

T.C.
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE YAPISAL DEĞİŞİM
VE
GELİR DAĞILIMI

(Doktora Tezi)
Özcan DAĞDEMİR

ESKİŞEHİR-1992

ABSTRACT

It is asserted that the distribution of personal income in the less developed countries is more unequal than in the developed countries and the income inequality will reduce according to the structural changing of the economy in the improving levels of the development process.

In this study, after the development in the income distribution problem of Turkey and the resources in the inequality of the income distribution are described, preparing a background about the policies which will be suggested to a more stable income distribution is taken as aim within the structural change frame which came in being in the economic development of Turkey.

In the first chapter of the study; after the theoretical frame of the subject of income distribution is taken form, the relationship between economic development and income distribution is established. In the second chapter of the study; the dimensions of the income distribution problem at Turkey is described and the factors which create the inequalities in the income distribution is discussed. In the final chapter of the study, the structural changing which came in being in the economic development progress at Turkey in what direction will effect to the income distribution is investigated and policy suggestions to a more equal income distribution is given under the guidelines of the discoveries which was brought up in the study.

İÇİNDEKİLER

TABLolar	vi
GİRİŞ	1

Birinci Bölüm

GELİR DAĞILIMINA GENEL BİR BAKIŞ

I - GELİR DAĞILIMI KAVRAMI	5
II - GELİR DAĞILIMI EŞİTSİZLİK ÖLÇÜTLERİ	7
1 - OBJEKTİF ÖLÇÜTLER	8
2 - NORMATİF ÖLÇÜTLER	15

III - GENEL OLARAK GELİR DAĞILIMI TEORİLERİ	17
1 - KLASİK GELİR DAĞILIMI TEORİSİ	18
2 - MARX'IN GELİR DAĞILIMI TEORİSİ	20
3 - NEO-KLASİK GELİR DAĞILIMI TEORİSİ	24
4 - GENEL DENGİ TEORİSİ VE GELİR DAĞILIMI	27
5 - KEYNES SONRASI GELİR DAĞILIMI TEORİLERİ	32
6 - KİŞİSEL GELİR DAĞILIMI TEORİLERİ	37
IV - EKONOMİK KALKINMA VE GELİR DAĞILIMI	41
1 - EKONOMİK KALKINMANIN GELİR DAĞILIMINA ETKİSİ	42
2 - GELİR DAĞILIMININ EKONOMİK KALKINMAYA ETKİSİ	46
3 - KALKINMA POLİTİKALARI VE GELİR DAĞILIMI	50

İkinci Bölüm

TÜRKİYE'DE GELİR DAĞILIMI SORUNU

I - PLANLI DÖNEMDE GELİR DAĞILIMI SORUNUNA	
YAKLAŞIMLAR	59
1 - BİRİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI	59
2 - İKİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI	61
3 - ÜÇÜNCÜ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI	62
4 - DÖRDÜNCÜ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI	62
5 - BEŞİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI	64

II - GELİR DAĞILIMI ARAŞTIRMALARI VE

GELİR DAĞILIMINDA ORTAYA ÇIKAN GELİŞMELER	65
1 - GELİR DAĞILIMI ARAŞTIRMALARI	65
2 - GELİR DAĞILIMINDA ORTAYA ÇIKAN GELİŞMELER	74
A - Gelir Dağılımı Eşitsizlik Ölçütlerine Göre	78
B - Gelir Gruplarına Göre	80

III - GELİR DAĞILIMININ ULUSLARARASI DÜZEYDE KARŞILAŞTIRILMASI

85

IV - YOKSULLUK SORUNU VE YOKSULLUĞUN

SOSYO-EKONOMİK YAPISI	91
1 - YOKSULLUK SORUNU	91
2 - YOKSULLUĞUN SOSYO-EKONOMİK YAPISI	95

V - GELİR DAĞILIMINDA DENGESİZLİK YARATAN FAKTÖRLER

98

1 - FAAL NÜFUSUN KARAKTERİSTİKLERİ	100
A - Cinsiyet Yapısı	100
B - Yaş Yapısı	103
C - Eğitim Düzeyi	104
2 - İSTİHDAM YAPISI	107
A - İstihdam Düzeyi	107
B - Meslek Durumu	110
3 - SERVET DAĞILIMI	113
4 - TOPRAK DAĞILIMI	115

Üçüncü Bölüm

PLANLI DÖNEMDE TÜRKİYE EKONOMİSİNİN YAPISAL DEĞİŞİMİ SÜRECİNDE GELİR DAĞILIMI

I - PLANLI DÖNEMDE ORTAYA ÇIKAN YAPISAL DEĞİŞMELER	119
① - 1963-1980 DÖNEMİ	120
② - 1980 SONRASI DÖNEM	128
II - YAPISAL DEĞİŞİM SÜRECİNDE FONKSİYONEL GELİR DAĞILIMI	138
1 - FAKTÖR GELİRLERİNİN DAĞILIMI	139
A - Ücret ve Maaş Gelirleri	143
B - Tarım Gelirleri	148
C - Sermaye Gelirleri	153
2 - EKONOMİK POLİTİKALARIN FONKSİYONEL GELİR DAĞILIMI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	164
A - Makroekonomik Göstergeler ve Fonksiyonel Gelir Dağılımı Arasındaki İlişkinin Tahmini	165
B - Tahmin Eşitliğine İlişkin Sonuçların Değerlendirilmesi	166
III - YAPISAL DEĞİŞİM SÜRECİNDE SEKTÖREL GELİR DAĞILIMI	171
1 - TARIM VE TARIM-DIŞI SEKTÖRLER ARASINDA GELİR DAĞILIMI	172
2 - TARIM VE TARIM-DIŞI SEKTÖRLERDE GELİR DAĞILIMI	179

IV - YAPISAL DEĞİŞİM SÜRECİNDE BÖLGESEL

GELİR DAĞILIMI	188
1 - GELİRİN COĞRAFİ BÖLGELER ARASI DAĞILIMI	189
2 - COĞRAFİ BÖLGELERDE GELİR DAĞILIMI	198

V - YAPISAL DEĞİŞİM SÜRECİNDE KIR-KENT AYRIMINDA

GELİR DAĞILIMI	207
1 - GELİRİN KIR-KENT ARASI DAĞILIMI	207
2 - KIR VE KENTTE GELİR DAĞILIMI	211

VI - DENGELİ GELİR DAĞILIMI İÇİN POLİTİKA ÖNERİLERİ .

1 - YOKSULLUK ÜZERİNE POLİTİKA ÖNERİLERİ	221
2 - FONKSİYONEL GELİR DAĞILIMI ÜZERİNE POLİTİKA ÖNERİLERİ	225
3 - SEKTÖREL GELİR DAĞILIMI ÜZERİNE POLİTİKA ÖNERİLERİ	229
4 - BÖLGESEL GELİR DAĞILIMI ÜZERİNE POLİTİKA ÖNERİLERİ	231
5 - KIR-KENT AYRIMINDA GELİR DAĞILIMI ÜZERİNE POLİTİKA ÖNERİLERİ	234

SONUÇ	236
--------------------	------------

YARARLANILAN KAYNAKLAR	i - xii
-------------------------------------	----------------

TABLÖLAR

No	Tablonun Adı	Sayfa No:
2.1	Gelir Dağılımı Araştırmalarının Genel Sonuçları	76
2.2	Gelir Dağılımı Eşitsizlik Ölçütleri 1968-1987	78
2.3	Hanehalkı Gelir Gruplarına Göre Gelir Dağılımı	81
2.4	Hanehalkı Gelir Gruplarına Göre Ortalama Reel Gelirler	84
2.5	Seçilmiş Ülkelere Göre Gelir Dağılımı	87
2.6	Gelir Dağılımının Uluslararası Karşılaştırılması	89
2.7	Yoksulluk Sınırında Haneler	94
2.8	Hanehalkı Reisinin İsteği Durumuna Göre Yoksulluğun Sosyo-Ekonomik Yapısı	97

2.10	Cinsiyet Durumuna Göre Ücretlerin Gelişimi	101
2.11	Öğrenim Durumuna Göre Gelir Dağılımı	106
2.12	İstihdam Yapısındaki Değişmeler 1970-1985	108
2.13	İşsizlik Oranları	109
2.14	Meslek Gruplarına Göre Gelir Dağılımı	112
2.15	1980 Genel Tarım Sayımı Sonuçlarına Göre Tarım Topraklarının Dağılımı	116
3.1	Sektörel Büyüme Hedefleri ve Gerçekleşenler 1963-1977	121
3.2	GSMH ve Sektörel Büyüme Hızları ile GSYİH İçinde Sektör Paylarının Gelişimi ve Yüzde Değişimi 1963-1977 ..	122
3.3	Sabit Sermaye Yatırımları Hedef ve Gerçekleşenler 1963-1977	123
3.4	İmalat Sanayii Üretim Yapısı 1962-1977	124
3.5	İşgücünün Sektörel Dağılımındaki Gelişmeler 1963-1980	126
3.6	Nüfusun Yerleşim Durumu 1960-1975	127
3.7	GSMH ve Sektörel Büyüme Hızları ile GSYİH İçinde Sektör Paylarının Gelişimi ve Yüzde Değişimi 1977-1989	129

3.8	Sabit Sermaye Yatırımları Hedef ve Gerçekleşenler 1973-1989	130
3.9	Türk Tarımında Tarımsal Girdi Kullanımı	131
3.10	İmalat Sanayii Üretim Yapısı 1977-1988	132
3.11	Dış Ticaretin Yapısı ve Değişimi 1978-1988	134
3.12	İşgücünün Sektörel Dağılımındaki Değişmeler 1980-1988 ..	135
3.13	Nüfusun Yerleşim Durumu 1975-1990	136
3.14	Fonksiyonel Gelir Dağılımı	142
3.15	Hanehalkı Düzeyinde Ücret-Maaş ve Ücret-Maaş Dışı Gelirler	145
3.16	Ücret ve Maaşların Gelişimi 1963-1988	147
3.17	İç Ticaret Hadleri	149
3.18	Hanehalkı Düzeyinde Tarım ve Tarım-Dışı Gelirler	151
3.19	Kamu ve Özel Kesim İmalat Sanayiinde Reel Ücret	155
3.20	Kamu Kesimi İmalat Sanayiinde İşgücü Verimliliği ve Çalışan Kişi Başına Reel Ücretlerin Yıllık Ortalama Yüzde Değişimi	157
3.21	Özel Kesim İmalat Sanayiinde İşgücü Verimliliği ve Çalışan Kişi Başına Reel Ücretlerin Yıllık OrtalamaDeğişimi	158

3.22	Kamu ve Özel Kesim İmalat Sanayiinde Verimlilik Değişmelerinin Ücretlere Yansıması	160
3.23	Kamu ve Özel Kesim İmalat Sanayiinde Kar Oranları	161
3.24	Sermaye Gelirlerinin Dağılım Göstergeleri 1977-1989	163
3.25	Fonksiyonel Gelir Dağılımı Eşitsizliğini (MÜ/FKK) Etkileyen Makroekonomik Göstergeler	167
3.26	Kuznets Oranları 1963-1988	174
3.27	Kuznets Oranı'nın Belirleyicilerinin Değişimi	178
3.28	Kuznets Oranı'nda Toplam Değişimin Bileşenleri	178
3.29	Tarım ve Tarım-Dışı Sektörde Gelir Dağılımı Eşitsizlik Göstergeleri	181
3.30	Tarım Sektörü Hanehalkı Gelirlerinin Gelir Gruplarına Göre Dağılımı	183
3.31	Tarım-Dışı Sektörde Hanehalkı Gelirlerinin Gelir Gruplarına Göre Dağılımı	184
3.32	Tarım Sektöründe Gelir Gruplarına Göre Ortalama Hanehalkı Gelirleri	186
3.33	Tarım-Dışı Sektörde Gelir Gruplarına Göre Ortalama Hanehalkı Gelirleri	187
3.34	Coğrafi Bölgelere Göre Hanehalkı ve Gelir Yüzdeleri	194

3.35	Coğrafi Bölgelere Göre Ortalama Hanehalkı Gelirleri	195
3.36	Bölgeler Arası Gelir Eşitsizliği Ölçütü 1968-1987	198
3.37	Coğrafi Bölgelere Göre Gini Katsayıları	199
3.38	Coğrafi Bölgelerde Hanehalkı Gelir Gruplarına Göre Gelir Dağılımı	200
3.39	Coğrafi Bölgelerde Hanehalkı Gelir Gruplarına Göre Ortalama Reel Gelirler	201
3.40	Coğrafi Bölgelerde Gelirin Türlerine Göre Yüzde Dağılımı	203
3.41	Coğrafi Bölgelerde Gelir Türlerinin Dağılımı	204
3.42	Kır ve Kent Ayrımında Hanehalkı ve Gelir Yüzdeleri 1968-1987	210
3.43	Kırsal Kesimde Hanehalkı Gelir Gruplarına Göre Gelir Dağılımı	212
3.44	Kentlerde Hanehalkı Gelir Gruplarına Göre Gelir Dağılımı	213
3.45	Kırsal Kesimde Hanehalkı Gelir Gruplarına Göre Ortalama Reel Gelirler	215
3.46	Kentlerde Hanehalkı Gelir Gruplarına Göre Ortalama Reel Gelirler	216
3.47	Kır ve Kent Ayrımında Gelir Türlerinin Dağılımı ve Eşitsizlik Göstergeleri	219

GİRİŞ

Eşitlik ve onun maddi yönünü oluşturan gelir dağılımı, iktisat tarihi boyunca üzerinde tartışılan fakat henüz görüş birliğine varılamayan bir konudur. 18. yüzyıl ile başlayan endüstriyel devrim ve onu izleyen ekonomik ve sosyal gelişmeler, gelir dağılımı konusundaki tartışmalara giderek yoğunluk kazandırmıştır.

Gelir dağılımının kuramsal çerçevesinin oluşturulduğu yıllar boyunca soruna bakış açısı, milli gelirin üretime katılan faktörler arasında yani emek, sermaye, girişimci ve toprak sahibi arasındaki dağılımının nasıl gerçekleştiği ve nasıl olması gerektiği konusunda olmuştur. Ekonomiler çağdaşlaştıkça ve toplumlarda sosyolojik bir takım değişimler ortaya çıktıkça, gelirin üretim faktörleri arasındaki dağılımının sınırları ortadan kalkmaya başlamıştır. Örneğin çağdaş ekonomilerde, gelişen sermaye piyasaları aracılığıyla artık işçiler de hisse senedi olarak kar geliri elde eden bir sermayedar olabilmektedir. Aynı şekilde, sermaye sahibi veya girişimci, bir şirkette danışmanlık yaparak emeği karşılığında ücret geliri elde edebilmektedir. Bu nedenle ekonomik ve toplumsal dinamizmin hakim olduğu günümüz koşullarında, gelir dağılımının sadece faktör gelirlerinin dağılımı ile değil, aynı zamanda kişisel dağılım yönüyle değerlendirilmesi gereği gündeme gelmiştir. Sosyologların ortaya koyduğu bir gerçek, gelirin aile reisi

tarafından kazanılması ve tüm ailece tüketilmesi geleneğinin artık yıkılmış olduğudur. Bugün artık ailenin hemen hemen tüm bireyleri çalışıp gelir elde etmektedir. Bu gelişme, gelir dağılımı analizlerinin kişisel düzeyde yürütülmesinin yanısıra, gelirin hanehalkı düzeyindeki dağılımının da değerlendirilmesi gereğini ortaya koymaktadır. Bu nedenlerle de gelirin hanehalkı arasında nasıl bir dağılım gösterdiği giderek önem kazanırken, fonksiyonel gelir dağılımı konusundaki tartışmalar ikinci konuma düşmektedir.

Gelir dağılımı konusunda geline en son aşama, gelir dağılımının ekonomik kalkınma ve ekonominin yapısal karakteristikleri ile ilişkilendirilmesidir. Farklı gelişmişlik düzeyindeki ülkelerin gelir dağılımını yansıtan görgül araştırmalar, azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki gelir dağılımının, gelişmiş ülkelerdekinden daha dengesiz olduğunu ortaya koymaktadır. Gelir dağılımındaki dengesizlikler özde, azgelişmiş ülkelerin sosyo-ekonomik yapısındaki dengesizliklerin yansıması olarak görülmektedir. Çok sayıda geleneksel küçük üreticinin varlığına karşın ücretli ve maaş kesimin toplam çalışanlar içindeki payının düşük olması, tarım sektörünün ekonomideki hakimiyetini sürdürmesi ve gelişmiş ve geri kalmış bölgelerin varlığı gibi sosyal ve ekonomik dengesizlikler, bu ülkelerdeki gelir dağılımının daha dengesiz olmasına neden olan yapısal unsurlardır.

Bu çalışma ile, Türkiye'de ekonomik kalkınma sürecinde ortaya çıkan yapısal değişim çerçevesinde, gelir dağılımı sorunundaki gelişmeleri ve gelir dağılımındaki dengesizliğin kaynaklarını ortaya koyarak daha dengeli bir gelir dağılımı için önerilecek politikalara zemin oluşturulması amaçlanmaktadır. Hanehalkı düzeyinde yürütülen analizlerde, gelir dağılımındaki dengesizliğin ve zaman içinde ortaya çıkan eğilimlerin

saptanmasında, dengesizliğin farklı yönlerden görülmesine olanak veren; fonksiyonel, sektörel, bölgesel ve kır-kent ayrımında gelir dağılımından yararlanılmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde, öncelikle gelir dağılımı kavramı ve gelir dağılımındaki dengesizliğin ölçülmesi amacıyla geliştirilmiş kriterler tanıtılmakta ve gelir dağılımını açıklamaya yönelik teoriler genel olarak gözden geçirilmektedir. Daha sonra, ekonomik kalkınma ve gelir dağılımı arasındaki karşılıklı etkileşim ortaya konularak, kalkınma politikalarının gelir dağılımı üzerindeki sonuçları tartışılmaktadır.

İkinci bölümde ise, Türkiye'de gelir dağılımındaki dengesizlik, bu güne kadar yapılmış gelir dağılımı araştırmalarının bulguları yardımıyla, gelir dağılımı eşitsizlik ölçütlerine göre değerlendirilmektedir. Ayrıca, gelir dağılımında dengesizlik yaratan faktörler ele alınarak, gelir dağılımı ve yoksulluk üzerindeki etkileri tartışılmaktadır.

Çalışmanın son bölümünde, Türkiye'de ekonomik kalkınma sürecinde ortaya çıkan yapısal değişimin, gelir dağılımını ne yönde etkilediği araştırılmaktadır. Türkiye ekonomisinin planlı dönemin başlangıcından günümüze kadar geçirdiği yapısal değişiminin değerlendirildiği bu bölümde, yapısal değişim sürecinde gelirin fonksiyonel, sektörel, bölgesel ve kır-kent ayrımında dağılımı analiz edilmektedir. Bu bölümde son olarak, gelir dağılımındaki dengesizliğin kaynakları konusunda çalışmanın ortaya koyduğu bulguların yol göstericiliği altında, daha dengeli bir gelir dağılımı için politika önerileri getirilmektedir.

Birinci Bölüm

GELİR DAĞILIMINA GENEL BİR BAKIŞ

Bu bölümün amacı, gelir dağılımı konusunda kuramsal çerçeveyi oluşturmaktır. Böylelikle izleyen bölümlerde kullanılacak temel kavram ve kriterler tanımlanmış olacaktır. Bu amaç doğrultusunda Öncelikle gelir dağılımı kavramı ve gelir dağılımındaki dengesizliğin ifadesi amacıyla geliştirilmiş ölçütler tanıtılmaktadır. Daha sonra, gelir dağılımının iktisadi bir sorun olarak görülmesinden günümüze kadar geçen dönemde, farklı yaklaşımlarla geliştirilmiş teoriler genel olarak gözden geçirilmektedir. Ekonomik kalkınma ve gelir dağılımı ilişkisinin kurulduğu, bölümün son ana başlığı altında ise ekonomik kalkınma ve gelir dağılımı arasındaki karşılıklı etkileşimin yönü ve derecesi ile kalkınma politikalarının gelir dağılımı üzerindeki sonuçları ele alınmaktadır.

I - GELİR DAĞILIMI KAVRAMI

Bir ekonomide gelir; bireyler ve hanehalkları itibariyle sahip olunan iktisadi kaynaklar karşılığında bir dönemden diğerine, yani periyodik şekilde akıp giden satınalma gücünün para birimi ile ifadesi demektir¹ Gelir dağılımı ise bu akarların bireyler, hanehalkları, meslek grupları, bölgeler ve üretim faktörleri arasındaki dağılımını ifade etmektedir.

Gelir dağılımı sorununa yaklaşım, yapılacak çalışmanın amacına göre farklılık gösterir. Genellikle sosyal amaçlı çalışmalarda birincil gelir dağılımı ve ikincil gelir dağılımı olmak üzere ikili bir ayırımı gidilmektedir. Ekonomik birimlerin ekonomik sürece katılmaları karşılığında sağladıkları ve bu sürece devletin karışmasından önceki gelirlerinin ücret, faiz, rant ve kar olmak üzere paylaşımı birincil gelir dağılımını tanımlamaktadır. Devlet eliyle vergiler, sosyal güvenlik primleri, sosyal harcamalar, sübvansiyonlar ve benzeri yollarla birincil gelir dağılımında değişiklik yapılması ile ikincil gelir dağılımı ortaya çıkar².

Ekonomik amaçlı çalışmalarda ise gelir dağılımı kavramı temel olarak birbirinden ayrı iki anlamda kullanılmıştır: Birincisi, gelirin fonksiyonel dağılımıdır ve belirli bir dönemde yaratılan gelirin, üretim faktörleri arasındaki dağılımını göstermektedir. Gelirin emek ve sermaye gibi iki temel üretim faktörü arasındaki dağılımı yanı sıra emek geliri; ücret, maaş,

¹ Sabri ULGENER, **Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme**, Altıncı Baskı, Der Yayınevi, İstanbul, 1980, s. 20.

² Sait DİLİK, **Servetin Geniş Kitlelere Yayılması**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 391, Ankara, 1976, s. 152-153.

yönetici geliri gibi alt bileşenlerine, sermaye gelirleri ise kar, faiz ve rant gelirleri olmak üzere kendi alt bileşenlerine ayrılarak, faktör payları daha ayrıntılı olarak analiz edilebilmektedir.

İkincisi ise gelirin büyüklüğüne göre dağılımı, bir başka ifadeyle kişisel gelir dağılımıdır. Kişisel gelir dağılımı gelirin kişi ya da hanehalkı gelirinin büyüklüğüne göre kişiler ya da haneler arasındaki dağılımına işaret etmektedir. Kişisel gelir dağılımı, belirli bir zamandaki gelir eşitsizliğinin derecesinin ifade edilmesi ve eğer yeterli veri mevcut ise gelir eşitsizliğinin zaman içindeki eğiliminin saptanması bakımından önemli bir kavramdır. Ülke genelinde tanımlanan hanehalkı ya da kişi gelirlerinin dağılımı; gelirin türüne, sosyo-ekonomik gruplara, mesleklere, sektörlerle, yaşa ve cinsiyete ve eğitim durumuna göre ayrıntılı analizlere yönelme olanağı sağlamaktadır.

Gelirin fonksiyonel ve kişisel dağılımına ek olarak, spesifik durumları ifade eden söz konusu gelir dağılımı kavramları aynı zamanda gelir dağılımındaki dengesizliğin kaynaklarının görülmesine de yardımcı olmaktadır. Gelirin bölgesel dağılımı ile bir ülkenin farklı bölgelerinde yaşayan insanların milli gelirden ne oranda pay aldıklarının gösterilmesi ve bölgeler arası gelir farklılıklarının saptanması özellikle amaçlanmış olur. Sektörel gelir dağılımı ile gelirin sanayi, tarım ve hizmetler gibi ekonomik sektörler arasındaki dağılımı ifade edilmektedir. Gelirin; ücretli ve maaşlı çalışanlar, kendi hesabına çalışanlar, girişimciler gibi farklı meslek grupları itibarıyla dağılımı ise mesleklere göre gelir dağılımı olarak tanımlanmaktadır. Meslek gruplarına göre gelir dağılımı aynı zamanda sosyo-ekonomik dağılım karakteri taşıyan bir yaklaşımdır.

Bilindiği gibi iktisat teorisi genellikle gelirin fonksiyonel dağılımı ile ilgilenir. Nitekim, gelirin fonksiyonel dağılımını açıklayan birçok teori geliştirilmiştir. Kuramsal tartışmaların kişisel gelir dağılımı konusunda yoğunlaşmış olduğu söylenemez. Kişisel gelir dağılımı daha çok görgül çalışmalarda ele alınmış ve bu konuda farklı eşitsizlik ölçütleri geliştirilmiştir.

Çalışmamızın bu bölümünde gelirin kişisel dağılımı çerçevesinde, özellikle eşitsizlik ölçütleri ele alınmış; gelirin fonksiyonel dağılımında ise daha çok gelir dağılımını açıklamayı amaçlayan teoriler özet olarak ortaya konmuştur.

II - GELİR DAĞILIMI EŞİTSİZLİK ÖLÇÜTLERİ

Gelirin dengeli veya dengesiz dağılımından söz edilirken, her şeyden önce bu kavramların somutlaştırılması, konunun özünün daha iyi anlaşılması bakımından yararlıdır. Gelir dağılımı neye göre dengeli veya neye göre dengesizdir? Bu sorular eşilik veya eşitsizlik gibi kavramları da beraberinde getirmiştir. Gelirin bir toplumdaki tüm bireyler arasında eşit dağılmış olması ideal anlamda arzulandığına göre, gelir dağılımının mutlak eşitliğe ne kadar yakın veya uzak olduğunun bilinmesi, dengeli veya dengesiz dağılım kavramlarının somutlaştırılmasına yardımcı olacaktır. Bu aşamada mutlak eşitliğin tanımı ve bunu ölçen bir kriterin (ölçütün) saptanmasına gerek duyulmaktadır. Mutlak eşitliği ifade eden ölçütün tanımlanması ile aynı zamanda gelir dağılımındaki eşitsizliğin derecesi de açıklık kazanmış olacaktır. Ancak, gelir dağılımındaki eşitsizliği ölçmek için geliştirilmiş ölçütlerin bile vardıkları sonuçları itibariyle birbirleriyle çelişkiye düşebildikleri göz önüne alındığında, ölçütlerin seçimi de önem kazanmaktadır.

Gelir dağılımındaki eşitsizliği ölçmek için kullanılan ölçütlerin seçimi, verilerin yeterliliğine, çalışmanın amaçlarına ve analistin değer yargılarına göre farklılık gösterir. Söz konusu ölçütler genel olarak iki amaçla kullanılırlar³: Birinci amaç gelir dağılımların karşılaştırılmasıdır. Örneğin 1963 yılındaki gelir dağılımı ile 1987 yılındaki gelir dağılımı veya vergi öncesi gelir dağılımı ile vergi sonrası gelir dağılımlarının karşılaştırılması gibi. İkinci amaç ise eşitsizlik derecesini bazı mutlak ölçütlerle ifade etmek veya eşitsizliğin büyük veya küçüklüğü konusunda fikir edinmektir.

Eşitsizlik ölçütleri; gelir eşitsizliğini temel istatistik yöntemlere bağlı olarak açıklamalarına göre objektif; açık biçimde refah önermelerini de kapsamalarına göre normatif ölçütler olmak üzere sınıflandırılmaktadır⁴. Çalışmamızda büyük ölçüde objektif ölçütlere ağırlık verilmiştir. Normatif ölçütlere ise kısaca değinilmekle yetinilmiştir.

1 - OBJEKTİF ÖLÇÜTLER

En basit eşitsizlik ölçütü olan "aralık"; dağılımın iki ucundaki ekstrem değerlerin karşılaştırılması esasına dayalıdır⁵. Aralık ölçütü, iki uç gelir düzeyi arasındaki farkın ortalama gelire ($\bar{Y}$) oranı şeklinde tanımlanmaktadır. Aralık, "A" ile sembolleştirilirse;

³ A. B. ATKINSON, *The Economics Of Inequality*, Clarendon Press, Oxford, 1975, p. 45

⁴ Amartya SEN, *On Economic Inequality*, Clarendon Pres, Oxford, 1973, p.24

⁵ SEN, p. 24-25

$$A = (\text{Maksimum } Y_i - \text{Minimum } Y_i) / \bar{Y}$$

olarak formüle edilebilir. Eğer gelir mutlak eşit dağılıyorsa $A = 0$; n kişilik bir grupta tüm geliri yalnızca bir kişi alıyorsa o zaman $A = n$ olacaktır.

Aralık ölçütü, iki ekstrem arasındaki dağılımın yapısını ihmal etmesi nedeniyle yetersiz kalmaktadır. Örneğin AA' dağılımı BB' dağılımına göre daha geniş bir aralığa sahip olsun. Bu koşul altında BB' dağılımının AA' dağılımına göre daha eşit olduğu sonucuna rahatlıkla varabiliriz. Oysa BB' dağılımına kıyasla AA' dağılımında nüfusun hemen tümü kişi başına düşen ortalama geliri gerçekten alırken, nüfusun ihmal edilebilecek küçük bir bölümü de çok yoksul veya çok zengin olabilir. Buna karşılık BB' dağılımında toplum yoksul ve zengin olmak üzere ikiye bölünmüş de olabilir. Bu nedenle yalnız ekstrem değerler üzerinde durmak, dağılımın kendine özgü karakteristiklerinin ihmalı sonucunu doğurmaktadır.

Gelir dağılımına ilişkin gözlemlerin çoğunun ortalamasının hangi tarafında yoğunlaştığının önem kazanması, dağılımın çarpıklık derecesini gösterecek bir ölçütü gerektirmiştir. Göreli olarak çarpıklığın derecesini ifade etmek üzere Pearson'ın "Çarpıklık Katsayısı";

$$C = \frac{3 (\bar{Y} - M_d)}{S}$$

biçiminde formüle edilebilir. Formülde $\bar{Y}$, gelirlerin aritmetik ortalamasını; M_d , medyan geliri; S , gelirlerin standart sapmasını ifade etmektedir.

Ölçütün değeri, +3 ile -3 arasında değişmekte ve +1 veya -1 'den büyük çıktığı zaman çarpıklığın derecesi büyük kabul edilmektedir. Ölçütün işareti de çarpıklığın yönünü göstermektedir.

Yalnızca ekstrem değerlerden hareketle sonuca gitmenin ortaya çıkardığı sakıncalara bir tepki olarak geliştirilmiş; bir başka ölçüt, "görelî ortalama sapma"dır. Bu ölçütte; dağılımda yer alan bütün gelir düzeyleri - n sayıda -, ortalama gelir ile karşılaştırılır ve tüm farkların toplamı bulunarak bu farklar toplamı toplam gelire oranlanır⁶. Görelî ortalama sapma "M" ile sembolleştirilirse;

$$M = \frac{\sum_{i=1}^n |\bar{Y} - Y_i|}{n \cdot \bar{Y}}$$

formülü ile tanımlanabilir. Eğer dağılımda tam eşitlik sağlanıyorsa;

M = 0; eğer bütün gelir bir kişide toplanıyorsa, $M = 2(n - 1) / n$ olarak bulunur.

Görelî ortalama sapma ölçütü tüm dağılımı temsil etmesi yönüyle aralık ölçütünden daha anlamlıdır. Fakat görelî ortalama sapma ölçütünün eksikliği de, ortalamanın aynı tarafında bulunan daha yoksul bir kişiden daha zengin bir kişiye olası gelir transferinin etkisini göstermemesidir.

Varyans, görelî ortalama sapmanın hesaplanmasında olduğu gibi mutlak farkların değerlerinin basit toplamını almak yerine, bu farkların karelerini toplayarak ortalamadan uzaklaşan farkları vurgulamaktadır⁷. Bu şekilde, gelir transferinin eşitsizlik

⁶ SEN, p. 25.

⁷ SEN, p. 27

üzerindeki etkisini de hesaba katabilmektedir. Diğer koşullar sabit iken, yoksul bir kişiden deha zengin bir kişiye yapılan transfer her zaman için varyansı yükseltir. Bu özelliğin bir eşitsizlik ölçütü için önemi büyüktür. Varyans "V" sembolü ile tanımlanırsa;

$$V = \sum_{i=1}^n (\bar{Y} - Y_i)^2 / n$$

şeklinde formüle edilebilir,

Varyans ölçütünün hesabı ortalama gelir düzeyine yakından bağlıdır, ve eğer ortalama gelir düzeyi diğer daağılımlardan daha düşükse, eşitsizliği tam olarak yansıtmayan sonuçlar çıkabilmektedir.

Belirtilen bu sakıncayı ortadan kaldıran bir diğer ölçüt, "değişme katsayısı" dır. Değişme katsayısı, varyansın karekökünün ortalama gelir düzeyine bölünmesiyle bulunur⁸. Değişme katsayısı "D" ile tanımlanırsa;

$$D = V^{1/2} / \bar{Y}$$

olarak ifade edilebilir. Değişme katsayısı her düzeydeki gelirler arasında olası gelir transferlerine karşı duyarlı olma özelliğine sahip olduğu gibi varyanstan farklı olarak, ortalama gelir düzeyinden de bağımsızdır.

Değişme katsayısının gelir transferleri konusunda duyarlı olmasına karşın; aralarında gelir farkı oldukça büyük olan iki grup arasında yapılan transfer ile gelirleri birbirine yakın iki grup arasındaki transferin etkilerinin birbirinden farklı olması gerekliliğini gösterememektedir. Bu sakıncayı gidermek için gelirlerin logaritmik değerlerinden gidilerek standart sapmasının hesaplanması gerekir. Logaritmaların standart sapması "L";

$$L = \left[\sum_{i=1}^n (\log \bar{Y} - \log Y_i)^2 / n \right]^{1/2}$$

yoluyla elde edilebilir⁹.

Bu ölçüt yalnızca göreceli değişmelerden etkilenir ve aritmetik ortalamadaki değişmelerden bağımsızdır. Dolayısıyla uluslararası ve dönemsel karşılaştırmalarda kullanılan ideal bir ölçüttür. Bütün gelirlerin birbirine eşit olduğu durumda ölçüt sıfır değerini alır.

Gelir dağılımındaki eşitsizliği gösteren ölçütler arasında en yaygın olanı Max Lorenz ve Corrado Gini tarafından hemen hemen aynı yıllarda geliştirilmiş olan ölçüttür¹⁰. Max Lorenz, ölçütü geometrik olarak tanımlarken Corrado Gini , cebirsel olarak ifade etmektedir.

⁹ SEN, p.29.

¹⁰ Martin BRONFENBRENNER, *Income Distribution Theory*, Chicago and New York, 1971, p.47.

Lorenz, tüketici birimlerini en az gelirliden en çok gelirliye doğru sıralanan yüzdelere ayırmış ve her yüzdenin temsil ettiği grubun milli gelirden aldığı payları -en az gelirli yüzde 20, milli gelirin yüzde 5'ini alıyor gibi- eksenler sisteminde göstererek Lorenz eğrisi olarak bilinen eğriyi elde etmiştir. Yatay ekseninde en az gelirliden en çok gelirliye doğru dizilmiş tüketici birimlerinin yüzdesi kümülatif olarak gösterilirken, dikey ekseninde toplam gelirin kümülatif yüzdeleri tanımlanmaktadır. Kare diyagramda 45^0 'lik doğru-diyagonal- gelir dağılımındaki mutlak eşitliği göstermektedir. Ekonominin gelir dağılımını gösteren eğri, 45^0 'lik doğruya yaklaştıkça eşitsizlik azalmakta, uzaklaştıkça artmaktadır.

Gini katsayısı ise Lorenz eğrisi ile diyagonal arasında kalan alanın diyagonal altındaki toplam alana oranı şeklinde tanımlanmıştır¹¹. Cebirsel olarak Gini katsayısının formülasyonu da şu şekilde verilebilir¹²:

$$G = \frac{\frac{1}{N^2} \sum_i \sum_j |Y_i - Y_j| f(Y_i) \cdot f(Y_j)}{2 \cdot \bar{Y}}$$

Burada Y_i ve Y_j 'ler gelir düzeylerini; $f(y_i)$ ve $f(y_j)$ 'ler gelir düzeylerinin çokluklarını; N işlem konusu olan terim sayısını, $\bar{Y}$ gelirlerin aritmetik ortalamasını göstermektedir. Katsayının değeri 0 ve 1 arasında değişmekte, gelir eşitsizliği arttıkça 1'e azaldıkça 0'a yaklaşmaktadır.

¹¹ ATKINSON, p.45.

¹² Devlet İstatistik Enstitüsü, **Gelir Dağılımı 1987, Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Sonuçları**, Ek 5, Ankara, 1990.

Gini katsayısı, gelir dilimlerinin alt ve üst noktalarındaki yığılmaları dikkate almamaktadır. Bu nedenle farklı iki dağılım için hesaplanacak Gini katsayıları aynı sonucu verebilmektedir. Bu koşullar altında Gini katsayısının yorumlanması, beraberinde kişisel yargıları da getirecektir. Gerçekten de Gini katsayısının göstermiş olduğu bir azalış, herkesin gelir eşitsizliğinin azaldığı yargısını benimsemesini gerektirmez. Bu nedenle eğrideki çarpıklıkları da hesaba katacak daha mükemmel bir ölçüte gerek duyulmuştur.

Eltetö ve Frigyes, Lorenz eğrisinin eleştirilen eksikliklerini gidermeyi amaçlayan üç eşitsizlik ölçütü tanımlamışlardır¹³. Söz konusu ölçütler, Lorenz eğrisi ile yakından ilişkilendirilebilen basit bir geometrik gösterim olanağına sahiptirler. Sadece gelir eşitsizliğinin derecesini ifade etmekle kalmayıp, ayrıntılı analizlere de olanak vermektedirler. Önerilen ölçütler;

$$u = \frac{m}{m_1}, v = \frac{m_2}{m_1}, w = \frac{m_2}{m}$$

şeklinde gösterilmektedir. Burada;

$$m = E(X), m_1 = E(X | X < m), m_2 = E(X | X \geq m)$$

Açık bir ifadeyle m ortalama geliri; m_1 ve m_2 ise ortalamadan daha düşük ve eşit veya büyük gelirlerin ortalamalarını temsil etmektedir. u ve w dağılımın alt ve üst kısımlarındaki eşitsizliği; v ise tüm dağılımdaki eşitsizliği temsil etmektedir. Bu ölçütler,

¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ö. ELTETÖ-E. FRIGYES, "New Income Inequality Measures As Efficient Tools For Causal Analysis And Planning", *ECONOMETRICA*, Vol.: 36, Number: 2, April 1968, p.383-396.

Lorenz eğrisinin uç noktalarındaki dağılımları da dikkate almaları nedeniyle Gini katsayısına göre daha açıklayıcıdır.

u, v ve w ölçütlerinin sınırı $(1, +\infty)$ olmakla beraber, Eltetö ve Frigyes tarafından $(0, 1)$ tanım sınırına dönüştürülmüşlerdir. Bu durumda formül;

$$u' = 1 - \frac{1}{u} = \frac{m - m_1}{m}$$

$$v' = 1 - \frac{1}{v} = \frac{m_2 - m_1}{m_2}$$

$$w' = 1 - \frac{1}{w} = \frac{m_2 - m}{m_2}$$

biçimini alır.

2 - NORMATİF ÖLÇÜTLER

Dalton, gelir dağılımındaki eşitsizliği ortaya koyacak bir ölçütün ekonomik refahı içeren bir yanının da mutlaka bulunması gerektiğini ileri sürer. Buradan hareketle Dalton, geliştirdiği eşitsizlik ölçütünü faydacı temellere oturtmuştur. Dalton ölçütü, toplam faydanın fiili düzeyleri ile eğer gelir eşit dağılmış olsaydı elde edilecek toplam fayda düzeylerinin karşılaştırılması esasına dayanır¹⁴. Dalton, herkesin fayda fonksiyonunun birbirinin aynı olduğu ve gelirin marjinal faydasının düştüğü varsayımından hareketle, gelirin eşit bölüşülmesi durumunda toplam refahın

¹⁴ SEN, p.37.

maksimuma ulaşacağını ileri sürer. Dalton, fiili sosyal refahın maksimum sosyal refaha oranını eşitlik ölçütü olarak almaktadır. Dalton'un eşitsizlik ölçütünü "DEÖ" ile gösterirsek, bunun değeri aşağıdaki formül yardımıyla bulunabilir, burada U fayda fonksiyonunu ifade etmektedir:

$$DEÖ = \frac{\left[\sum_{i=1}^n U(Y_i) \right]}{n \cdot U(\bar{Y})}$$

Atkinson ise Dalton'un çizgisinden yola çıkarak veri bir gelir dağılımını "eşiti olan ve eşit dağılmış gelir-the equally distributed equivalent income-" dağılımı cinsinden tanımlamaktadır¹⁵. Bu tanım, herkesin kişi başına ortalama geliri elde etmesi durumunda varılacak toplam refahın $-n \cdot U(Y)$ -, fiili gelir dağılımının yarattığı refah düzeyine $-\sum U(Y_i)$ - tam olarak eşit olması şeklindedir. Bir başka ifade ile eşiti olan ve eşit dağılmış gelire Y_e denirse;

$$Y_e = Y \mid \left[n \cdot U(Y) = \sum_{i=1}^n U(Y_i) \right]$$

koşulu gerçekleşmelidir.

Ancak kişi başına düşen gelirin dağılımı aynı ortalama geliri $\bar{Y}$ vermekle birlikte, frekans dağılımına bakıldığında, dağılım çarpık olabilir. Bu durumda toplam refah, ideal dağılımın gösterdiği toplam refahtan farklı olur. Atkinson, bütün fayda fonksiyonları için, marjinal faydaların artmadığı varsayımı altında toplam refahın,

¹⁵ A. B. ATKINSON, "On The Measurement of Inequality", WEALTH INCOME AND INEQUALITY, Editor: A. B. ATKINSON, Second Edition, Oxford University Press, 1980, p. 28-29.

eşiti olan ve eşit dağılmış gelir dağılımının ifade ettiği toplam refaha eşit veya büyük olacağını kabul etmiştir. Buradan hareketle de yeni bir eşitsizlik ölçütü tanımlanmaktadır. Atkinson'un ölçütü "AEÖ" ile sembolleştirilirse;

$$AEÖ = 1 - \left(\frac{Y_e}{\bar{Y}} \right)$$

olarak ifade edilebilir. Ölçütün değeri 0 ile 1 arasında değişmektedir. Eşit bir dağılım durumunda $Y_e = \bar{Y}$ koşulu sağlanacak ve Atkinson ölçütünün değeri 0 olacaktır. Ölçüt 1 değerini alırsa mutlak eşitsizliği simgeleyecektir.

Dalton ve Atkinson, normatif bir formülasyonu esas almaları ile sosyal refah fonksiyonunun tanımlanması gibi bir sorunla karşılaşmaktadırlar. Sosyal refahın nasıl hesaplanabileceği sorusunun yanıtı ise halen tartışma konusudur.

III - GENEL OLARAK GELİR DAĞILIMI TEORİLERİ

Ekonomik faaliyetler sonucu yaratılan gelirin üretim faktörleri arasındaki dağılımını ve gelir dağılımındaki çarpıklıkların nedenlerini açıklamaya çalışan çok sayıda teori bulunmaktadır. Bu teorilerin çoğu gelir dağılımı olgusuna farklı yaklaşımlar getirmiştir. Bu nedenle, üzerinde kesinlikle uzlaşmaya varılmış ortak bir görüşten söz etmek mümkün değildir. Görüşlerin uzlaştığı tek nokta, gelir dağılımındaki dengesizliklerin ciddi bir sorun olarak kabul edilmiş olmasıdır. Gelir dağılımı sorununa getirilen çözümler konusunda da en az ileri sürülen teoriler kadar çok sayıda ve farklı öneri sayılabilir.

Bu başlık altında, gelir dağılımı teorilerine genel olarak temel çizgileriyle değinilecek ve bu arada gelişmekte olan ülkelerin koşullarına uygunlukları da tartışılacaktır.

1 - KLASİK GELİR DAĞILIMI TEORİSİ

Klasik iktisadi düşüncenin filizlenmesi, Batı ülkelerinin önemli iktisadi ve politik değişimler içinde olduğu yıllara rastlar. Bir yanda sanayi devrimi yaşanırken öte yanda, yeni oluşan sanayi toplumu; toprak sahipleri, sermayedarlar ve emekçiler olmak üzere kendine özgü nitelikleri olan ayrı ayrı sınıflar olarak belirginleşmeye başlamıştır.

Bu koşullar altında, politik iktisadın öncelikli görevinin sınıflar arasında gelir dağılımını düzenleyen yasaların açıklanması olduğunu ifade eden "klasik fonksiyonel gelir dağılımı teorisi", David Ricardo tarafından geliştirilmiştir. Ricardo, gelir dağılımını ekonomide büyümeyi sürükleyecek dinamik bir güç olarak kabul etmiştir. Oysa ki, toprak sahiplerinin yaratılan gelirden giderek daha büyük pay aldıklarını, emekçilerin ancak asgari geçim düzeyinde sabit bir gelir elde ettiğini, girişimcilere ise giderek daha az pay kaldığını görmüş ve bu gelişmenin ekonomi açısından endişe verici olduğunu ileri sürmüştür.

Emeğin getirisi olan ücret, teoride doğal ücret ve piyasa ücreti olarak ikiye ayrılmıştır. İktisadi büyüme sürecinde piyasa ücreti doğal ücretin üzerine çıksa bile, nüfus artışını uyarıcı etkisiyle ücretler yeniden doğal düzeyine inecektir. Buna bağlı olarak, doğal ücret düzeyinde emek arzı homojen ve sınırsız olarak

tanımlanmıştır.

Tarımsal arazinin getirisi olan rant ise, arazinin niteliğinden doğan bir fazlalık olarak tanımlanmaktadır. Rant, emeğin yaşamsal ihtiyaçlarını ancak karşılayabilen marjinal arazinin getirisi ile bunun üzerinde bir verime sahip arazinin getirisi arasındaki farka eşittir¹⁶. Kar ise, yaratılan hasıladan ücret ödemeleri ve rantın düşülmesinden sonra geriye kalan bir bakiye olarak tanımlanmaktadır.

Ekonomi, tarım ve sanayi olmak üzere iki kesime ayrılmıştır ve tarım kesimine büyük önem verilmektedir. İktisadi büyüme sürecinde nüfus ve istihdam artışı ile birlikte tarımsal ürün talebinin artacağı ve artan talebi karşılamak üzere, sınırlı tarımsal arazi içinde daha verimsiz alanlara yönelineceği ifade edilmektedir. Tarımsal ürünlerin maliyetleri ve dolayısıyla fiyatlarındaki artış sonucu düşük maliyetle çalışan verimli toprak sahipleri bu koşullarda bir rant elde edeceklerdir¹⁷.

Azalan verimler nedeniyle giderek azalarak artan toplam hasıla içinde, doğal ücret düzeyinde sabitlenen ücret gelirleri ile rant gelirlerinin payı artacak ve klasik sistemde ekonomik gelişmenin temel kaynağı olan karların payı azalacaktır. Kar payının azalarak sermaye birikimine engel olması sonucu büyüme duracak ve ekonomi uzun dönemli bir durgunluğa girecektir.

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: BRONFENBRENNER, p. 348-355.

¹⁷ Erdoğan ALKIN, **Gelir ve Büyüme Teorisi**, İstanbul Üniversitesi Ya. No: 2751, İktisat Fakültesi Ya. No: 466, İstanbul, 1981, s. 44.

Ricardo'nun teorisi, tam istihdam, sabit sermaye-emek kullanım oranı ve ekonomik faaliyetlerin tam rekabet koşullarında gerçekleştiği gibi varsayımları ile gerçekçilikten uzaktır¹⁸. Ancak, doğal ücret düzeyinde sınırsız işgücü arzı varsayımıyla, gerek köyden kente yaşanan yoğun göç nedeniyle, gerek yüksek nüfus artış oranları nedeniyle asgari ücret düzeyinde çalışmaya hazır potansiyel işsizleri ile gelişmekte olan ülkelerin ekonomik koşullarını çağrıştırmaktadır. Tarım sektörünün iktisadi büyümedeki yönlendiriciliği ile gelişmekte olan ülkelere önerilen, büyümenin tarıma dayalı olarak başlatılması düşünceleri birbiriyle uyumlu görülmektedir. Ricardo, gelir dağılımı teorisini o dönem İngiltere'sinin koşullarından etkilenerek oluşturmuştur. Bu nedenle koşulların bugünün gelişmekte olan ülkelerininkinden çok farklı olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Ricardo'nun işaret ettiği tehlikenin ortaya çıkması, toprağın belirli sayıda büyük toprak sahiplerinin elinde toplanması, rant gelirleri ile kar gelirlerinin aynı kişilerce elde edilmesi ve tarımdan sanayiye aktarılacak fonların transfer edilememesi gibi koşulların gerçekleşmesine bağlı görülüyor. Oysa gelişmekte olan ülkeler, iktisadi gelişme ile birlikte toprak mülkiyetinin yaygınlaşması olgusunu ve tarımdan sanayiye kaynak transferini birlikte yaşamaktadırlar.

2 - MARX'IN GELİR DAĞILIMI TEORİSİ

Karl Marx'ın iktisadi düşünceleri klasik iktisadi düşünce ve özellikle Ricardo'dan o derece etkilenmiştir ki, iktisat tarihi içinde Marx ve klasik okul birlikte ele alınabilmektedir. Ricardo'nun

¹⁸ J. C. WELDON, "The Classical Theory of Distribution", THEORIES OF INCOME DISTRIBUTION, Editor: Athanasios ASIMOKOPULOS, Kluwer Academic Publishers, Michigan, 1988, p.41.

emek-değer teorisi ve gelir dağılımına ilişkin düşünceleri Marx için hareket noktası olmuştur. Bununla beraber, dayandığı felsefi sistem ve kurduğu teoride kullandığı kavramlar, varsayımlar ve analiz yöntemleri açısından önemli farklar göstermektedir¹⁹.

Marx, kapitalist sistemin sömürüye dayalı bir sistem olduğunu savunarak, sistemin kendi iç çelişkileri içinde nasıl bir çöküş yaşayacağını ispatlamaya çalışmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, kapitalist sistemin işleyişine getirdiği eleştirel yaklaşım ve sömürü sürecinde gelir dağılımının kurallarını ortaya koyması bakımından çok önemli ögeler içermektedir.

Marx da Ricardo gibi, gelir dağılımına sınıfsal açıdan bakmaktadır. Gelir kaynakları sırasıyla ücret, kar ve toprak rantı olan; ücretli emekçiler, kapitalistler ve toprak sahipleri kapitalist üretim tarzına dayanan modern toplumun üç sınıfını oluşturmaktadır²⁰.

Klasik sistemdeki tek üretken unsur olan toprak faktörünün yerini Marx'ın teorisinde emek faktörü almıştır. Sermayeyi oluşturan bütün unsurlar emek tarafından yaratılmıştır; bir anlamda sermaye, birikmiş emek olarak tanımlanmaktadır. Durum böyle olunca da, herhangi bir malın değeri, o malın üretilmesi için gerekli emek-zamanı cinsinden tanımlanmıştır²¹. Birim emek zamanı zarfında birim emeğin, üretime katılması karşılığında aldığı ücret, emek arzı ve talebindeki değişmelere göre,

¹⁹ Gulden KAZGAN, *İktisadi Düşünce*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 365.

²⁰ Karl MARX (Çev.: Alaaddin BİLGİ), *Kapital*, Üçüncü Cilt, Sol Yayınları, Ankara, 1990, s. 775.

²¹ Karl MARX (Çev.: Alaaddin BİLGİ), *Kapital*, Birinci Cilt, Sol Yayınları, Ankara, 1986, s. 54.

asgari düzeyde olmuştur. Ücretin bu düzeyde kalması yeni işsizler yaratılmasına bağlıdır. Bu ücret ile emekçi, ancak kendi varlığını ve soyunu sürdürebilecek geçim araçlarını satın alabilir²². Görüldüğü gibi Marx'ın yaklaşımında geçimlik asgari ücret düzeyinin belirleyicisi ne Malthus'un ifade ettiği gibi aşırı nüfus, ne de Ricardo'nun ifade ettiği gibi azalan getiriler olarak kabul edilmiş, büyük ölçekli bir işsizlik ile ilişkilendirilmiştir.

Kapitalist sistemin getirdiği rekabet sonucu kapitalist ya işgücünden, emek-gücünün yeniden üretimi için gerekli ihtiyaçlarını karşılayabileceği çalışma saatinin üzerinde çalışmasını talep edecektir ya da emeğin tüketimini karşılayan malların üretimine giren emek-saatlerini azaltmak yoluna gidecektir. Emekçinin ek çalışması karşılığında yaratılan ekstra değer veya emeğin verimliliğindeki artış, artı-değer olarak kapitalistin hanesine yazılmıştır. Gelir dağılımı yönüyle bakıldığında, sermayenin çıkarları ile emeğin çıkarlarının birbiriyle çatışma halinde olduğu ve artı-değerin yaratılmasının ancak emeğin istismarı ile mümkün olduğu görülüyor. Çünkü sermaye birikiminin sağlanması ancak artı-değerin büyümesi ile mümkündür.

Sermaye birikiminin en doğal sonucu, sanayileşmenin giderek hız kazanmasıdır. Kapitalist bir ekonomide toplam üretim içinde, sermaye malları üretim artışı, tüketim malları üretim artışının önünde gider. Sermaye malları üreten kesimde yoğunlaşan rekabet, kar oranlarının düşmesine neden olur. Bu aşamada küçükler yok olurken, sadece büyük kapitalistler ayakta kalır ve büyürler. İlerleyen kapitalizm, toplumda eski sosyal yapıları da köklü olarak değiştirmekte gecikmeyecektir. Bir yanda

²² Karl MARX (Çev.: Sevim BELLİ), **Ücretli Emek ve Sermaye-Ücret Fiyat ve Kar**, Sol Yayınları, Ankara, s. 39.

Üretim araçlarının mülkiyeti sınırlı ellerde toplanırken, öte yanda mlkszleme sürecinin tüm topluma yayıldığı görülür. Marx ve takipçileri, hiyerarşik sınıf yapısını, emperyalist sömürüyü ve tarihsel süreci içinde sınıf mücadelelerini vurgulayarak kapitalist sistemin kn öngörmektedirler.

Marx'ın ifade ettiği kapitalistleme süreci, kendine özgü yapısal özelliklere sahip gelişmekte olan ülkeler için farklı boyutlarda yaşanmaktadır: Öncelikle gelişmekte olan ülke ekonomilerinin temel özelliği, ekonomik yapılarının büyük lde tarımsal nitelik taşımasıdır. Bu koşullar altında görece olarak cılız sanayi sektöründeki ii işveren arasındaki çatışmanın şiddeti bütün toplumu etkileyecek boyutta görülmez. Oysa, tarım sektöründe görülen gelir dağılımı sanayi sektöründe yaanandan çok daha farklıdır²³. Bu nedenle Marx'ın sanayi sektöründen hareketle getirdiği açıklamaları ve sınıfsal kategorileri gelişmekte olan ülkeleri temsil etmekten uzak kalmıştır. Ayrıca kapitalistleme süreci her ülke için, zengin ve yoksul arasındaki uçurumun açılarak, honutsuzluğun, sosyal patlamaları harekete geçirecek düzeye varmasını gerektirmez. Marx'ın ngeremediği dört gelişme gelişmekte olan ülkelerin çıkış noktası olmutur²⁴: Birincisi, hizmetler sektörünün Marx'ın öngöremediği lde gelişme göstererek, teorinin temel dayanağı olan işsizliğin baskısını hafifletmi olmasıdır. İkincisi, işverenler ile çalışanlar arasındaki güç dengesini sağlamada büyük rol oynayan sendikaların güçlenmesidir. Üçüncüsü, devletin ekonomik yaşamdaki

²³ Maria NEGREPONTI-DELIVANIS, **"The Distribution of National Income in Underdeveloped Countries"**, THE DISTRIBUTION OF NATIONAL INCOME, Editor: Jean MARSHAL- Bernard DUCROS, Mac Millan, St. Martin's Press, New York, 1968, p. 300.

²⁴ John Kenneth GALBRAITH-Stanislav MENSIKOV, **Kapitalizm, Komünizm ve Birarada Yaşamak**, Afa Yayınları, 21. Yüzyıla Doğru Dizisi: 10, İstanbul, 1990, s. 97.

sorumluluğunu görmesi sonucu refah devleti anlayışının benimsenmesidir. Son bir gelişme de Marx'ın ifade ettiği anlamda kapitalistin giderek ortadan kaybolması ve yerini müdürler ve şirket bürokratlarının almasıdır. Tüm eleştirilerine karşın, Marx'ın teorisi, kendinden sonra gelecek düşüncelere rehberlik görevini üstlenmiş bir düşünce olarak önemini korumaktadır.

3 - NEO-KLASİK GELİR DAĞILIMI TEORİSİ

Neo-klasik düşüncenin ortaya çıkışı, yaşanan ekonomik ve sosyal koşulların varolan düzeni değiştirmeye yöneldiği ve klasik teorinin yoğun biçimde tartışıldığı döneme rastlar. Yeni düşüncenin kaygısı, klasik düşünceyi temelden sarsan ve entellektüel bazda oldukça gelişmiş bulunan Marx'ın düşüncelerine karşı kapitalist kurumların yapısını yeniden düzenleyecek bir alternatif geliştirmek ve sistemin savunmasını yapmaktır²⁵.

Neo-klasikler, gelir dağılımı konusunda dikkatleri, gelirin sınıflar arasında dağılımı şeklinde ele alan klasik düşünceden farklı olarak, gelirin üretime katılan faktörler arasında dağılımına (bölüşüme) çektiler. Neo-klasikler genel denge çerçevesinde kaynak dağılımını en iyi şekilde gerçekleştirecek araç olarak fiyat mekanizmasını vurgulamaktadır. Bu iktisatçılar, tam rekabet koşulları altında fiyat mekanizmasının ön plana çıkmasıyla gelir dağılımının kurumsal yapıdan bağımsız olarak tamamen piyasa koşullarında belirlendiğine işaret etmişlerdir. Neo-klasik teori; gelirin üretim faktörleri arasında nasıl bölüşüldüğü sorusuna kısa ve açık bir yanıt getirmesi ve toplam gelirin geriye bir artık

²⁵ Michael C. HOWARD, **Modern Theories of Income Distribution**, St. Martin Press, New York, 1979, p. 91.

bırakmaksızın nasıl bölüşüldüğünü göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Neo-klasik iktisatçılar bilindiği gibi, iktisat biliminin hemen tüm alanlarına ilişkin bir çok değerli katkılarda bulunmuşlar ve bu arada gelir dağılımı konusunda da aydınlatıcı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu başlık altında, çalışmanın amacına uygun olarak, Neo-klasiklerin gelir dağılımı hakkındaki görüşlerinin temel noktaları özetlenecektir.

Neo-klasikler analizlerinde üretim fonksiyonu, faktörlerarası teknik ikame esnekliği ve üretim faktörlerinin marjinal verimlilikleri gibi kavramsal araçlardan yararlanmıştır. Toplam üretim, emek ve sermaye olmak üzere iki homojen üretim faktörünün fonksiyonu olarak tanımlanmıştır. Tanımlanan üretim fonksiyonu birinci dereceden homojen bir fonksiyondur. Her üretim faktörünün üretime son katılan biriminin yapmış olduğu katkı, o faktörün marjinal verimliliği ile ifade edilmektedir. Doğal olarak da her üretim faktörü, üretime yapmış olduğu katkıya bağlı olarak, o üretimin nihai satış değeri üzerinden pay sahibi olmaktadır. Her üretim faktörünün üretime yaptığı katkı oranında gelir sağlıyor olması, emeğin sömürüldüğü savına karşılık, toplam gelirin bütün girdiler arasında hakça paylaşıldığı ve sonuçta hiçbir artığın kalmadığını kanıtlamaktadır. Milli gelir, faktör payları tarafından tümüyle paylaşılmıştır. Emek faktörünün marjinal verimi ücret oranını, sermaye faktörünün marjinal verimi de kar oranını belirlemektedir. Eğer emek ve sermaye faktörlerine marjinal verimliliklerine göre ödeme yapılırsa yaratılan tüm değer massedilmiş ve emek ile sermaye arasında sabit bir oranda dağıtılmış olur. Burada faktör payları uzun dönemde değişmez kabul edilmiştir²⁶. Faktör kullanım oranındaki değişmeler; azalan verimler yasası ve faktörler arası teknik ikame esnekliğine bağlı olarak, faktör fiyatlarındaki değişmeler yoluyla dengelenecek ve

²⁶ BRONFENBRENNER, p. 81.

faktör gelir payları değişmeyecektir. Faktör payları ancak; yanlış teknolojik değişime bağlı olarak faktör verimliliklerindeki değişim, ölçeğe göre artan veya azalan getiri durumu, faktörler arasındaki teknik ikame esnekliğinin birimden farklı olması ve aksak rekabet koşulları gibi etmenler ile değişebilir²⁷.

Tam rekabet koşulları altında firmanın üretim miktarı, marjinal maliyetin piyasada oluşan veri fiyata eşitlendiği düzeyde saptandığına göre, uzun dönemde piyasaya girişlerle birlikte "ortalama maliyet=marjinal maliyet=piyasa fiyatı" olacağından uzun dönem karı sifıra eşitlenecektir. Bir dönemde yapılacak yatırım harcamalarının karşılığı, yatırımın ömrü boyunca sağlayacağı getirileridir. Bu durumda yatırımın yapıldığı dönemde gerekli fonlar için bir finansman sorunu açığa çıkmaktadır. Bunun çözümü için de yatırımların kaynağı olarak tasarruflar gösterilmiştir ve bunun fiyatı da faizdir. Neo-klasik gelir dağılımı teorisinde üretim teorisi ile bölüşüm teorisi iç içe geçmiş görünmektedir²⁸. Böylece bir yandan üretim fonksiyonunun teknik karakteristikleri ile fonksiyonel gelir dağılımı arasında ilişki kurulurken, öte yandan ekonomik gelişme sürecinde fonksiyonel dağılımı ve sermaye birikiminin bağlantısı kurulmaktadır.

Neo-klasikler, teorilerini bireylerin homo-economicus ve akılcı olduğu, tüketicilerin maksimum fayda, üreticilerin maksimum kar peşinde koştukları tam rekabetçi bir düzen içinde ortaya koymuşlardır. Soyut bir mekanizma içinde işleyen gelir dağılımı

²⁷ Allan J. BRAFF, "Distribution: Neo-Classical", THEORIES OF INCOME DISTRIBUTION, Editor: Athanasios ASIMOKOPULOS, Kluwer Academic Publishers, Michigan, 1988, p. 87.

²⁸ Sencer DIVİTÇİOĞLU, *Deger ve Bölüşüm Marxist İktisat ve Cambridge Okulu*, İstanbul Üniversitesi Ya. No: 2168, İktisat Fakültesi Ya. No: 375, İstanbul, 1976, s. 162

teorisi, gelişmekte olan ülke ekonomilerini temsil etmekten uzaktır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler, tam rekabetin piyasa koşullarından oldukça uzak, ikili bir yapıya sahiptirler. Bir yanda modern piyasa yapısına rastlanırken öte yanda geri kalmışlığın temel karakteristikleri olan aile ekonomisi ve geleneksel organizasyonlara rastlanabilmektedir. Küçük pazar yapısı içinde modern teknolojiyi uygulayan düşük maliyetle çalışan firmaların, fiyatlarını piyasa koşullarından bağımsız belirlemeleri nedeniyle, normal kar yerine aşırı monopolcü karları ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerde belirli bir ekonomik güce ulaşınca kadar, korumacı politikalar izleniyor olması, bir faktör lehine kaynak transferi yapılması sonucunu doğurur. Gelişmekte olan ülkelerin yoğun işgücü fazlası barındırmaları nedeniyle, ücretler arz ve talep koşullarından çok, kurumsal kararların sonucunda belirlenir. Bu koşullar altında neo-klasik teorinin, düşünsel anlamda tutarlı, ancak gerçek yaşama uygulanabilmesinin mümkün olmadığını ifade edebiliriz. Bununla birlikte neo-klasik teorinin kendinden sonra gelen düşüncelere kaynak oluşturduğu da yadsınmaz.

4 - GENEL DENGTE TEORİSİ VE GELİR DAĞILIMI

Ekonomik ilişkileri genel bir denge içerisinde tanımlama ve yorumlama çabaları sonucu ortaya çıkan düşünceler, ileri sürdükleri varsayımlar ve kullandıkları kavramlarla birbirinden ayrı özellikler taşırlar. Bu doğrultuda geliştirilmiş en köklü ve daha sonraki denemelere kaynak olan düşünce, Neo-klasik okul bünyesinde yer alan Walras'ın genel denge teorisidir.

Walras'çı düşüncenin denge kavramından anladığı; bütün tüketicilerin bütçe olanakları çerçevesinde maksimum fayda

sağladıkları, bütün üreticilerin üretim olanakları çerçevesinde maksimum kar sağladıkları, arzın talebe eşit olduğu bir durum ve bu eşitliği sağlayan bir fiyat düzeyidir. Her tüketicinin tercihleri ve tercihlerini yönlendiren geliri ve her bir üreticinin teknik olanakları, sistemin dışında belirlenmektedir. Walras'çı analizler, geçen zaman içinde giderek rafine olmuş; barındırdıkları özel varsayımları ile birbirinden farklı olarak değerlendirilen fraksiyonlara ayrılmıştır. Burada özellikle Arrow-Debreu modeli ağırlıklı olarak ele alınıp, gelir dağılımı teorisine olan katkısı yönüyle değerlendirilecektir.

Arrow-Debreu modeli, ekonomideki mal ve hizmetlere ilişkin getirmiş olduğu tanım ile, genel denge teorisine önemli bir boyut kazandırmıştır. Modelde yer alan her mal; fiziksel özellikleri, işgal ettiği yer, kullanılabilir hale geldiği zaman ve ortam ile belirlenmektedir²⁹. Örneğin, fiziksel olarak aynı kategoriye dahil edilebilen mallar, kullanım zamanları farklıysa farklı mallar olarak kabul edilmektedir. Buna bağlı olarak da tüketicilerin faydaları ve üreticilerin karları zamana göre hassas olmaktadır. Bir başka ifadeyle, tüketicilerin yaptıkları tercihler bir zaman tercihi iken, üreticilerin tercihleri, girdilerin üretime katıldığı ve çıktıların pazarlandığı tarihler üzerine kuruludur³⁰. Tercihlerin tek yönlendiricisi fiyatlardır ve fiyatlar tek ve yeterli bilgi aracı olarak kabul edilmektedir. Bütün mallar için, gelecekteki fiyatların oluşturduğu ve bu piyasaların her ekonomik birim tarafından kesinlikle bilindiği varsayılmaktadır. Tüketiciler, bu bilgiler ışığında tercihlerine öncelikler verebilmekte ve farklı tüketim

²⁹ Tuncer BULUTAY, **Genel Denge Kuramı**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ya. No: 434, Ankara, 1979, s. 3.

³⁰ Michael C. HOWARD, **"The General Equilibrium Theory of Distribution"**, THEORIES OF INCOME DISTRIBUTION, Edötor: Athanasios ASIMOKOPULOS, Kluwer Academic Publishers, Michigan, 1988, p.182.

sepetleri arasında tercihlerini açıklayabilmektedirler. Benzer şekilde, üreticiler de her bir fiyat seti için karlılık durumlarına göre girdi-çıktı kombinasyonlarını sıralayabilirler. Böylece n mal kümesi ve T zaman dönemi olduğu kabul edilirse, nT sayıda piyasa oluşacaktır. Bunların n tanesi spot piyasa, $n(T-1)$ tanesi ise ileriye dönük piyasalardır. Arrow-Debreu modelinde ifade edilen zamanlar arası dengeyi, arz ve talepleri eşitleyen bir fiyat seti sağlayacaktır. Denge gerçekleştiğinde ise tüketicilerin bütçe olanakları çerçevesinde seçebilecekleri daha yüksek fayda sağlayan bir başka tüketim sepeti yoktur. Aynı şekilde üreticiler de, teknik olanakları içinde maksimum karı sağlayacak üretim kararını vermişlerdir.

Tüm ekonomik birimlerin tercihlerini açıkladıkları, belirli bir zaman dönemi için, aynı koşullar altında çalışan her tür emeğin aynı ücreti alacağı ifade edilmektedir. Yine aynı döneme ait olmak üzere, kredi veya yatırımların verimlilik oranları da eşitlenmiş olacaktır. Modelde denge fiyatları ve miktarları dışal unsurlar tarafından belirlenmektedir. Bu nedenle, emekçilerin ücretleri, sermayedarların karları, toprak sahiplerinin rantları ve kredi verenlerin faiz gelirleri hep veri olarak alınan bütçe olanakları ve teknolojiye bağlı olarak optimizasyona yönelik rasyonel tercihler sonucunda ortaya çıkmaktadır³¹.

Arrow-Debreu modelinin en çok eleştirilen yanı, gelirin oluşumu ve dağılımı gibi ekonomik yaşamın en önemli konularından birinin sistemin dışında tanımlanmış olmasıdır. Bununla beraber gelir dağılımına ilişkin getirmiş olduğu bazı net sonuçları vardır. Örneğin denge durumunda net karlar sıfırlanmaktadır. Ancak üreticilerin maksimum kar peşinde

31 HOWARD, "The General Equilibrium", p.184.

koşukları varsayımının yapıldığı bir modelde karların sıfırlanması bir çelişki olarak görülmelidir.

Modelde denge fiyatları bugünkü değer fiyatlarıdır. Gelecekteki bir fiyat setini bugünkü değerlerine eşitleyen iskonto sürecinden hareketle bir faiz oranları seti tanımlanmıştır. Faiz oranları seti ile t tarihinde ödünç verilen her bir birimlik tüketim malı x 'in α dönem boyunca kullanımı karşılığında, t ve $t+\alpha$ arası dönem için, verilen ödünç bedeli olarak kazanılabilecek ekstra tüketim malı ΔX tanımlanmış olmaktadır. Böylece, karların sıfırlandığı genel denge koşullarında faiz gelirlerinin açıklaması yapılmaktadır.

Arrow-Debreu modelinin gelir dağılımı konusundaki yetersizlikleri, özellikle karın açıklanması konusunda artı değer kuramı ile işbirliğini gerektirmiştir. Kar, üretim sonucu elde edilen getiri ile bu üretim için gerekli girdi maliyetleri arasındaki fark olarak tanımlanmış ve karın açıklanması için, ekonomide yaratılan artı değeri genel denge modeli çerçevesinde açıklamaya yoğun çaba harcanmıştır. Fakat bu amaç uğruna, modelin en temel varsayımlarından uzaklaşmak zorunda kalınmıştır. Genel denge teorisinin yetersizlikleri, tartışmaları geçici denge boyutuna kadar götürmüştür. Gerçekte tüketiciler, malların gelecekteki kullanımlarına ait tercihlerini şimdiden yapmak konusunda kayıtsızdırlar ve ilerideki bütçe olanaklarını kestiremezler. Benzer şekilde, üreticiler için özellikle gelecekteki teknolojik koşulların ne getireceği belirsizlikler taşır. Bu nedenle Arrow-Debreu teorisinde tasarlanan genel denge olanaksızdır ve bir denge olsa olsa geçici olur. Bu düşüncenin uzantısı olarak geçici denge teorisi adıyla yeni bir teori ileri sürülmüştür.

Yeni düşünce, tüm arzlar ve taleplerin aynı zamanda birbirine eşitlenemeyeceği görüşünden hareket etmektedir. Amacı, gecikmeleri ve uyumsuzlukları da içeren arz ve talep koşullarına uygun bir fiyat seti oluşturmak olmuştur. Bu aşamada, geleceğe dönük kararların belirsizliği sorunu, daha güçlü varsayımları gerektirmiştir. Örneğin, emeğini arzetmek konusunda tüketicinin geleceğe dönük bir beklentisi varsa bu beklenti piyasaya, tüketim mallarına olan talebini azaltması şeklinde yansıyabilir. Aynı şekilde ileriye dönük satış miktarlarını kararlaştırmış ve beklentileri olan bir üretici firmanın piyasaya yansıyan etkisi, kullandığı işgücüne yönelik talebini azaltmak şeklinde olabilir³². Ekonomik birimlerin arz ve talepleri bu nedenle, genel denge teorisinin aksine, pazar koşullarından açık bir sapma gösterecektir.

Genel denge teorisinde fiyatlar ekonomik kararların tek belirleyicisi kabul edilmekte ve ekonomik birimlerin rasyonel davranışları sonucunda kaynakların en uygun dağılımı sağlanabilmekte ve böylece genel bir toplumsal uyum durumu yaşanmaktadır. Gelir ve fiyatların veri olarak alındığı ekonomik modelin, serbest piyasa sistemine dayanan kapitalist ekonomilerden çok, fiyatların ve gelirlerin empoze edildiği merkezi plnlama sistemini esas alan sosyalist ekonomilere uygun olduğu düşünülmektedir³³. Ayrıca, karın uzun dönemde sıfırlandığı bir model, ekonomik gelişmesini sürekli pozitif kar ve sürekli büyümeye bağlayan gelişmekte olan ekonomiler için karamsar görünmektedir.

³² HOWARD, "The General Equilibriump. 193.

³³ BULUTAY, s. 293.

5 - KEYNES SONRASI GELİR DAĞILIMI TEORİLERİ

Keynes, iktisat literatürüne en büyük katkısı olan "İstihdam Faiz ve Paranın Genel Teorisi" adlı eserinde kapitalist bir ekonominin iki önemli sorununu vurgulamaktadır: Tam istihdam ve gelir dağılımı. Keynes, gelir dağılımı ile ilgili düşüncelerini kısaca ifade etmiş, sistemli bir teori ve modele oturtmamıştır. Fakat takipçileri, Keynesyen notasyon ve düşünce çerçevesinde geliştirdikleri teoriler ile bu eksikliği gidermeye çalışmışlardır.

Keynes sonrası gelir dağılımı teorilerinin bazı ortak yaklaşımlara bağlı olarak geliştirilmiş olduğu görülmektedir³⁴. Herşeyden önce bu başlık altında kapsanabilecek tüm teoriler, gelirin fonksiyonel dağılımı ile ilgilenmişlerdir. Gelir; kar -faiz, rant ve kar payları dahil- ile ücretler arasında paylaşılmaktadır. Tüm teorilerde yatırımların en temel kaynağı ve yönlendiricisi olarak kar, ön plana çıkmaktadır. Yatırımların tasarruflardan bağımsız olduğu ve tasarrufların yatırımlara uyum gösterdiği varsayılmıştır. Son olarak ifade edilebilecek ortak bir nokta da, kar geliri elde edenlerin tasarruf eğiliminin ücretlilerinkinden fazla olduğu varsayımıdır.

Keynesyen düşünceden etkilenmiş ve bu başlık altında anılabilecek pek çok teori bulunmaktadır. Ancak bu çalışmada, tümüne değinmek yerine, teorileri ile gelir dağılımı sorununa yeni yaklaşımlar getirmiş iktisatçılar; Föhl, Kaldor, Pasinetti ve Kalecki'ye anahatlarıyla yer verilmekle yetinilmiştir.

³⁴ Athanasios ASIMOKUPULOS, "Post Keynesian Theories of Distribution", THEORIES OF INCOME DISTRIBUTION, Editor: Athanasios ASIMOKUPULOS, Kluwer Academic Publishers, Michigan, 1988, p. 133.

Föhl'ün teorisi, verilen bir üretim kapasitesinde toplam harcamalar (C+I) artarsa, Keynesyen genişleme sürecinde gelir dağılımı nasıl bir gelişim gösterir, sorusuna yanıt aramaktadır³⁵. Tam istihdam düzeyinin altında işleyen bir ekonomide, talep artışlarıyla birlikte atıl makinalar yeniden devreye girerler ve işsiz kalmışlar istihdam edilirler. Föhl'e göre, kısa dönemde, talep artışı ile birlikte kapasite kullanım oranındaki artışa bağlı olarak daha etkin çalışmaya başlayan firmaların karları artar. İstihdam düzeyindeki artışla beraber ücretler de yükselir, fakat karlardaki artışın yanında bu yükseliş zayıf kalır. Ancak, emek piyasasındaki darboğazlara bağlı olarak, nominal gelir artışının gerisinde kalan ücret artışları kademe kademe hız kazanacaktır. Faizler ise eski anlaşmalar geçerli olduğu sürece değişmez ve diğer gelirler ile birlikte yükselmez.

Föhl'ün sonuçları, eğer ekonomik koşullar canlanma yönünde değişiyorsa, kar payının kısa dönem içinde nasıl değiştiğini göstermektedir. Ancak, uzun dönemli gelişmeler konusunda bir açıklama getirmemiştir. Örneğin tam istihdama ulaşan bir ekonomide gelir dağılımının ne olduğu sorusu yanıtızsız kalmaktadır.

Kaldor ise tam istihdam koşulları altında, yatırımın gelire oranındaki değişmelerin kar ve ücretlerin toplam gelir içindeki göreceli paylarını nasıl etkileyeceği sorusu ile ilgilenmiştir. Ekonomide denge durumunda, tasarruflar yatırımlara mutlaka eşit olduğuna göre, gelir dağılımını belirleyen etmen yatırım kararlarıdır. Toplam tasarruflar; ücretlilerin yaptığı tasarruflar ile sermayedarların yaptığı tasarrufların toplamıdır. Bu nedenle denge

³⁵ Jan PEN, **Income Distribution**, Allen Lane The Penquin Press, London, 1971, p. 182.

tasarruf miktarı, her iki gelir grubunun ortalama tasarruf eğilimlerine bağlı olacaktır. Kar geliri elde edenlerin tasarruf eğiliminin ücret geliri elde edenlerinkinden büyük olduğunu kabul etmektedir. Kaldor'un teorisinin özünde, daha yüksek bir yatırım düzeyinde sürekli bir tam istihdam dengesi sağlamak için zorunlu olarak daha yüksek bir tasarruf eğiliminin gerçekleştirilmesi yatar³⁶. Tam istihdama ulaşmış bir ekonomide tasarruf eğiliminde bir artış yaratmanın yolunu da, gelir dağılımını tasarruf eğilimi daha düşük gelir grubundan daha yüksek gelir grubuna doğru kaydırmakta bulmuştur.

Tam istihdam koşulları altında toplam harcamalardaki bir artış, enflasyonist süreci işleterek bu işlevi yerine getirir. Çünkü enflasyonist ortamda parasal ücretler, fiyatlar genel düzeyindeki artışa ayak uyduramazlar. Bu durum ücretlilerin reel gelirlerini düşürürken, artan kar marjları ücret dışı gelirliilerin reel gelirlerini artıracaktır. Gelir dağılımında tasarruf eğilimi yüksek kesim lehine yaşanan kayma, ekonomideki reel tasarruf düzeyini yükseltecek ve ekonomik büyümede zorlukla karşılaşılmayacaktır.

Pasinetti teorisini, Kaldor'un ücretlilerin tasarruflarına ilişkin içine düştüğü bir yanlış üzerine kurmuştur. Kaldor, ücretlilerin birikmiş tasarruflarını belirli bir fiyat karşılığında arz etmeleri olasılığını gözden kaçırmıştır. Tüm kar gelirlerini sermayedara atfederek ücretlilerin tasarruflarının faiz kazanmadığı gibi bir yargıya kapılmıştır. Buradan hareketle Pasinetti, Kaldor'un oluşturduğu modeli, ücretliler eğer tasarruf ediyorsa bundan bir gelir de sağladıklarını dikkate alır biçimde geliştirerek daha uygun hale getirmiştir³⁷. Ancak bu şekilde dağılım ilişkileri daha

³⁶ Wallace C. PETERSON (Çev.: Servet MUTLU), **Gelir İstihdam ve Ekonomik Büyüme**, E.İ.T.İ.A. Ya. No: 145, Eskişehir, 1976, s. 467.

³⁷ HOWARD, p. 157.

kompleks bir yapıya bürünmektedir.

Pasinetti'nin bu analizden çıkardığı sonuç, ücretlilerin tasarruf eğilimlerinin karlar ve ücretler arasındaki gelir dağılımını değiştirmeyeceğidir. Bunun yerine karların, sermayedarların tasarruf eğilimleri ve ekonominin büyüme hızı tarafından etkilendiğini kabul etmiştir.

Gelir dağılımı sorununa Keynesyen düşünce boyutunda yaklaşan bir başka teorisyen Kalecki'dir. Kalecki, devletin olmadığı, kapalı ekonomi varsayımından hareketle basit bir model kurmuştur. Gelir dağılımından faktörlerin aldıkları payları, piyasadaki rekabet derecesi ile açıklamaktadır.

Kalecki, oluşturduğu model çerçevesinde kar gelirlerini, planlanmış yatırım harcamaları ile sermayedar ve ücretli kesimin planladıkları tüketim harcamalarına bağlı olarak ifade etmiştir³⁸. Ücretlilerin planladıkları tüketim harcamaları aldıkları ücrete göre, sermayedarların planladıkları yatırım harcamaları ve planlanan yatırım kararları karlara göre oluşur. Kalecki, ücretlilerin hiç tasarruf yapmadıkları varsayımı altında, tüketim malı üreten firmalara kazanç olarak geri dönen harcamalarını aynı zamanda bu firmaların toplam maliyetlerine eşit kabul etmiştir³⁹. Bu koşullar altında karların belirleyicisi olarak, sermayedarların harcamaları kalmaktadır. Bu harcamaların kaynağı olarak kar gelirleri gösterildiği için tartışmanın yeni boyutu kar marjına dayanır. Kar marjını piyasadaki rekabet derecesi ile açıklayan Kalecki, öncelikle rekabetin hiç olmadığı monopolcü koşulları yorumlamaktadır. Gelirin sermayedarlar ve ücretliler arasında dağılımı, monopolün

³⁸ HOWARD, p. 141.

³⁹ Sermaye mallarının aşınmaya uğramadığını, tek maliyet unsurunun değişken maliyetler olduğunu ve ücretlerden meydana geldiğini varsaymaktadır.

derecesine göre farklılaşmaktadır. Monopol derecesindeki artış -fiyatlar ve maliyetler arasındaki fark- toplam gelir içinde sermayedarların payını artırırken ücretlilerin payını azaltır. Ücretlilerin payındaki azalma iki yönlü olarak ortaya çıkmaktadır. Birinci ve ilk etki reel ücretlerdeki düşüş şeklinde yaşanır. İkinci etki ise, tüketim malları talebindeki azalışın sonucunda, bu malları üreten endüstrilerde istihdam ve gelir azalması şeklinde ortaya çıkar. Ancak, tam rekabet koşullarına yaklaştıkça ücretlilerin payı artacak, kar payları azalacaktır⁴⁰.

Keynesyen gelir dağılımı teorileri, gelişmekte olan ülkelerin içinde bulundukları koşullara uymamaktadır. Bu teoriler genellikle atıl kapasitelere sahip, gelişmiş kapitalist ülke koşulları üzerine kurulmuşlardır ve atıl kapasitelerin kaynağı olarak talep yetersizliğini göstermektedirler. Çoğu gelişmekte olan ülkenin temel sorunu talep yetersizliği değil, ekonominin arz yönünden kaynaklanan sorunlardır. Ayrıca, tasarrufları yatırımlara eşit sayan Keynesyen teorilerin aksine, bu gibi ekonomilerin fakirlik kısır döngüsünü kırabilmeleri için gerekli yatırımlarına tasarrufları yetmemektedir. Yatırımlarını tasarruflarına göre değil, tasarruflarını yatırımlarına göre ayarlamak zorundadırlar. Gelişmekte olan ülkelerde düşük gelirli sınıflar yüksek gelirli sınıfların tüketim düzeyine, yüksek gelirli sınıflar gelişmiş ülke yaşam standartlarına özendikleri için, bu ülkelerde gelir dağılımında dengesizlik yaratarak tasarruf eğilimini yükseltmek de arzulandığı ölçüde mümkün olamamaktadır.

⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: Stephen A. MARGLIN, "**Monopoly and Degree of Monopoly Theory**", GROWTH DISTRIBUTION AND PRICES, Harward University Press, England, 1984, p. 297-308.

6 - KİŞİSEL GELİR DAĞILIMI TEORİLERİ

Gelirin fonksiyonel dağılımını açıklamaya çalışan teoriler yanında gelir dağılımını doğrudan ifade eden veya gelir dağılımındaki dengesizliklerin nedenlerini açıklamaya çalışan farklı pek çok teori ileri sürülmüştür. Özellikle gelirin kişisel dağılımından hareketle, bölüşüm ilişkilerini yorumlayan teoriler ile gelir dağılımı üzerine tartışmalara yeni boyutlar kazandırılmıştır⁴¹.

Gelirin kişisel dağılımına ait ilk teori Vilfredo Pareto tarafından geliştirilmiştir. Pareto, çeşitli ülkelere ait gelir vergisi istatistiklerinden hareketle çalışmalarını yürütmüş ve gelir dağılımı konusundaki görgül çalışmaların temellerini atmıştır. Pareto'nun başlattığı çalışmalar, takipçileri tarafından sürdürülmüş ve çeşitlendirilmiştir.

Pareto'nun çalışması, kendi adıyla anılan bir yasa ile anılmaktadır. Bu yasadaki temel düşünce, tesadüfi olarak seçilen bir gelir düzeyi ve bu gelirin üzerinde gelir elde eden bireylerin sayısı arasında sabit bir ilişki olduğudur. İlgilenilen herhangi bir gelir düzeyinde oransal bir artış sağladığımızda, o gelir ve üzeri gelir sağlayanların sayısı sabit bir oranda azalmaktadır⁴². Bir başka ifadeyle Pareto; gelir düzeyindeki değişmelere karşı, o geliri alan kişilerin sayısındaki duyarlılığı ölçen bir esneklik katsayısı hesaplamaktadır.

⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. : Gian Singh SAHOTA, "Theories of Personal Income Distribution: A Survey", JOURNAL OF ECONOMIC LITERATURE, Vol. XVI, March 1978, p. 1-55.

⁴² PEN, p. 235.

Pareto, çalışmalarını sürdürdüğü ilk yıllarda bu esneklik katsayısının tüm ülkeler ve dönemler için aynı olduğunu düşünmüş; ancak daha sonra bu konuda yapılan çalışmalar esnekliğin ülkeden ülkeye farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Bu esneklik katsayısı, gelir dağılımı dengesizliğinin yoğun olarak yaşandığı ülkelerde, gelirin daha dengeli bir dağılım gösterdiği ülkelere kıyasla daha küçüktür. Pareto'nun takipçileri bu esneklik katsayısına o kadar çok önem verdiler ki, toplumsal patlamaların sınırı olarak asgari bir katsayı açıklamaya kadar gittiler. Yapılan araştırmalar eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Eleştiriler, Pareto yasasının gelirin üst dilimleri için işlerliğini yitirdiği konusunda odaklaşmıştır.

Gelirin kişisel dağılımını açıklamayı hedefleyen teoriler içinde; Gibrat ve takipçilerinin getirmiş oldukları yaklaşım oldukça önemlidir. Gelirin bireyler arasındaki dağılımını bir başka dağılım ile açıklamaya çalışılmaktadır⁴³. Bu görüşe göre beşeri yetenekler, bireyler arasında normal bir dağılım göstermektedir. Bu dağılımın gelir dağılımı ile de oldukça yakın bir ilişkisi vardır Aynı zamanda gelir dağılımının da normal bir dağılım gösterdiği kabul edilmektedir.

Beşeri yeteneklerin, bireylerin gelirden aldıkları paylar üzerindeki etkileri, söz konusu yeteneklere ağırlıklar verilerek açıklanmaktadır. Daha yüksek ağırlıklı bir yeteneğe sahip bireyin gelirden aldığı payı artırma şansı vardır. Bu ilişki düşük gelirli ve yüksek gelirli tüm bireyler için geçerlidir. Çalışmalar, üst gelir grupları arasındaki gelir eşitsizliğinin, düşük gelirli gruplar arasındaki eşitsizlikten daha fazla olduğunu göstermiştir. Bu koşullar altında gelir dağılımındaki dengesizlikler, gelir dağılımını

⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: PEN, p. 245-247; BRONFENBRENNER, p. 53-57.

etkilediği düşünölen söz konusu beşeri faktörlere uzun dönemli müdahaleler ile iyileştirilebilir.

Gelir dağılımındaki dengesizlikleri açıklayıcı bir başka düşünceyi Milton Friedman bir makalesinde kaleme almıştır⁴⁴. Friedman olasılık ve şans gibi normatif faktörleri de hesaba katarak farklı bir yaklaşımda bulunmuştur. Çeşitli şans oyunlarına katılanlar ve katılmayanlar arasındaki ilişkiden hareketle, bu oyunlar sonucu kazanılan ikramiyeler ile toplam gelirden bireylerin aldığı paylar arasında ilişki kurmaya çalışan Friedman, teorisini bireyler arasındaki risk üstlenme farklılıkları üzerine kurmuştur. Toplumda büyük bir kesim, güvenliğı tercih etmekte ve bu nedenle gelirleri normal bir dağılım izlemektedir. Diğerleri risk üstlenicilerdir ve bu grubun gelir dağılımı da normal fakat genel ortalamanın üzerinde ve standart sapması büyüktür. Bu iki dağılım, toplum genelinde bir dağılım olarak birleştirildiğı zaman sonuçta dengesiz bir gelir dağılımından söz edilmektedir.

Friedman'ın gelir dağılımındaki dengesizlikleri açıklamaya yönelik bu çarpıcı yorumları çeşitli eleştirilere uğramıştır. Öncelikle, üstlenilecek bir riskle karşılaşmak konusunda bireylerin şartları eşit değildir. örneğın emeğı ile geçinenlerin konumları gereğı mevcut şanslarını değıştirmeleri çok zor bir olasılıktır. Ayrıca, tehlikeli riskler genellikle küçük iş adamlarınca üstlenilirken, büyük iş adamları her zaman için yatırımlarını alternatif alanlara dağıtarak risklerini hafifletmektedirler.

⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Milton FRIEDMAN, "Choice, Chance and The Personal Distribution of Income", JOURNAL OF POLITICAL ECONOMY, September 1953, p. 277-290.

Gelir dağılımındaki dengesizlikleri açıklayan farklı bir teori de beşeri sermaye teorisidir. Bu teoriye göre bireysel gelirin dağılımı ile beşeri sermaye yatırımlarının dağılımı arasında yüksek bir korelasyon vardır. Ancak bu ilişkiyi açıklayan nedensel yorumlar üzerinde farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Beşeri sermaye teorisine göre bireylerin üretkenlik yetenekleri; sağlık, eğitim ve üretim ile benzeri alanlarda yapılan yatırımların düzeyine bağlıdır⁴⁵. Bu alanlara yapılan yatırımlar üretkenliği artıran yatırımlardır. Neo-klasik düşüncenin verimlilik ve kazançlar arasında kurduğu ilişki dikkate alınırsa, bireyin, verimliliğini artıran her türlü edinimi, kazancını artıracaktır. Genellikle daha yüksek bir gelir iyi bir eğitimi gerektirmektedir. En azından uzun süreli bir eğitim gerektiren mesleklerin, eğitim dönemi boyunca vazgeçtiği gelirleri karşılayabilecek düzeyde yüksek ödemeleri gerektireceği açıktır. Bu nedenle bireysel vasıfları değiştirecek yönde yürütülecek eğitim programları, verimlilik artışları ile birlikte gelir dağılımının da düzeltilmesi demektir. Ancak, gelişmekte olan ülkelerde beşeri sermayeye yönelik yatırımların fırsat eşitliği içinde dağılmadığı görülmektedir. Sosyal engeller varolduğu ve fırsat eşitliği sağlanamadığı sürece gelir dağılımındaki dengesizlikler sürecektir⁴⁶.

Beşeri sermaye teorisi altında geliştirilmiş bir başka yoruma göre, verimliliğin belirleyicisi bireysel vasıflar değil, yapılan işin niteliğidir. Bireysel karakteristikler, mevcut işlere en uygun kişileri seçip istihdam etmeye olanak veren seçimlik

⁴⁵ Oktay VARLIER, "Kişisel Gelir Dağılımına Farklı Yaklaşımlar", ODTÜ GELİŞME DERGİSİ, Cilt:9, Sayı:3/4, 1982, s. 501.

⁴⁶ W. R. CLINE, "Distribution and Development", JOURNAL OF DEVELOPMENT ECONOMICS, February 1975, p. 366.

kriterlerdir⁴⁷. En iyi eğitilmiş bireyler, diğerlerine göre daha üretken ve en iyi kazanç getiren işlerde istihdam edileceklerdir. Beşeri sermaye teorisinin bu yorumuna göre, bireysel karakteristiklerin değiştirilmesi, peşi sıra gelir dağılımındaki iyileşmeyi gerektirmez. Daha köklü yapısal bir değişim öngörülmektedir.

Diğer bir yoruma göre, gelir dağılımındaki dengesizlikler ne beşeri sermaye yatırımlarının dağılımının iyileştirilmesi ne de nitelikli işlerde istihdam olanaklarının yaratılması ile düzeltilebilecektir. Sorun sosyo-kurumsaldır. Gelişmekte olan ülkelerin sorunu, baskı gruplarının güçlü olduğu yüksek ücretli modern sektör ile çok düşük ücretlerle çalışan geleneksel sektörlerin birarada bulunuyor olmasıdır. Bu sektörlerdeki ücret düzeyleri kesinlikle işin veya emeğin marjinal verimliliğini yansıtmaktan uzaktır. Bu ülkelerde gelir dağılımındaki dengesizlikler genellikle mevcut kurumsal yapıdan ve ekonomik baskı gruplarının etkinliklerindeki farklılıktan kaynaklanmaktadır.

IV - EKONOMİK KALKINMA VE GELİR DAĞILIMI

Ekonomik kalkınma ve gelir dağılımının karşılıklı bir etkileşim içinde bulundukları tezi tartışmasız kabul görmektedir. Ancak, söz konusu etkileşimin yönü ve derecesi üzerine farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bir yanda düşünsel alanda birbirinden farklı görüşler ortaya atılırken, öte yanda da bunların görgül olarak

⁴⁷ Jacques LECAILLON-Felix PAUKERT-Christian MORRISON-Dimitri GERMIDIS, **Income Distribution and Economic Development: An Analytical Survey**, International Labour Office, Geneva, 1984, p.88.

denenmiş olduğu görülmektedir. Bu konuda genellikle farklı ülkelere ait gelir dağılımı verilerinden hareketle kesit analizleri yapılmaktadır. Bu şekilde yürütülen çalışmalar, vardıkları sonuçların birbiriyle tutarlı olması ve ortak eğilimler ortaya koymaları nedeniyle ekonomik kalkınma ve gelir dağılımı arasındaki ilişki konusunda önemli bir katkı sağladıklarını ifade etmek gerekir.

Bu başlık altında öncelikle ekonomik kalkınma ve gelir dağılımı ilişkisi farklı yönleriyle ortaya konulmakta, daha sonra da kalkınma politikalarının gelir dağılımı üzerindeki sonuçları tartışılmaktadır.

1 - EKONOMİK KALKINMANIN GELİR DAĞILIMINA ETKİSİ

Ekonomik kalkınma sürecinde gelir dağılımının nasıl bir gelişme gösterdiğini analiz eden çalışmalar Simon Kuznets ile başlamıştır⁴⁸. Kuznets, ekonomik büyümenin ilk aşamasında artan gelir dengesizliğinin, izleyen aşamalarda azalmakta olduğu görüşünü ileri sürerken aynı zamanda gelir dağılımının gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere kıyasla daha dengesiz olduğunu da ifade etmektedir.

Kuznets, gelir dağılımındaki dengesizliği vurgulayan çarpıcı saptamalarını iki faktöre bağlamaktadır. Bu faktörlerden ilki, yüksek gelirli grupların daha yüksek bir tasarruf eğilimine sahip

⁴⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Simon KUZNETS, "Economic Growth and Income Inequality", AMERICAN ECONOMIC REVIEW, March 1955, p. 1-28; Simon KUZNETS, "Quantitative Aspects of The Economic Growth of Nations: Distribution of Income by Size", ECONOMIC DEVELOPMENT AND CULTURAL CHANGE, Volume: XI, Number: 2, Part:II, January 1963, p. 1-80.

olmalarıdır. Bu nedenle tasarruflar daha çok yüksek gelirli grupların elinde toplanmaktadır. Dengesizliği vurgulayan ikinci faktör, istihdam yapısında yatmaktadır. Kırsal kesimde istihdam edilenlerin ortalama geliri kentte istihdam edilenlere göre daha düşüktür. Aynı zamanda ekonomik kalkınma sürecinde bu eğilimin azaldığı konusunda bir kanıt bulunmamaktadır. Üstelik ekonomik kalkınmanın ilk aşamasında gelir dağılımındaki dengesizlik, kırsal kesimde kent kaynaklı gelirlerin dağılımına kıyasla daha büyüktür. Sanayileşme ve kentleşmenin ilk düzensiz aşamasından geçilmekle birlikte kent gelirlerindeki yayılma, düşük gelir gruplarının göreceli payının iyileşmesinde önemli bir rol oynayacak ve gelir dağılımında iyileşme gözlenecektir.

Kuznets'i izleyen çoğu çalışmaların bulguları da ekonomik kalkınma sürecinde gelir dağılımının öncelikle bozulup daha sonra iyileştiği tezini doğrular niteliktedir.

Kuznets'in hipotezi, daha çok az gelişmiş ülkelere özgü olmak üzere, Irving Kravis'in 1960 yılındaki çalışması ile yeniden ileri sürülmüştür⁴⁹. Kravis, kişi başına reel gelir düzeyi ve eşitsizlik derecesi arasında pozitif bir korelasyon saptamıştır. Gelişmekte olan ülkelerde üst gelir grupları arasındaki gelir eşitsizliğinin, düşük gelir grupları arasındaki eşitsizliğe kıyasla daha büyük olduğunu ifade etmekte ve genel eşitsizliğin kaynağını bu dağılımla açıklamaktadır. Genel olarak, gelişmiş ülkelerdeki gelir dağılımının az gelişmiş ülkelere göre daha dengeli bir dağılım gösterdiğini ifade eden Kravis, ekonomik büyümenin sonraki aşamalarında eğitimin ve mülkiyetin yaygınlaşması, sosyal

⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Irving KRAVIS, "International Differences in The Distribution of Income", REVIEW OF ECONOMICS AND STATISTICS, November 1960, p. 408-416.

güvencelerin kazanılması ve emek karşılığı gelirlerin artması ile gelir dağılımındaki genel dengesizliğin azalacağını ileri sürmektedir.

Ekonomik kalkınma ve gelir dağılımı konusunda -açıklayıcı katkıları olan- bir başka görüş, Harry Oshima'ya aittir⁵⁰. Oshima, gelir dağılımındaki dengesizliği ülkelerin kalkınmışlık düzeyindeki yerine göre yorumlamaktadır. Gelişmemiş, azgelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş olarak tanımladığı kategorileri, tarım sektörünün genel ekonomi içindeki payına göre belirlemektedir. Sanayi ve hizmetler sektörlerinde gelir dağılımındaki eşitsizlik, tarım sektöründeki eşitsizliğe göre daha zayıftır. Bu nedenle gelişmekte olan bir ekonomide; kentleşme, sanayileşme ve ticaretin yaygınlaşması ile gelir dağılımında eşitlik yönünde sağlanan olumlu gelişmeler, tarım sektörünün ekonomi içinde önemli bir pay sahibi olması nedeniyle ortaya çıkan baskın olumsuzluklar tarafından dengelenmektedir. Oshima, bu görüşünden hareketle gelir dağılımındaki eşitsizliğin er geç bastırılacağı konusundaki görüşlerin, tarım sektörünün mutlak hakim olduğu geri kalmış ülkelerde kesinlik taşımadığını ifade etmiştir.

Bütün bu görüşlerin aksine, Taywan ekonomisi üzerine yürütülen bir araştırma, hızlı bir büyüme sürecinde Kuznets'in ifade ettiği eğilimlerin yaşanamayabileceğini göstermiştir⁵¹. Araştırmada Taywan ekonomisinin tarıma dayalı kalkınma modeli

⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Harry OSHIMA, "The International Comparison of Size Distribution of Family Incomes With Special Reference to Asia", REVIEW ECONOMICS AND STATISTICS, November 1962, p. 439-445.

⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: John C. H. FEI-Gustav RANIS-Shirley W. Y. KUO, "Growth and The Family Distribution of Income by Factor Components", THE QUARTERLY JOURNAL OF ECONOMICS, Vol.: XCII, February 1978, p. 17-53.

izlediği dönem içerisinde fonksiyonel gelir dağılımının gelişimi izlenmektedir. Tarım sektöre verilen ağırlık sonucunda, tarım sektöründe gelir dağılımı giderek iyileşirken, bu gelişme ülke genelinde düzenleyici bir rol üstlenmiştir. Tarım sektöründe verimlilik artışı ile birlikte rant gelirlerinde ortaya çıkan azalma ve tarıma dayalı sanayide emek-yoğun istihdam ile ücret payındaki artış bir arada yaşanmıştır. Bu nedenle yaşanan tecrübe, büyüme ile birlikte rant ve kar paylarının ücretlerin aleyhine artması şeklinde ifade edilen hipotezlerin aksi bir durumu göstermektedir. Kentlerde ise; tarımsal gelirde ortaya çıkan iyileştirici etkinin hissedilememesi ve daha büyük bir endüstriyel sermaye yoğunluğu nedeniyle Kuznets'in ifade ettiği dengesizlik sürecinin hafif de olsa hissedildiği saptanmıştır. Fakat ülke genelinde Kuznets'in hipotezi geçerliliğini sürdürmektedir.

Kuznets'in ekonomik büyüme ile önce artan sonra azalan dengesizlikler konusundaki orjinal hipotezleri daha sonra yapılan görgül çalışmalarla da analiz edilmiş ve analizler giderek derinleştirilmiştir.

Bu konuda ilk sistemli çalışmanın Felix Paukert tarafından yapılmış olduğu görülmektedir⁵². Paukert, 40'in üzerinde gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeyi içeren toplam 56 ülkeye ait verilerden yola çıkmaktadır. Kişi başına GSMH düzeylerine göre, ülkeleri gelir dilimleri itibariyle sınıflandırmış ve eşitsizlik göstergeleri ile ilişkilendirmiştir. Bulgularına göre; kişi başına GSMH'ı 100 doların altındaki ülke gruplarından, kişi başına GSMH'ı 101-200 dolar dilimine giren ülke grubuna hareket edildikçe gelir eşitsizliklerinde

⁵² Ayrıntılı bilgi için bkz.: Felix PAUKERT, "Income Distribution of Different Levels of Development: A Survey of Evidence", INTERNATIONAL LABOUR REVIEW, Vol.: 108, Number: 2-3, August-September 1970, p. 97-125.

ani bir artış yaşanmaktadır. Kişi başına GSMH tanımında 201-300 dolar dilimine gelindiğinde ise eşitsizliklerde hissedilir artışlar görülmektedir. Kişi başına GSMH'ı 2000 doların üzerindeki ülke gruplarında ise gelir eşitsizliği açık biçimde azalmaktadır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde en üst yüzde 5'lik dilime giren gelir grubunun toplam gelirden aldığı payın gelişmiş ülkelerdekinden daha büyük olduğunu da açıkça ortaya koymaktadır.

1974 yılında Dünya Bankası bünyesinde Montek Ahluwalia tarafından yürütülen bir araştırma ile gelir eşitsizlik derecesine ve kişi başına düşen gelire göre sınıflandırılan 66 ülkeye ait veriler yardımıyla, Kuznets hipotezi test edilmiştir⁵³. Araştırma sonuçları; gelir dağılımındaki dengesizliğin, gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelerdekinden daha fazla hissedildiğini doğrulamaktadır. Ahluwalia'nın daha fazla ülkeyi kapsayan bulguları aynı zamanda, gelişmekte olan ülkelerde gelir dağılımındaki dengesizlik sorununun, orta ve düşük gelir grubundakilerin toplam gelirden küçük bir pay almalarından kaynaklandığı hipotezini de doğrulamıştır.

2 - GELİR DAĞILIMININ EKONOMİK KALKINMAYA ETKİSİ

Ekonomik kalkınmanın gelir dağılımından ne ölçüde etkilendiği sorusuna yanıt arayan görgül ve teorik çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu konuda ileri sürülen düşünceler, birbirine ters düşen karakterleriyle tartışmalara iki farklı boyut kazandırmaktadır. Bir görüşe göre, büyüme için gelir dağılımının dengesiz olması arzulanır, kabul edilirken; diğerine göre, gelir dağılımında dengenin sağlanması ile büyümenin hızlandırılabileceği

⁵³ LECAILLON-PAUKERT, p. 11.

savunulmaktadır.

Geleneksel yargı, gelir dağılımındaki dengesizliğin ekonomik kalkınma için gerekli olduğudur. Konuyla ilgili teorik analizler gelirin hanehalkı düzeyindeki dağılımından çok, üretim sürecinde faktör paylarını ilgilendiren ilişkilere yönelik olmuştur. Bilinen ilk yaklaşım Arthur Lewis'in sınırsız emek arzı ile kalkınma görüşüyle ortaya atılmıştır⁵⁴.

Geleneksel sektör olarak tanımlanan tarım sektöründen gelen işgücü fazlası ile ücretlerin dizginlenmesi sonucu modern sektörde yüksek sermaye kazançları meydana getirilerek kalkınma sürecinin hızlandırılabilceği savunulmaktadır. Benzer bir yaklaşım da Galenson ve Leibenstein tarafından getirilmiştir⁵⁵. Ekonomik kalkınmanın sermaye yoğun tekniklere bağlı olduğunu savunan bu görüş, yaratılan değerin yatırıma giden kısmının sürekli artırılmasını zorunlu görmektedir. Bu yaklaşım çerçevesinde, ücretin tamamı tüketime ve karın tamamı yeniden yatırıma gidiyorsa; gelir dağılımının kar gelirleri lehine değişmesi; yeniden yatırımları artırarak kalkınma hızının yükselmesine neden olacaktır. Bu nedenle kar gelirleri yeniden yatırımlar için gerekli tasarrufların temel kaynağı olarak kabul edilmektedir.

Ekonomik kalkınmanın kaynağını gelir dağılımındaki dengesizlikte arayan görüşün temel varsayımı, yüksek gelirli grupların tasarruf eğilimlerinin düşük gelirli grupların tasarruf eğilimlerinden büyük olduğudur. Burada dengeli gelir dağılımı ile ekonomik büyüme hızı arasında bir çatışmaya işaret edilmektedir.

⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: W. Arthur LEWIS (Çev. Metin BERK), "**Sınırsız Emek Arzı ile İktisadi Kalkınma**", İKTİSADİ KALKINMA SEÇME YAZILAR, ODTÜ Ya. No: 6, Ankara, 1966, s.89-131.

⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.: W. GALENSON-H. LEIBENSTEIN, "**Investment Criteria Productivity and Economic Development**", QUARTERLY JOURNAL OF ECONOMICS, Vol. LXIX, August 1955.

Buna göre gelir daha dengeli dağılırsa, toplam tasarruflar ve dolayısıyla sermaye birikimi zayıflar ve bu nedenle büyüme hızı yavaşlar.

Bu bakış açısı, az gelişmiş ülkelerde yüksek gelirli grubun oldukça yüksek bir lüks tüketim kalıbına sahip olması ve buna bağlı olarak tüketim eğilimlerinin yüksek olması nedeniyle tasarruf etkisinin işlemeyebileceği gerekçesiyle eleştirilmektedir. Az gelişmiş ülkelerdeki yüksek gelirli gruplar tasarruf ediyor olsalar dahi, bu tasarrufların çoğunun ekonomik ve politik kaygılar nedeniyle yurt dışına gitme eğilimi taşıdıkları ileri sürülür. Bu nedenle de gelir dağılımındaki dengesizlik ve büyüme arasındaki bağlantı oldukça zayıf görünmektedir.

Daha dengeli bir gelir dağılımı ile iktisadi büyümenin hızlandırılabilceğini savunan görüş ise, tasarrufları yukarıdaki görüşün tersine, dolaylı olarak dikkate almakta ve bu konuda daha başka faktörlerin önemine işaret etmektedir. Örneğin, gelişmekte olan ülkelerde dengeli gelir dağılımını sağlayacak bir yeniden dağılım politikasıyla işgücü verimliliğinin ve böylece büyüme hızının artırılabilceğini savunulmaktadır. Bu görüşe göre, işgücünün kentsel sınai bir toplum üyesinin davranış biçimlerini benimseyeceği ve daha çok çalışmakla daha çok kazanma dürtüsüne duyarlı olacağı bir gelir düzeyi vardır. Modernlik eşiği olarak ifade edilen bu gelir düzeyinin üzerindeki ücret artışları ile işgücünün verimliliği artırılabilirken, modernlik eşiğinin altındaki ücret artışlarının verimlilik üzerinde olumlu etkileri söz konusu olmamaktadır⁵⁶. Bir başka faktör ise , dengeli gelir dağılımını

⁵⁶ Ergül HAN, **Az gelişmişlik ve Kalkınma Ekonomisi**, Anadolu Üniversitesi Eskişehir İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kutahya, 1990, s.150.

sağlayıcı bir yeniden dağılım politikası ile, tüketim malı talebinin artırılabilirliğidir. Tüketim malı talebindeki artış, çarpan etkisi yoluyla bir yandan artan gelir içinde kar gelirlerinin payında bir artışa neden olur. Böylece, kar geliri elde edenlerin tasarrufları yükselir ve buna bağlı olarak da tüketim ve yatırım malı üretimi için gerekli yatırımların yapılması mümkün olur⁵⁷. Öte yandan yurt içi üretimin bu yolla artırılmış olması, gelişmekte olan ülkelerin döviz sonrunu üzerinde olumlu etkiler yaratacaktır.

İleri sürülen bu görüşe göre, dengeli gelir dağılımı politikalarıyla azgelişmiş ülkelerde verimlilik artışları sağlanabildiği ölçüde, iktisadi büyümenin olumlu yönde etkilenebileceği söylenebilir. Ne var ki, dengeli gelir dağılımının, ödemeler dengesini iyileştirmek konusunda çoğunlukla etkisiz kaldığı, tüketim malları talebindeki artışın karşılanabilmesi için ithalatın zorunlu olduğu görülmektedir.

Öte yandan, Venieris ve Gupta, çoğu azgelişmiş 49 sosyalist olmayan ülke verilerinden hareketle yaptıkları çalışma sonucunda, üst gelir gruplarından düşük ve orta gelirli gruplara doğru gelirin yeniden dağılımının, ortalama tasarruf eğilimlerinde bir azalışla sonuçlanmadığını saptamışlardır⁵⁸.

⁵⁷ P. Nqrregaard RASMUSSEN, "On The Relations Between Growth and The Distribution of Income", THE DISTRIBUTION OF NATIONAL INCOME, Editor: Jean MARSHALL-Bernard DUCROS, Mac Millan St. Martins' Press, New York, 1968, p. 512.

⁵⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Yiannis P. VENIERIS-Dipak K. GUPTA, "Income Distribution and Sociopolitical Instability as Determinants of Savings: A Cross-Sectional Model", JOURNAL OF POLITICAL ECONOMY, Vol.: 94, Number:4, 1986, p. 873-883.

Dengeli bir gelir dağılımının büyüme ve gelir artışı için zorunlu olup olmadığı konusundaki farklı yorum ve belirsizlikler nedeniyle konunun halen tartışmaya açık olduğu ifade edilebilir.

3 - KALKINMA POLİTİKALARI VE GELİR DAĞILIMI

Ekonomik kalkınma ve gelir dağılımı arasındaki karşılıklı etkileşimin yönü ve derecesi üzerinde başlatılan tartışmalar, konuya ilişkin genel eğilimlerin ve temel sorunların açıkça ortaya çıkmasını sağlamıştır. Çözümüne yönelik politikaların üretilmesi aşamasına gelindiği zaman, kalkınma politikalarının gelir dağılımı üzerindeki sonuçları giderek önem kazanmaktadır.

Bu konudaki politik öneriler üç başlık altında toplanabilir: İlk öneri; yoksulluğun hafifletilmesinde temel faktör olan büyüme ile birlikte dengeli gelir dağılımının zaman içinde ortaya çıkacağı ancak piyasa koşulları çerçevesinde getirilecek düzenlemelerle bu sürecin hızlandırılabileceği şeklindedir. İkinci bir öneri; daha dengeli bir gelir dağılımının başarılması için müdahaleci politikalar izlenmesidir. Müdahaleci politikalar, devletin toprak ve diğer kaynakların dağılımına müdahalesi yanı sıra ekonomi ve maliye politikası araçlarını kullanarak düzenleyici rol üstlenmesini gerektirmektedir. Üçüncü bir öneri ise; diğer görüşleri reddederek, gelir dağılımını düzenleyecek tek yolun radikal biçimde sosyal bir ayaklanma ile çözümleneceğini ileri sürer. Bu görüşe göre gelir eşitsizliğinin azaltılması için barışçı yollarda hiçbir olumlu sonuç alınamayacaktır.

Müdahaleci politikalar izlenerek ekonomik büyüme ile gelir eşitsizliği sorununun uyumlaştırılabileceğini savunan iktisatçılar; alternatif politika sepetleri ve araçlarının gelir dağılımı üzerindeki etkilerini ortaya koyan modeller geliştirmişlerdir.

Ahluwalia, Chenery ve Arkadaşları, kaynakları kar, ücret ve kendi hesabına çalışanların kazançlarından meydana gelmek üzere; zengin, orta halli ve yoksul olarak üç ayrı gelir grubu tanımlamışlardır⁵⁹. GSMH'in yüzde 2'sinin yeniden dağılımı; GSMH'in yüzde 2'sinin kamu yatırımları ile yoksul kesime transferi ve karların artışı için ücret kısıtlamasına gidilmesi şeklinde oluşturdukları üç ayrı politika setinin, bu üç gelir grubunun 25 yıllık dönem boyunca tüketim kalıpları üzerindeki etkilerini analiz etmişlerdir.

Birinci strateji denendiğinde, zengin ve orta gelir gruplarının tüketim düzeyleri azalırken, yoksul grubun tüketiminin arttığı görülmüştür. Kamu yatırımları yoluyla yoksul kesime gelir transferi stratejisinde ise, 25 yılın bitiminde yoksul grubun varlığının normal koşullar altındakinin üç katı olacağı saptanmıştır. Transferlerin dondurulması ile gelirlerdeki azalma doğrultusunda tüm grupların kayba uğradıkları görülmüştür. Ücret kısıtlamaları stratejisinin izlenmesi durumunda ise orta halli ve yoksul grubun gelirleri geriler veya uzun dönemde sabit kalırken, zengin grubun geliri ve tüketimi artmaktadır.

Ahluwalia, kendi çalışmalarından birinde, nüfusu üç gelir grubuna bölerek, yapısal değişkenler ve sosyo-ekonomik

⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Hollis CHENERY-Montek AHLUWALIA-C. L. G. BELL-John H. DULOY-Richard JOLLY, **Redistribution With Growth**, Oxford University Press, London, 1974.

politikalarla etki edilebilen değişkenlerin gelir dağılımındaki dengesizlik üzerindeki etkilerini çoklu regresyon yöntemi ile incelemiştir⁶⁰. Çalışmanın ortaya koyduğu en önemli sonuç, gelir dağılımının kısmen de olsa sosyo-ekonomik politikaları yansıtan değişkenlere bağlı olduğunu ortaya koymasındır. Örneğin en yoksul grubun toplam gelirden aldığı pay; okur-yazarlık oranı yüzde 40'dan yüzde 100'e artırıldığı zaman yüzde 3.4 oranında; nüfusun yıllık artış hızı yüzde 3'den yüzde 1.5'e düşürüldüğünde yüzde 1.7 oranında; nüfusun kentli oranı yüzde 30'dan yüzde 50'ye artırıldığı zaman yüzde 1.1'lik oranda artırılabilir.

Hopkins, Rodgers ve Wery, alternatif politika sepetlerinin gelir dağılımı üzerindeki etkilerini bir simülasyon modeli yardımıyla ölçmeye çalışmışlardır⁶¹. Filipinler ekonomisi için denenen bu model, özellikle nüfusun ve gelir dağılımı üzerinde istihdam kaynaklı etkiler yaratabilen politikaların mutlak etkilerini ölçmeyi hedeflemektedir. Modelin tanımlayıcı değişkenleri şunlardır: Modern sektörün devletleştirilmesinin etkileri; küçük ölçekli sanayilere yönelik politikalar; emek yoğun teknoloji ile üretim; tarımsal verimlilik artışı; kalifiye işgücündeki artış; kırsal kesime yönelik sosyal kalkınma programları; kırsal kesime yönelik ve özellikle yoğun emek kullanan projelerin dış ticaret etkisi; küçük çaplı toprak reformu programı; kente yönelik göç; artan oranlı vergiler; kamu harcamaları yoluyla ücretlilere yönelik yardımlar; yıllık doğum oranının azaltılması.

⁶⁰ LECAILLON-PAUKERT, p. 11-12.

⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: M. J. D. HOPKINS-G. B. RODGERS-R. WERY, "Evaluating a Basic Needs Strategy and Population Policies: The Bachue Approach", INTERNATIONAL LABOR REVIEW, Vol.: 114, Number: 3, 1976, p. 261,279.

Model, tüm bu faktör değişimlerinden çok yönlü etkilenmekle beraber, ortaya çıkan gelir dağılımı büyüklüğü oldukça kararlı ve değişmelere karşı duyarsızdır. Ancak, en etkili ve geçerli politikaların artan oranlı vergiler, kamu transferleri ve ücretlilere yönelik devlet yardımları olduğu saptanmıştır. Bu politikalar, Gini katsayısı olarak ifade edilen eşitsizlik ölçütünde anlamlı azalmalar göstermiştir.

Blajer ve Guerrero, birlikte yürüttükleri çalışmalarında, farklı makroekonomik politikaların gelir dağılımı üzerindeki etkilerini araştırmışlardır⁶². Oluşturdukları regresyon modelinde, makroekonomik göstergelerdeki değişimin, düşük gelirli grubun payları ve yüksek gelirli grubun gelir payları üzerindeki etkilerinin birbirine oranı şeklinde tanımladıkları bağımlı değişkeni ne yönde ve ne derece etkilediğini incelemişlerdir. Filipinler ekonomisine uygulanan bu modelin sonuçları oldukça önemli bilgiler sağlamıştır. Modelde yer alan büyüklüklerden işsizlik, enflasyon ve kamu harcamaları -finansmanı ve yöneltildiği alanlardaki çarpıklık nedeniyle- gelir dağılımını olumsuz yönde etkilerken, emeğin verimliliğindeki artışlar, reel faiz ve reel döviz kuru, gelir dağılımındaki göreceli eşitsizliği azaltarak, olumlu etkiler yaratmaktadır. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenleri etkileme yönü kadar derecesi de önem taşımaktadır. Emeğin verimliliğindeki artışlar ile düşük istihdam düzeyi gibi değişkenlerin, eşitsizliğin açıklanmasında oldukça yüksek katsayılarla temsil edilmeleri, emek piyasası koşullarının gelir eşitsizliğinin en temel belirleyicisi olduğunu ortaya koymaktadır.

⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mario BLEJER-Isabel GUERRERO, "The Impact of Macroeconomic Policies on Income Distribution: An Ampirical Study of Phillippinnes", REVIEW OF ECONOMIC-STATISTICS, August 1980, Vol.: 72, Number: 3, p. 414-423.

Enflasyon oranı ve reel faiz oranı -etkileri birbirinin tersi olduğu halde- eşitsizlik üzerinde aynı düzeyde etkiye sahip olmakla beraber; reel döviz kurunun eşitsizlikteki değişimleri açıklamaktaki başarısı görece olarak daha azdır.

Blajer ve Guerrero'nun yapmış oldukları araştırmanın dışında, bu konuda yapılmış önemli bir çalışma da Adelman ve Robinson'a aittir. Bu çalışmada bir genel denge modeli çerçevesinde alternatif ekonomik politika araçlarının gelir dağılımı üzerindeki etkileri araştırılmıştır⁶³. Kapsamı oldukça geniş tutulan bu model, Güney Kore ekonomisine uygulanmıştır. Modelde, kırsal kesime yönelik ve kente yönelik kalkınma programları ile kır-kent genelinde ortak takip edilen kalkınma programlarının sonuçları; gelir dağılımı üzerinde etkili, orta etkili ve etkisiz olmak üzere yorumlanmaktadır.

Kırsal kesime yönelik programlar arasında; kooperatifleşme, devletin istihdam alanları yaratması ve tarıma yönelik sanayileşme, eğitim ve demokratik değişim sağlanması gelir dağılımını orta derecede etkilemektedir. Bunun yanında, doğrudan tüketime yönelik yardımların yoksulluğu hafifletmenin ötesinde, gelir dağılımı üzerinde etkili olmadığı saptanmıştır. Tüketime yönelik yardımlar ile eğitim ve demografik değişime yönelik programların birlikte yürütülmesi gelir dağılımı üzerinde etkili olmuştur. Toprak reformu olmasa bile tüm programların birlikte uygulanmasının gelir dağılımını tam etkilediği ifade edilmektedir.

⁶³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Irma ADELMAN-Sherman ROBINSON, **Income Distribution Policy in Developing Countries: A Case Study of Korea**, Stanford University Press, Stanford, California, 1978, p. 181-202.

Kentlere yönelik programlar arasında, tüketime dönük yardımlar, eğitim ve demografik değişimin sağlanması, küçük ve orta ölçekli sanayinin teşvik edilmesi ve emek yoğun teknolojinin tercih edilmesinin tek tek alındıklarında hemen yok denebilecek derecede zayıf etkileri olurken; büyük ölçekli sanayinin devletleştirilmesinin hiçbir etkisinin olmadığı görülmüştür. İhracata dönük sanayinin geliştirilmesi ve devletin istihdam alanları yaratması programlarının birlikte yürütülmesi ve tüm programların bir arada uygulanmasının gelir dağılımını orta derecede etkilediği görülmektedir.

Kır ve kent programlarının uyumlaştırılması daha iyi sonuçlar vermiştir. Kırdaki ve kentte devletin istihdam alanları yaratması ve tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesi ile ihracatın teşvik edilmesi programları birlikte uygulandığında çok etkili sonuçlar alınmıştır.

Gary Mc Mahon, gümrük tarifelerinin gelir dağılımı üzerindeki etkilerini Kenya ekonomisi için geliştirdiği bir genel denge modeli çerçevesinde ele almıştır⁶⁴. Bu modelde tüketim malları, ara malları ve yatırım malları üzerinden kaldırılacak tarifelerin, ele alınan 16 gelir grubu üzerindeki sonuçları araştırılmıştır.

Tüketim malları dışında diğer tüm mallar üzerinden kaldırılacak tarifelerin, yatırımları ve GSMH'ı olumlu yönde etkilediği görülmüştür. Ancak tarifelerin kaldırılmasının gelir dağılımı üzerindeki ilk etkisi olumsuzdur. Gelir dağılımında

⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Gary Mc MAHON, "Tariff Policy, Income Distribution and Long Run Structural Adjustment in A Dual Economy", JOURNAL OF DEVELOPMENT ECONOMICS, 1990, p. 105-123.

iyileşme sürecine girilebilmesi için 7-10 yıl geçmesi gerekmektedir.

Tarifelerin sıfırlanmasından kaynaklanan kayıplar ve kazançlar eşitsiz bir dağılım göstermektedir. Büyük toprak sahipleri ile sermayedarlar her türlü tarife azaltıcı politikalarından kazançlı çıkmaktadırlar. Hiçbir korunma talebi olmayan tarımsal üreticiler, tükettikleri ve üretimde girdi olarak kullandıkları malların maliyetlerindeki düşüş ile birlikte refah artışları sağlamaktadırlar. Ucuza ithal edilen yatırım mallarının artmasıyla birlikte yerli sermaye, daha çok rekabet edebilir olduğu alanlara yönelirken, artan sermaye birikimi ile, sermaye ve girişimcilik gelirlerinin payı da büyümektedir.

Küçük esnaf ve zanaatkarlar, marjinal sektörde çalışanlar ile ücret ve maaş geliri elde edenler ise tarifelerin tüketim malları ve ara malları üzerinden tümüyle kaldırılmasından kazançlı çıkmaktadırlar.

Hasan Olgun ve Subidey Togan, Türkiye ekonomisi için geliştirdikleri genel denge modeli çerçevesinde, gümrük vergileri ile ihracat sübvansiyonlarını kaldırmanın ve alternatif döviz kuru politikalarının milli gelir ve milli gelirin dağılımı üzerindeki olası etkilerini incelemişlerdir⁶⁵.

Gümrük vergileri ile ihracat sübvansiyonlarının kaldırılması sonucu serbest ticarete geçiş ile birlikte kaynaklar, ara malları sektörü ile dış ticarete konu olmayan hizmetler sektöründen emek yoğun sektörlerle kaymaktadır. Kaynak dağılımındaki bu değişim sonucunda milli gelir ve milli gelir içindeki ücretlerin payı

⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Hasan OLGUN-Subidey TOGAN, **Türk Ekonomisi'nin Dünya Ekonomisi'ne Entegrasyonu**, Enka Spor Eğitim ve Sosyal Yardım Vakfı, İstanbul, ?.

artacak, karların milli gelir içindeki payı azalacaktır. Yani, serbest ticaret, emek gelirini hem mutlak olarak hem de sermaye gelirine oranla artıracaktır.

Benimsenebilecek alternatif döviz kuru sistemlerinin gelir dağılımı üzerindeki etkileri incelendiğinde ise ekonominin döviz kuru sistemi ne olursa olsun emek gelirinin her zaman azalmakta, sermaye gelirinin ise artmakta olduğu görülmüştür. Ancak konvertibl esnek kur sisteminde emek gelirlerinin kaybı, diğer sistemdekine kıyasla daha azdır. Dolayısıyla, sermaye sahipleri, milli gelir içindeki paylarını konvertibl olmayan sabit kur sisteminde fazlalaştırabilmektedirler. Diğer bir ifade ile konvertibl esnek kur sistemi işçiler, konvertibl olmayan sabit kur sistemi ise sermaye sahipleri açısından tercih edilebilir niteliktedir.

Görüldüğü gibi, geliştirilen modeller çok sayıdadır ve sonuçları da kesinlik taşımamaktadır. Varılan sonuçların ülkelerin kendilerine özgü deneyimlerinden ibaret olması ve ülkeden ülkeye farklı sonuçlar vermesi, müdahaleci politikaların sonuçları üzerinde şüpheler uyandırmaktadır. Yaygın kanıya göre gelir dağılımı; ekonomik, toplumsal, siyasal, psikolojik ve teknik koşulların hep birlikte belirledikleri bir süreçtir⁶⁶. Ancak sorun bütün ciddiyetiyle ortada olduğu sürece alternatif öneriler üretilmeye devam edecek ve konu güncelliğini koruyacaktır.

⁶⁶ DİLİK, s. 155.

İkinci Bölüm

TÜRKİYE'DE GELİR DAĞILIMI SORUNU

Gelir dağılımı sorununun hangi düzeyde olduğunun belirlenmesi, eşitlik ya da eşitsizlik yönünde gösterdiği eğilimin bilinmesi, ekonomik ve sosyal açıdan saptanacak politika hedeflerine önemli katkılar sağlayacaktır.

Bu bölümde öncelikle, Türkiye'de planlı dönem boyunca ekonomi politikası karar organları tarafından gelir dağılımı sorununa nasıl bir yaklaşımda bulunulduğu araştırılmaktadır. Daha sonra ise, gelir dağılımında mevcut durumun ve eğilimlerin saptanmasına yönelik bugüne kadar yapılmış gelir dağılımı araştırmaları tanıtılmakta ve karşılaştırılabilir nitelikte olan araştırmaların sonuçları, gelir dağılımı eşitsizlik ötlerine ve gelir gruplarına göre analiz edilmektedir. Bölüm'de ayrıca, gelir dağılımının uluslararası düzeyde bir karşılaştırması yapılarak, Türkiye'deki gelir dağılımı sorununun dünya ekonomileri genelinde ne durumda olduğunun görülmesi amaçlanmaktadır.

Gelir dağılımında saptanan eğilimler doğrultusunda, Türkiye'de yoksulluk sorununun mevcut yoksulluk kriterleri ölçüsünde değerlendirilmesinin ardından son olarak, gelir dağılımında dengesizlik yaratan faktörler ele alınarak Türkiye'de gelir dağılımı ve yoksulluk üzerindeki etkileri tartışılmaktadır.

I - PLANLI DÖNEMDE GELİR DAĞILIMI SORUNUNA YAKLAŞIMLAR

Türkiye'de gelir dağılımı sorununu ortaya koymadan önce, mevcut sorunun ekonomi politikası karar organları tarafından nasıl algılandığını saptamak yararlı olacaktır. Yaşanan ekonomik sorunların çözüm öncelikleri ve hükümetlerin politik tercihleri doğrultusunda bir dönemden diğerine farklılaşan politikalar, planlı dönem içerisinde gelir dağılımı sorununa bakış açısını doğrudan etkilemiştir. Ekonomi politikası karar organlarının gelir dağılımı sorununa yaklaşımlarının somut ifadelerini kalkınma planlarının hedef ve stratejileri arasında bulmak olasıdır.

1 - BİRİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI

Sosyal adalet ve eşitlik ilkeleri ile sosyal devletin gereklerinin savunucusu olan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın en temel özelliği, gelir dağılımı sorununun çözümlenmesini sosyal bir hedef olarak öncelikle ele almış olmasıdır. "Yüksek bir kalkınma hızına ulaşarak geliri artırmak başlı başına bir amaç değildir. Asıl hedef toplumun refahını ve insan mutluluğunu artırmaktır..." ifadesiyle özellikle ekonomik büyüme ve kalkınma arasındaki fark

ve öncelik vurgulanmaktadır⁶⁷. Kişi başına gelir ve tüketim harcamaları bireylerin refah düzeylerini gösteren bir indeks olarak yeterli kabul edilmeyip, gelir dağılımının da bireylerin refahını doğrudan doğruya etkileyen başlıca faktör olduğu kabul edilmiştir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda gelir dağılımındaki eşitsizlik özellikle vurgulanarak, sorunun çözümü için vergi reformu, kamu harcamaları ve sosyal güvenlik sistemi gibi reformist yaklaşımlar getirilmektedir⁶⁸. Alınacak vergi önlemleri ile kalkınmanın yükünün daha adil bir şekilde paylaştırılması ile sosyal adalet ilkeleri doğrultusunda hareket edileceği vurgulanmaktadır. Gelir dağılımını etkilemesi bakımından üzerinde önemle durulan konulardan biri, kamu harcamalarının yoğunlaştığı alanlar ve götürülen hizmetlerin gerek sosyal gruplar, gerekse bölgeler arasında dağılımında uygulanacak ilkeler olmuştur. Kamu hizmetlerinin yoğunlaşacağı alanlar, sosyal refah üzerinde etkisi çok büyük olduğu bilinen eğitim ve sağlık alanlarıdır. Hizmetlerin dağılımında kabul edilen ilke ise, sosyal gruplar ve bölgeler arasında hizmetlerden yararlanma yönüyle eşitlik sağlanmasıdır. Gelir dağılımı üzerindeki etkisi bakımından vurgulanan konulardan biri de yaygın bir sosyal güvenlik sisteminin kurulmasıdır. Bu amaçla, sosyal sigorta sisteminin birleştirilmesi ve yaygınlaştırılması hedeflenmiştir.

⁶⁷ Devlet Planlama Teşkilatı, **Kalkınma Planı Birinci Beş Yıl 1963-1967**, Ankara, 1963, s. 3.

⁶⁸ Devlet Planlama Teşkilatı, s. 38.

2 - İKİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda gelir dağılımı bağımsız bir amaç değişkeni olarak formüle edilmemiştir. Gelir dağılımı, hızlı bir ekonomik büyümeyi başarabilmek için gerekli, tamamlayıcı politikalardan biri olarak görülmektedir. Gelir dağılımındaki iyileşme, ekonomik büyümenin sonunda kendiliğinden gerçekleşebilecektir.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile bir yanda kişi başına düşen gelirin hızla ve devamlı olarak artırılması hedeflenirken, öte yandan çeşitli gelir grupları ve bölgeler arasında dengeli gelişme sağlanması, mümkün olduğu kadar fazla ek istihdam olanakları yaratılması, kalkınmanın nimet ve külfetlerinin fırsat eşitliğine ve sosyal adalet ilkelerine göre paylaştırılarak iktisadi ve sosyal düzende olumlu bir gelişme sağlanması amaçlanmaktadır⁶⁹. Plan hedefleri arasında, toplumun yaşam standardının yükseltilmesinden söz edilirken, aynı zamanda hızlı bir ekonomik gelişme ile yaşayan kuşakların tüketim miktarları ile ölçülen fiziki refahlarının yükseltilmesi arasındaki çelişki de vurgulanmaktadır⁷⁰. Gelecek dönemlerde ulaşılabilecek ekonomik gücün başarılması, yaşayan kuşakların tüketimlerinden vazgeçmeleri ile tasarruf ve yatırımların artırılmasına bağlı görülmüştür. Artan gelirin daha adil dağılımı ile bölgeler arasında dengeli gelişmeyi sağlamak amacıyla izlenecek politikalar sonucunda, düşük gelirli grupların yaşam standardında ortalamanın üzerinde bir artış sağlanacağı beklenmektedir.

⁶⁹ Devlet Planlama Teşkilatı, **Kalkınma Planı İkinci Beş Yıl 1968-1972**, Ankara, 1967, s. 3.

⁷⁰ Devlet Planlama Teşkilatı, s. 4.

3 - ÜÇÜNCÜ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı ile gelir dağılımındaki iyileşme, hızlı ekonomik kalkınmanın önünde bir engel olarak alınmakta ve bu nedenle gelir dağılımındaki dengesizliğin uzun dönemde çözülecek bir sorun olduğu kabul edilmektedir. Belirli bir gelir düzeyinde sadece gelir dağılımını iyileştirici önlemlerle bazı gelir gruplarının yaşam düzeylerini yükseltmek mümkün olsa bile bu yaklaşım, sermaye birikimini yavaşlatarak ülkenin gelişme potansiyelini sınırlayacak, böylece gelecekte daha yüksek bir yaşama düzeyine ulaşılması gecikecektir⁷¹.

Bu yaklaşımın bir uzantısı olarak, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda bölgesel gelişmişlik farklarını kısa dönemde ortadan kaldırmaya çalışmanın da ekonomik bakımdan etkin olmayan kaynak dağılımına yol açarak uzun dönemde sermaye birikimini ve ekonomik gelişmeyi yavaşlatacağı savunulmaktadır. Bu yaklaşım doğrultusunda, üretken yatırımlar için kuruluş yeri seçiminde önceliklerin ağırlıklı olarak ekonomik kriterlere göre saptanması öngörülmektedir.

4 - DÖRDÜNCÜ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı ciddi ekonomik sorunlar içerisinde hazırlanmıştır. Büyüme hızının düşmesi, yatırımların yavaşlaması, üretimin ve ihracatın duraklaması, dış ödemeler açığının büyümesi, kısa vadeli dış borçların hızla artması, fiyat artışlarının ve işsizliğin olağan ölçüleri çok aşması ekonomik

⁷¹ Devlet Planlama Teşkilatı, **Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıl 1973-1977**, Ankara, 1973, s. 122.

sorunların ne derece ağırlaştığını belirleyen göstergeler olmuştur. Bu koşullar altında hazırlanan Dördüncü Plan'ın temel hedefi ekonominin içinde bulunduğu sorunlara kısa vadeli çözümler üretebilmekten öteye geçmemiştir. Plana egemen olan temel yaklaşım, güncel sorunlara çözümler üretirken ekonomik ve toplumsal gelişmenin hızını yavaşlatmamak, aynı zamanda hızlı büyüme ile eşanlı olarak çözümler üretebilmektir. Toplumsal amaçlar arasında kişiler, toplum kesimleri ve bölgeler arasında gelir dağılımının iyileştirilmesine kısaca değinilmekte ve bu amaçlara ulaştıracak araçlar sayılmaktadır⁷².

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, uygulama sonuçları alınmadan kesintiye uğramış ve Türk ekonomi politikalarında köklü değişimleri içeren yeni uygulamalara geçilmiştir. 1983 yılından itibaren ekonomi politikasını yürüten siyasi iktidar, gelir dağılımındaki dengesizliklerin pratik ölçüler içinde azaltılması, bölgeler arası gelişmişlik farkının asgariye indirilmesi, fakirliğin kaldırılarak refahın yaygınlaştırılması gibi hedeflere ağırlık vermeyi öngörmüştür⁷³. Bu hedeflere her türlü müdahale ve sınırlamaların asgariye indirildiği, rekabet koşullarının hakim kılındığı pazar ekonomisi sistemi çerçevesinde ulaşılabacaktır. Pazar ekonomisi koşullarında işçi, memur, küçük esnaf, çiftçi ve emekli toplum kesimlerinden meydana gelen "orta direğin" milli gelirden daha fazla pay almasının sağlanması ve bunu destekleyici önlemlere ağırlık verilmesi ile başarılabacağı ileri sürülmektedir.

⁷² Ayrıntılı bilgi için bkz.: Devlet Planlama Teşkilatı, **Kalkınma Planı Dördüncü Beş Yıl 1979-1983**, Ankara, 1979, s. 656-666.

⁷³ _____, **Anavatan Partisi Hükümet Programı**, Ankara, 1983, s.25.

5 - BEŞİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da gelir dağılımındaki dengesizlik sorunu gerçek önemini bulamamış ve piyasa koşulları çerçevesinde asgari müdahaleler ile gelir dağılımının iyileştirilmesi hedeflenmiştir.

Plan hedefleri arasında, Kalkınmada Öncelikli Yörelere'in kalkındırılması ve böylece bu bölgeler ile diğer bölgeler arasındaki gelişmişlik farkının zaman içinde azaltılarak giderilmesi de yer almaktadır. Ayrıca büyük kent merkezlerinde yoğunlaşan ekonomik faaliyetlerin; ekonomik potansiyeli olan orta büyüklükteki kentlere yönelik mali ve fiziki desteklerle buralarda da yaygınlaştırılması amaçlanmaktadır⁷⁴.

Türkiye'de planlı dönem boyunca gelir dağılımı sorununa yönelik ekonomi politikalarının gözden geçirilmesiyle anlamlı ve önemli sonuçların ortaya çıktığı görülmektedir: Gelir dağılımındaki dengesizlik sorununun tanımlanması, bu sorunun çözüm yollarının bulunup, politik araçların saptanmasından çok daha kolay bir yol olarak görülmektedir. Gelir dağılımının iyileştirilmesi, müdahaleci politikalarla, tutarlı ve kararlı uygulamaları gerektirirken; sorunun çözümü önce uzun döneme ertelenmiş ve en sonunda piyasa mekanizmasının işleyişine bırakılmıştır. Çözüm, yeniden dağılım politikalarının uygulanmasından değil de, hızlı ekonomik büyüme önderliğinde yürütülecek ek düzenlemelerden beklenmektedir.

⁷⁴ Devlet Planlama Teşkilatı, **Kalkınma Planı Beşinci Beş Yıl 1985-1989**, Ankara, 1985, s.161-165.

II - GELİR DAĞILIMI ARAŞTIRMALARI VE GELİR DAĞILIMINDA ORTAYA ÇIKAN GELİŞMELER

Bu başlık altında, Türkiye'de gelir dağılımının ne durumda olduğunun ortaya konması ve dağılımın eşitlik veya eşitsizlik yönünde gösterdiği eğilimlerin saptanması amaçlanmaktadır.

Gelir dağılımında mevcut durumun ve eğilimlerin saptanması, dönemler itibariyle bugüne kadar yapılmış gelir dağılımı araştırmalarından yararlanmayı gerektirmektedir.

Bu nedenle, öncelikle günümüze kadar yapılmış olan gelir dağılımı araştırmaları kısaca tanıtılmaktadır. Daha sonra da bu araştırmaların ortaya çıkardığı bulgulardan hareketle gelir dağılımında ortaya çıkan gelişmeler, farklı kriterlere göre analiz edilmektedir.

1 - GELİR DAĞILIMI ARAŞTIRMALARI

Ekonomik kalkınma üzerine tartışmaların, gelir dağılımı ve yoksulluk gibi sorunlara yönelmesine paralel olarak, gelir dağılımındaki mevcut durumu somut olarak ortaya koyacak istatistiklere gerek duyulmaya başlamıştır. Bu amaç doğrultusunda Türkiye'de gelir dağılımı konusundaki ilk araştırma girişimleri 1960 yılı sonrasına rastlar. Türkiye'de farklı sosyo-ekonomik gruplar arasında gelir dağılımını saptamaya yönelik ilk çalışma Enos'un raporudur⁷⁵. Enos'un 1962 yılında Devlet Planlama Teşkilatı adına

⁷⁵ Raporun ayrıntılı sonuçları için bkz : Keith B. GRIFFIN-John L. ENOS, **Planning Development**, Addison-Wesley Publishing Company, Development Economic Series, London, 1970, p. 204-209.

hazırladığı bu rapor; düşük, orta ve yüksek gelirli tarım grubu, ücretliler ve küçük esnaf, memur ve hizmetliler, girişimciler olmak üzere altı sosyo-ekonomik grubun elde ettikleri gelirler ve bu gelirlerin vergilendirilmesi ile ilgili oranları içermektedir. Rapor'un sonuçları, Türkiye ekonomisinde sosyo-ekonomik gruplar arasında gelir ve vergileme oranları bakımından önemli farklar olduğunu ortaya koymaktadır.

Enos Raporu'nun Türkiye'deki gelir dağılımını doyurucu bir biçimde ortaya koymakta yetersiz kalması nedeniyle, Devlet Planlama Teşkilatı tarafından Türkiye genelinde yeni bir gelir dağılımı araştırması başlatılmıştır. Tolgay Çavuşoğlu ve Yusuf Hamurdan'ın yürüttükleri bu araştırmada, gelir dağılımını gerçeğe en yakın şekilde ortaya koyma iddiasından çok, güvenilir bir gelir dağılımı araştırması yapılabilmesi için gerekli esasların saptanmasının amaçlandığı vurgulanmaktadır⁷⁶. Araştırmada 1963 yılı toplam yurtiçi gelirinden hareketle, transfer gelirlerinin eklenmesi ve iktisadi devlet teşekküllerinin yarattıkları fonların düşülmesi gibi işlemlerle harcanabilir gelire ulaşılmıştır. Toplam harcanabilir gelirden tarım gelirleri ile tarım-dışı sektörde ödenen ücretlerin tahmini tutarının düşülmesi ile elde edilen bakiye, beyannameli mükelleflerin, serbest meslek ve küçük ticaret ve sanayi erbabının, yani tarım-dışı girişimcilerle kendi hesabına çalışanların gelirleri olarak kabul edilmiştir. Daha sonra bu veriler, gelir gruplarına göre dağılımlar olarak düzenlenmiştir.

1963 yılı gelir dağılımı araştırması, büyük ölçüde gelir vergisi beyanlarına dayanmaktadır ve o yılda Türkiye'de gelir vergisinin genel kapsamda uygulanmıyor olması nedeniyle,

⁷⁶ Tolgay ÇAVUŞOĞLU-Yusuf HAMURDAN, **Gelir Dağılımı Araştırması 1963**, Devlet Planlama Teşkilatı Sosyal Planlama Dairesi Araştırma Şubesi, Ankara, Eylül 1966, s. 2.

sonuçları üzerinde şüpheler uyandırmıştır⁷⁷. Bununla beraber bu araştırmanın Türkiye'de ilk kapsamlı gelir dağılımı araştırması olması nedeniyle ve bundan sonraki araştırmalara yol gösterici olma niteliği taşımasıyla, değerli bir çaba olduğu tartışmasız kabul edilmelidir.

1963 yılı gelir dağılımı araştırmasının birçok yönden eleştiriye uğraması, yeni yöntemlerle yeni araştırmaların yapılmasını gerektirmiştir. Gelir dağılımı sorununun farklı teknik yöntemler denenerek çeşitli araştırmalar tarafından incelenmesi gerektiğini savunan Tuncer Bulutay, Serim Timur ve Hasan Ersel, başlattıkları araştırmalarında 1968 yılı için Türkiye'de gelir dağılımını tahmin etmeyi amaçlamışlardır⁷⁸. Araştırmanın veri temeli, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdleri Enstitüsü'nce Türkiye genelinde, hem kır ve kent, hem de bölgelere göre gelir dağılımını saptamak üzere küme örnekleme yöntemi ile seçilmiş, ana kütleyi temsil ettiği kabul edilen sayıda hanehalkına uygulanan anket formlarına verilen yanıtlara dayanmaktadır. 1968 yılı gelir dağılımı araştırmasının daha önceki araştırmalardan farkı, görüşme yöntemi ile kişilerden alınan bilgilere dayanıyor olmasıdır.

Öte yandan, araştırmadaki verilere göre kır ve kentlerde yaşayan hanehalkı gelirlerinin saptanmasındaki yöntemler de bazı farklılıklar göstermektedir. Gelir rakamlarının hesaplanmasında, kentlerde yaşayan haneler için kişilerin beyanları esas alınırken, kırsal kesim için bu yöntem terkedilerek, gelire esas olmak üzere

⁷⁷ Araştırma sonuçlarına yönelik eleştiriler için bkz.: Ömer Celal SARC, **Gelir Dağılımı-Dışarıda ve Türkiye'de-**, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul, 1970.

⁷⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Tuncer BULUTAY-Hasan ERSEL-Serim TİMUR, **Türkiye'de Gelir Dağılımı 1968**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Ya. No: 325, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971.

hanelerin toprak sahipliği, üretimleri ve hayvancılık faaliyetlerine göre tahminde bulunulmuştur. Ayrıca tarımsal gelirin saptanmasında, bitkisel üretimde bulunan kişilerin kendi emek gelirlerinin hesaba katılmamış olması, amortisman ve giderlerin yeterince dikkate alınmaması önemli yöntem hataları olarak eleştirilmektedir⁷⁹. Araştırma sonuçları, coğrafi bölgelere göre, yerleşim birimlerine göre ve mesleklere göre olmak üzere; hanehalkı geliri, kişi geliri ve çalışan kişi geliri bazında ayrı tablolar halinde düzenlenmiştir. 1968 yılı gelir dağılımı araştırması, yapılan eleştirilere karşın -daha önceki araştırmalara kıyasla- gelir saptanmasında alandan veri toplanması yaklaşımı dolayısıyla önemli bir adım olarak kabul edilmektedir.

1968 yılı gelir dağılımı araştırmasını izleyen ve bu araştırma ile aynı temele oturtulmuş diğer bir gelir dağılımı araştırması, Devlet Planlama Teşkilatı'nın koordinasyonunda yürütülmüş olan 1973 yılı gelir dağılımı araştırmasıdır⁸⁰. Bu araştırmada, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdları Enstitüsünce yapılan "Türkiye'nin Nüfus Yapısı ve Nüfus Sorunları" konulu, Türkiye genelinde bir örnekleme niteliğindeki alan araştırmasının hanehalkı gelirlerine ilişkin verileri kullanılmıştır. 1973 yılı gelir dağılımı araştırmasının, anketlere verilen yanıtlara dayanıyor olması nedeniyle bu araştırma, anket çalışmalarının taşıdığı sakınca ve yanlışlıklardan arınmış değildir. Tarım-dışı gelirlerin hesabının, kişilerin gelir beyanlarına dayanıyor olmasına karşın, beyanların tutarsızlığının hissedildiği durumlarda hanelerin dayanıklı tüketim

⁷⁹ İsmail KARAMAN, **Gelir Dağılımı ve Türkiye'de Yapılan Gelir Dağılımı Çalışmaları 1959-1986**, Sosyal Planlama Başkanlığı Ya. No: DPT: 2076-SPB: 401, Şubat 1987, s. 21.

⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Devlet Planlama Teşkilatı, **Gelir Dağılımı Araştırması 1973**, Sosyal Planlama Dairesi Araştırma Şubesi, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Ya. No: DPT: 1495-SPD:290, Ankara, Eylül 1976.

malı kullanımı, ev sahipliği, ödedikleri kira ve aynı gelir grubunda olup benzer harcama özellikleri gösteren hanelerin gelir durumlarına göre belirli ölçüde düzeltmeye gidilmiştir. Tarım gelirleri ise kişilerin bildirimlerine göre değil, tarımla uğraşanların elde ettikleri ürünler, sahip oldukları hayvan sayısı, işledikleri toprak miktarı ve niteliğine ilişkin yanıtlardan yararlanılarak il bazındaki tarımsal üretim-gider oranları ve köy soru kağıtlarından sağlanan yöresel fiyatlar ve toprak verimliliği konusundaki bilgilerin de kullanılmasıyla hesaplanmıştır. Bu araştırmada esas alınan gelir büyüklüğü içinde, haneye gerçek olarak giren, yurt dışından gelen transfer gelirleri dışında tüm parasal gelirlerle, izafi kira bedeli ve haneye giren para dışı gıda ve giyecek yardımlarını kapsamakta olup, hanehalkının harcanabilir geliri şeklinde tanımlanmıştır.

Araştırma sonuçları, coğrafi bölgelere, yerleşim birimlerine, gelir kaynaklarına, sektörler, meslek gruplarına, sosyal kesimlere göre gelir türleri alt ayrımlarında; hanehalkı, kişisel ve çalışan kişi düzeyinde ayrı tablolar halinde düzenlenmiştir.

1973 yılı gelir dağılımı araştırması sonuçlarından hareketle Dünya Bankası önderliğinde bir gelir dağılımı araştırması daha yapılmıştır. Derviş ve Robinson'un ekonometrik model çerçevesinde sonuçlandırdıkları bu çalışmada, Türkiye'de gelir dağılımındaki dengesizliğin bazı temel kaynaklarının analizi yapılmaktadır⁸¹. Ayrıca, farklı sosyal gruplara göre gelir dağılımının analizi, sekiz coğrafi bölge düzeyinde yürütülmüştür.

⁸¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kemal DERVİŞ-Sherman ROBINSON, "The Structure of Income Inequality in Turkey 1950-1973", THE POLITICAL ECONOMY OF INCOME DISTRIBUTION IN TURKEY, Holmes and Meier Publishers Inc. New York, London, 1980, p. 83-112.

1973 yılı gelir dağılımı araştırmasını izleyen yıllarda, Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yapılan araştırmalar da Türkiye'de gelir dağılımını yansıtan çalışmalar olmaları nedeniyle önem taşımaktadırlar. Ancak, Türkiye genelinden çok, belirli mekanlarda sınırlı kalmış olmaları nedeniyle diğer gelir dağılımı araştırmalarından ayrılmaktadırlar. Bu araştırmalardan ilki, 1973-1974 yılında Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından -Devlet Planlama Teşkilatı ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın işbirliği ile kırsal yerlerin sosyo-ekonomik yapısını saptamak amacıyla uygulanan "Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi" verilerine dayalı olarak yapılmıştır⁸².

Devlet İstatistik Enstitüsü, diğer araştırmasını 1978-1979 yıllarında, nüfusu 10.000'in üzerinde olan yerleşim birimlerinde gerçekleştirmiştir. "Kentsel Yerler Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi"nin uygulandığı 40 yerleşim biriminde yaşayan hanehalkının sosyo-ekonomik durumları saptanmıştır. Anket yardımıyla, hanehalkı büyüklükleri, hanehalkı fertlerinin işgücü ve çalışma durumları, hanehalkının gelir kaynakları ve gelir düzeyi, gelir dağılımı ve harcamaları hakkında bilgiler toplanmıştır⁸³. Her iki araştırmanın sonuçları, 1968 ve 1973 yılı gelir dağılımı araştırmalarının sonuçlarını destekler niteliktedir ve anketlerin örnek hacminin daha büyük seçilmiş olması nedeniyle sonuçların güvenilirliği yüksektir.

Türkiye'de gelir dağılımını saptamaya yönelik kapsamlı gelir dağılımı araştırmalarına, 1973 yılı gelir dağılımı araştırmasından sonra uzun bir süre ara verilmiştir. Gelir

⁸² Ayrıntılı bilgi için bkz.: Devlet İstatistik Enstitüsü, **Kırsal Kesim Gelir Dağılımı ve Tüketim Harcamaları 1973-1974**, Ankara, 1979.

⁸³ Ayrıntılı bilgi için bkz. : Devlet İstatistik Enstitüsü, **Kentsel Yerler Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anket Sonuçları 1978-1979**, Ankara, 1982.

dağılımını somut biçimde ortaya koyacak hiçbir araştırmanın organize edilmediği bu dönemde, Türkiye'de gelir dağılımının saptanmasına yardımcı olabilecek çalışmalar dikkati çekmektedir. Bu çalışmalardan birisi, Alptekin Erdoğan'ın ücretlilerin milli gelirden aldıkları payların gelişimini saptamayı amaçlayan çalışmasıdır⁸⁴. Devlet Planlama Teşkilatı bünyesinde yapılan bu araştırma, Türkiye'de gelir dağılımını bütün boyutlarıyla yansıtmaktan çok, ücretlilerin satınalma güçlerindeki gelişmeleri izleyerek gelir dağılımı üzerinde düşünce üretmeye yardımcı bir nitelik taşımaktadır.

Burada değinilmesi gereken bir başka çalışma, Türkiye'de gelirin fonksiyonel dağılımını, 1963 yılından itibaren günümüze kadar ulaştıran hesaplama yöntemi ile Süleyman Özmucur'a aittir. Bu çalışmada fonksiyonel gelir dağılımı; "Ücret ve Maaş Gelirleri", "Tarım Gelirleri", "Sermaye Gelirleri" sınıflandırmasında izlenmektedir⁸⁵.

Devlet Planlama Teşkilatı bünyesinde bir diğer araştırma Sıddık Ensari tarafından yapılmıştır. "Türkiye Kırsal Yerler Gerçek Geliri" isimli bu araştırma ile, 1980 yılından 1985 yılına kadar olan dönemde, destekleme alım fiyatları esasına dayalı olarak bölgelere göre, kırsal alandaki gelir farklılıkları ve gelişmeleri incelenmektedir. Araştırmada, kırsal kesimdeki üretimden kaynaklanan, satınalma gücünün bölgeler düzeyindeki değişiminin,

⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Alptekin ERDOĞAN, **Ücretlilerin Milli Gelirden Aldıkları Payların Gelişimi**, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, 1984.

⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Süleyman ÖZMUCUR, **Milli Gelirin Üç Aylık Dönemleri İtibariyle Tahmini, Dolarla İfadesi ve Gelir Yoluyla Hesaplanması**, İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 1987-1, İstanbul, 1987.

gelir dağılımı politikalarını oluşturmada etkili olabilecek göstergelerden biri olarak değerlendirilebileceği ifade edilmektedir⁸⁶.

1973 yılı gelir dağılımı araştırmasını izleyen dönemde, yeni bir gelir dağılımı araştırmasına duyulan gereksinim, Merih Celasun'u, ekonometrik bir model çerçevesinde, 1973 yılı araştırmasının sonuçlarından hareketle, 1978 ve 1983 yıllarına projeksiyonda bulunmaya götürmüştür. Celasun'un çalışması, mevcut verilerden hareketle bazı varsayımlar altında yapılmıştır. Çalışmanın bilimsel katkısı tartışmasız kabul edilmekle birlikte, 1973 yılı gelir dağılımı araştırması sonuçlarını kaynak alması nedeniyle, bu araştırmaya yönelik eleştirilere hedef olmaktan kurtulamamıştır. Bununla birlikte Celasun'un bu çalışması, gelir dağılımındaki yeni eğilimleri ortaya koyacak araştırmalar açısından kısır olan bu dönemde önemli bir katkı niteliği taşımaktadır⁸⁷.

Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği tarafından 1986 yılında, Türkiye'de sosyo-ekonomik önceliklerin saptanmasına yönelik bir araştırma başlatılmıştır. Boğaziçi Üniversitesi'nden Yılmaz Esmer, Hamit Fişek ve Ersin Kalaycıoğlu'nun birlikte yürüttükleri bu araştırmanın "Türkiye'de Hane Geliri, Hanehalkı Harcamaları ve Hayat Standardı" bölümü, gelir dağılımına ilişkin sonuçları ortaya koyması bakımından bir gelir dağılımı araştırması

⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Sıddık ENSARI, **Türkiye Kırsal Yerler Gerçek Geliri**, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, 1986.

⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Merih CELASUN, **"Income Distribution and Domestic Terms of Trade in Turkey 1978-1983: Estimated Measures of Inequality and Poverty"**, ODTÜ GELİŞME DERGİSİ, Cilt: 13, Sayı: 1-2, 1986, p. 193-216.

durumundadır⁸⁸. Bu araştırmanın verileri, Türkiye genelinde çok aşamalı örnekleme yöntemi uygulanarak elde edilmiştir. Ancak araştırma, gelir dağılımı sonuçları alınması amacıyla düzenlenmediği için örneklem sayısı, sağlıklı bir gelir dağılımı araştırması için yeterli görülmemektedir. Araştırma sonuçları, 1973 yılı gelir dağılımı araştırmasının sonuçları ile büyük benzerlikler göstermektedir.

Türkiye'de gelir dağılımı sorununun giderek daha fazla tartışılır olduğu bu dönemde; ülkenin sosyo-ekonomik yapısı içinde fertlerin ve hanelerin ekonomik sorunlarının çözülmesinde yararlı olacak göstergelerin saptanması ve buna bağlı olarak alınacak önlemler ile uygulanacak plan ve programlara ve yapılacak araştırmalara veri sağlamak amacıyla Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yeni bir araştırma başlatılmıştır. Araştırma grubu, 1 Ocak-31 Aralık tarihleri arasında tüm haneler ve yerleşim birimlerini kapsayacak şekilde, örnekleme yöntemiyle seçilen 139 kentsel ve kırsal yerleşim biriminde "Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi" uygulamıştır. Bu anket; bölge, nüfus tabakaları ve kır-kent ayrımında gelir ve tüketim farklılaşmasını belirlemek üzere Türkiye genelinde en fazla örnekleme kapsayan ilk anket olma özelliği taşımaktadır. 1987 Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi sonuçları "Tüketim Harcamaları" ve "Gelir Dağılımı" olmak üzere iki ayrı kitap halinde yayınlanmıştır.

⁸⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Yılmaz ESMER-Hamit FİŞEK-Ersin KALAYCIOĞLU, **Türkiye'de Sosyo Ekonomik Öncelikler, Hane Gelirleri Harcamaları ve Sosyo-Ekonomik İhtiyaçlar Üzerine Araştırma Dizisi**, Cilt: II, TUSİAD, 1986.

Araştırmada tanımlanmış olan gelir kavramı, yıl içinde üretim faktörlerine yapılan ödemeler (ücret, faiz, kar, kira) ile kamu ve özel teşebbüslerden ve dış alemden kişilere yapılan tek taraflı transferleri kapsamaktadır. Kişisel gelirden dolaysız vergiler ve devlete tek taraflı transferler düşüldükten sonra kalan tutar, harcanabilir gelir olarak alınmıştır. Harcanabilir gelir bazında düzenlenmiş olan araştırma sonuçları, Türkiye'de gelir dağılımını gelir gruplarına, faktör gelirlerine, sektörler, coğrafi bölgelere ve kırsal-kentsel ayrımına göre analiz etme olanağı vermektedir⁸⁹. Araştırma sonuçlarının sunumunun diğer gelir dağılımı araştırmaları ile benzerlikler taşıması ve Türkiye'de gelir dağılımının yıllar itibariyle izlemesine olanak vermesi nedeniyle, 1987 yılı gelir dağılımı araştırması sosyo-ekonomik hedeflerin ve bu hedeflere yönelik politikaların oluşturulmasında yol gösterici olma özelliği taşımaktadır. Araştırma sonuçlarının güvenilirliği, bundan sonra yapılacak gelir dağılımı araştırmalarının sonuçları ile kanıtlanacak veya çürütülecektir. Bu nedenle 1987 gelir dağılımı araştırması anketinin daha sonraki yıllarda da uygulanması, bilgilerin sürekli sınaması ve yenilenmesi, Türkiye'de gelir dağılımının geçirdiği değişimin izlenmesine yardımcı olması nedeniyle bir zorunluluk haline gelmiştir.

2 - GELİR DAĞILIMINDA ORTAYA ÇIKAN GELİŞMELER

Gelir dağılımı araştırma sonuçlarından hareketle, bir dönemden diğerine gelir dağılımında iyileşme veya bozulma yönündeki gelişmeler üzerine açıklamalarda bulunmak ve yorumlar

⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Devlet İstatistik Enstitüsü, 1987 **Gelir Dağılımı Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Sonuçları**, Ankara, Aralık 1990.

getirebilmek, temel eşitsizlik ölçütlerinden yararlanmayı gerektirmektedir. Ancak, bugüne kadar yapılmış gelir dağılımı araştırmalarının sonuçlarının araştırmanın amacına göre kişisel, hanehalkı veya çalışan kişi bazında tanımlanmış olması nedeniyle, bu konuda ortak bir birimin seçilmesi önem kazanmaktadır.

Gelir dağılımı analizlerinde bir başka yaklaşım, gelir gruplarına göre gelir dağılımındaki değişmelerin, eğilimlerin izlenmesidir. Gelir gruplarının kullanıldığı bu ifade tarzı, dağılıma ilişkin temel karakteristiklerin ayrıntılı olarak saptanmasına olanak sağlar. Bu amaçla, ekonomik birimler gelir düzeylerine göre sıralanarak, en düşükten en yükseğe, sabit yüzdeler halinde gelir gruplarına bölünür ve her gelir grubunun toplam gelirden aldığı paylar gösterilir.

Türkiye'de gelir dağılımının ne durumda olduğunun saptanması, bozulma veya iyileşme yönünde gösterdiği eğilimlerin belirlenmesi, ekonomik ve sosyal politikaların oluşturulmasında önemli katkılar sağlayacaktır. Gelir dağılımının yıllara göre eğilimlerinin saptanabilmesi, düzenli zaman aralıklarında yapılmış gelir dağılımı araştırmalarının bulunmayışı nedeniyle, farklı zaman aralıklarında farklı kuruluşlarca ve farklı amaçlarla da yapılmış olsalar, mevcut araştırma bulgularını değerlendirmeyi gerektirmektedir. Ancak, çeşitli kuruluşlar tarafından bu güne kadar yapılmış araştırmalar arasında gerek kapsanan alan, gerek örnekleme yöntemi ve örneklem hacmi, gerek kullanılan kavram tanımlarında farklılıklar bulunması nedeniyle bu araştırmaların birlikte değerlendirilmelerinde ihtiyatlı davranmak gerekir.

Tablo: 2.1
Gelir Dağılımı Araştırmalarının Genel Sonuçları

Gelir Grupları	1963 (1)	1968 (2)	1973 (3)	1978 (4)	1983 (4)	1986 (5)	1987 (6)
En Düşük %20	4.5	3.0	3.5	2.8	2.6	3.9	5.2
İkinci % 20	8.5	7.0	8.0	7.3	6.1	8.4	9.6
Üçüncü %20	11.5	10.0	12.5	12.9	12.6	12.6	14.1
Dördüncü %20	18.5	20.0	19.5	22.1	21.4	19.2	21.2
Beşinci % 20	57.0	60.0	56.0	56.5	54.7	55.9	49.9
Gini Katsayısı	0,55	0,56	0,51	0,51	0,52	0,50	0,43

KAYNAKLAR:

- (1) Tolgay ÇAVUŞOĞLU-Yusuf HAMURDAN, **Gelir Dağılımı Araştırması 1963**, Devlet Planlama Teşkilatı Sosyal Planlama Dairesi Araştırma Şubesi, Ankara, Eylül 1966.
- (2) Tuncer BULUTAY-Hasan ERSEL-Serim TIMUR, **Türkiye'de Gelir Dağılımı 1968**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Ya. No: 325, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971.
- (3) Devlet Planlama Teşkilatı, **Gelir Dağılımı Araştırması 1973**, Sosyal Planlama Dairesi Araştırma Şubesi, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Ya. No: DPT: 1495-SPD:290, Ankara, Eylül 1976.
- (4) Merih CELASUN, "Income Distribution and Domestic Terms of Trade in Turkey 1978-1983: Estimated Measures of Inequality and Poverty", ODTÜ GELİŞME DERGİSİ, Cilt: 13, Sayı: 1-2, 1986
- (5) Yılmaz ESMER-Hamit FİŞEK-Ersin KALAYCIOĞLU, **Türkiye'de Sosyo Ekonomik Öncelikler, Hane Gelirleri Harcamaları ve Sosyo-Ekonomik İhtiyaçlar Üzerine Araştırma Dizisi**, Cilt: II, TÜSIAD, 1986.
- (6) Devlet İstatistik Enstitüsü, **1987 Gelir Dağılımı Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Sonuçları**, Ankara, Aralık 1990.

Bütün farklılıklarına rağmen 1963 yılından bu güne kadar yapılmış tüm gelir dağılımı araştırmalarının sonuçlarını ortak kriterler çerçevesinde birarada görmek, bazı eğilimleri yakalama olanağı verecektir. Türkiye'de gelir dağılımı araştırmaları için temel kriter, araştırma sonuçlarının hanehalkı düzeyinde karşılaştırılabilir nitelikte olmasıdır.

Türkiye'de 1963 yılından bu yana yapılmış olan gelir dağılımı araştırmalarının sonuçları, haneler düzeyinde, en düşük gelirliden en yüksek gelirliye olmak üzere yüzde 20'lik gelir gruplarına göre Tablo: 2.1'de görülmektedir. Tablo'nun genel görünüşü, gelir dağılımında iyileşme yönünde bir eğilimi vurgulamaktadır. En düşük gelirli yüzde 20'nin toplam gelirden aldığı pay, 1963 yılı araştırması sonucuna göre yüzde 4.5 iken, 1987 yılı araştırması sonucuna göre yüzde 5.24'e yükselmiştir. Bu dönem zarfında en yüksek gelirli yüzde 20'nin gelir payı da yüzde 57'den yüzde 49.9'a gerilemiştir. Gini katsayıları da gelir dağılımındaki eşitsizliğin zaman içinde azalma eğiliminde olduğunu doğrulamaktadır. 1963 yılı araştırmasına göre 0,55 olan eşitsizlik katsayısı, 1986 ve 1987 yılı araştırmalarında sırasıyla 0,50 ve 0,43'e kadar gerilemiştir.

Ayrıntılı analizlere olanak vermeleri nedeniyle 1968, 1973 ve 1987 yılı gelir dağılımı araştırmalarının sonuçları ayrıca ele alınarak; gelir eşitsizlik ölçütlerine ve gelir gruplarına göre olmak üzere alt başlıklar halinde değerlendirilmiştir.

A - Gelir Dağılımı Eşitsizlik Ölçütlerine Göre

Gelir dağılımı eşitsizlik ölçütleri içinde kullanımı en yaygın olanı Gini katsayısıdır. Türkiye'de gelir dağılımı araştırmaları bulgularından hareketle hesaplanmış olan Gini katsayılarına bakıldığında, hanehalkı düzeyinde gelir dağılımının giderek iyileştiği görülmektedir (Tablo: 2.2).

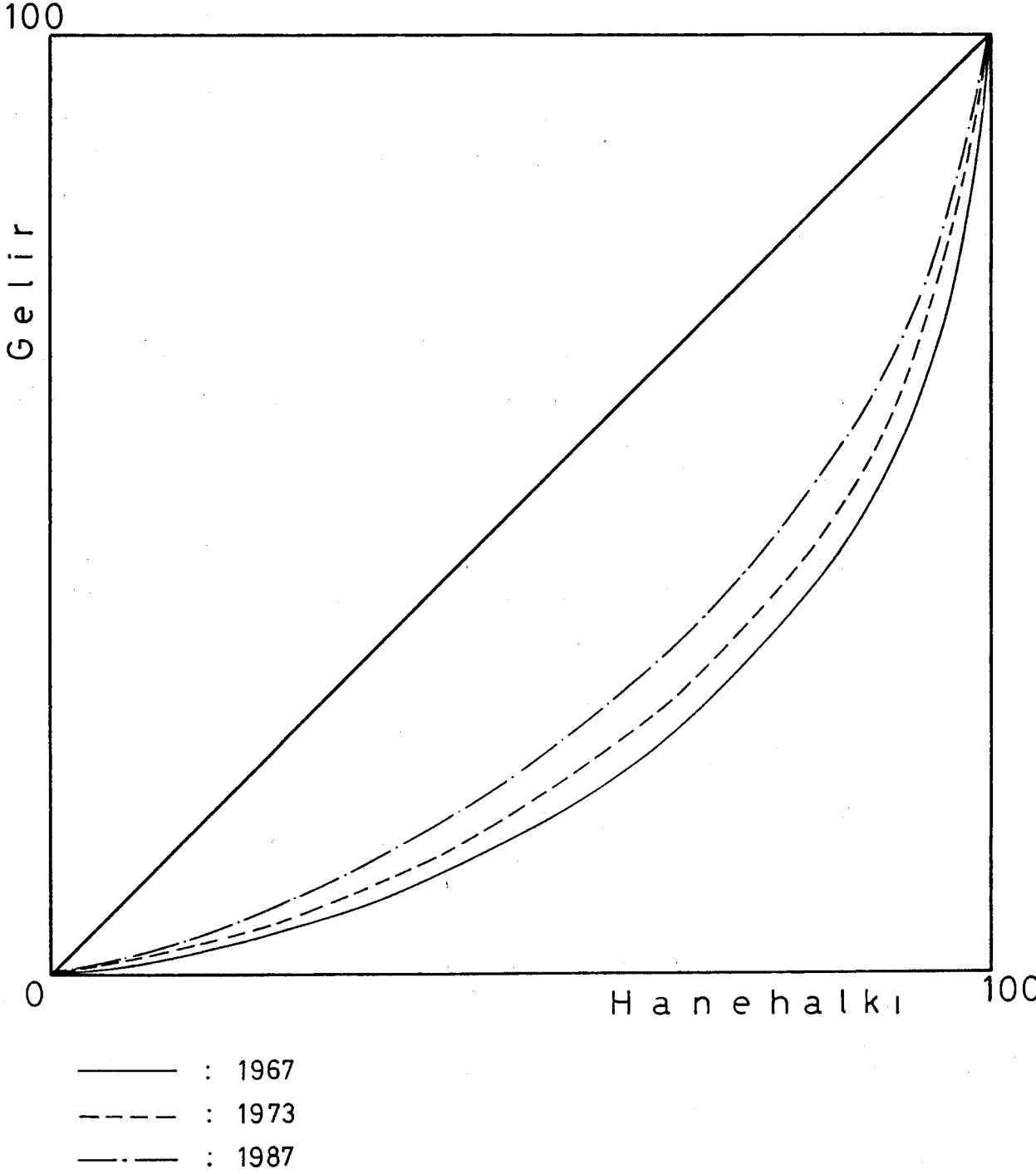
Eltetö ve Frigyes ölçütleri ise dağılımın alt ve üst kısımlarındaki eşitsizliği ayrı ayrı göstermeleri nedeniyle Gini katsayısına göre daha açıklayıcıdır. Eltetö ve Frigyes ölçütlerine göre, gelir dağılımının yüksek gelirli gruplar arasında, düşük gelirli gruplar arasındakine göre daha dengesiz olduğu saptanmıştır. Buradan hareketle, gelir dağılımındaki eşitsizliğin, genel ortalamanın üzerinde gelir elde eden gruplar arasındaki gelir eşitsizliğinden önemli derecede etkilendiğini ifade edebiliriz.

Tablo: 2.2
Gelir Dağılımı Eşitsizlik Ölçütleri 1968-1987

	1968	1973	1987
Gini Katsayısı	0,56	0,51	0,44
Eltetö ve Frigyes Ölçüt.			
U'	0,61	0,63	0,45
V'	0,92	0,91	0,73
W'	0,80	0,77	0,51

KAYNAK: 1968, 1973 ve 1987 yılı gelir dağılımı araştırmaları sonuçlarındanyararlanılarak hesaplanmıştır.

Şekil: 2.1
Lorenz Eğrileri 1968-1987

Gelir dağılımındaki iyileşmeyi Şekil: 2.1'deki Lorenz eğrileri yardımıyla da izlemek olasıdır. Lorenz eğrisi ile diyagonal arasındaki alan giderek daralmakta ve eşitsizliğin azalmakta olduğuna işaret etmektedir.

B - Gelir Gruplarına Göre

Gelir dağılımı eşitsizlik ölçütleri 1968-1987 döneminde Türkiye'de gelir dağılımındaki iyileşmeye işaret etmektedir. Gelir dağılımında gözlenen iyileşme konusunda, hanehalkı gelir gruplarına göre gelir dağılım yüzdeleri, eşitsizlik ölçütleriyle saptanamayacak önemli bilgiler içermektedir. Hanehalkı gelir gruplarının zaman içinde uğradıkları kayıp ve kazançlar, gelir dağılımındaki değişimin kaynakları durumundadır.

Hanehalkı gelirinin yüzde 10'luk gelir gruplarına göre dağılımını veren Tablo: 2.3'e göre, ilk dokuz gelir grubunun gelir yüzdeleri artarken, en yüksek gelirli grubun gelir yüzdesi azalmıştır. 1968-1987 döneminde yıllık ortalama yüzde 4.75 oranında artış ile en düşük gelirli birinci grup ilk sırada yer almak üzere, giderek azalan artış oranları ile diğer dokuz gelir grubu izlemektedir. Düşük gelirli gruplar için, gelir paylarında küçük bir artışın bile gelirlerinde mutlak anlamda önemli bir artış demek olduğu düşünülürse, gelir dağılımındaki iyileşmede düşük gelirli grupların toplam gelirden aldıkları paylarını artırmalarının etkili olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. En yüksek gelirli grubun payındaki yıllık ortalama yüzde 1.28 oranındaki gelirlemenin etkisi de büyük olmuştur.

Tablo: 2.3
Hanehalkı Gelir Gruplarına Göre Gelir Dağılımı

Gelir Grupları	1968	1973	1987	Birikimli Yüzde			Yıllık Ortalama Yüzde Değişim		
				1968	1973	1987	1968-1973	1973-1987	1968-1987
En Düşük %	1.02	1.10	1.94	1.02	1.10	1.94	1.57	5.45	4.75
İkinci % 10	1.91	2.33	3.30	2.93	3.43	5.24	4.40	2.97	3.83
Üçüncü % 10	2.80	3.50	4.29	5.73	6.93	9.53	5.00	1.61	2.80
Dördüncü % 10	3.75	4.54	5.32	9.48	11.47	14.85	4.21	1.22	2.20
Beşinci % 10	4.92	5.59	6.39	14.40	17.06	21.24	2.72	1.02	1.57
Altıncı % 10	6.24	6.92	7.68	20.64	23.98	28.92	2.18	0.78	1.21
Yedinci % 10	7.98	8.54	9.35	28.62	32.52	38.27	1.40	0.68	0.90
Sekizinci % 10	10.61	10.98	11.80	39.23	43.50	50.07	0.70	0.53	0.59
Dokuzuncu % 10	15.77	15.89	15.91	55.00	59.39	65.98	0.15	0.01	0.05
EnYüksek % 10	45.00	40.61	34.03	100.00	100.00	100.00	-1.95	-1.16	-1.28

KAYNAK: 1968, 1973 ve 1987 yılı gelir dağılımı araştırmaları sonuçlarından yararlanılarak hesaplanmıştır.

Farklı yıllar için yapılmış tüm gelir dağılımı araştırmalarında da düşük gelirli yüzde 60 'ın payı, en yüksek gelirli yüzde 10'un payından daima düşük çıkmıştır. Bu da, gelirin toplumun küçük bir grubu elinde yoğunlaşmış olduğunu göstermektedir. Gelir grupları düzeyinde yürütülen gelir dağılımı analizlerinde, düşük gelirli grupların gelir payının yüksek gelirli grupların gelir payına oranı hesaplanmakta ve bu oranın değişimi izlenmektedir. En yaygın uygulama, Dünya Bankası'nın raporlarında benimsediği düşük gelirli yüzde 40'ın gelir payının, yüksek gelirli yüzde 10'un gelir payına oranlanmasıdır. Bu oran 1968-1987 döneminde; yüksek gelirli yüzde 10'un payının azalması, düşük gelirli yüzde 40'ın payının artması ile 4.74'den 2.29'a gerilemiştir.

Gelir gruplarının almış oldukları paylara bağlı olarak bir başka yaklaşım, Montek Ahluwalia'nın uluslararası karşılaştırmalarda kullanmak amacıyla geliştirdiği yöntem ile ilgilidir. Bu yöntem, düşük gelirli yüzde 40 hanenin gelir payını esas almaktadır. Gelir payı yüzde 12'nin altında kalanlar "eşitlikten uzak", yüzde 12-17 arası "eşitlikten orta derecede uzak", yüzde 17'nin üzerinde olan ülkeler ise "eşitlikten az uzak" ülkeler grubunda yer almaktadır⁹⁰. Bu sınıflandırmaya bağlı kalınarak, 1968 ve 1973 yılı araştırma sonuçlarına göre Türkiye, düşük gelirli yüzde 40 hanenin gelirden aldıkları yüzde 9.48 ve yüzde 11.47 oranındaki payları ile "eşitlikten uzak" sınıflandırmasında yer alırken; 1987 yılı araştırmasına göre yüzde 14.85 oranı ile "eşitlikten orta derecede uzak" ülkeler arasında yer almaktadır.

⁹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Montek AHLUWALIA, "Income Inequality: Some Dimensions of The Problem", FINANCE AND DEVELOPMENT, Number:3, September 1974.

Gelir gruplarına göre dağılımın bir başka analiz yöntemi, gelir gruplarına düşen ortalama reel gelirlerin hesaplanmasıdır. Bu yol, grupların gerçek kazanç ve kayıplarını ifade etmesi nedeniyle görece kazanç ve kayıpların ifadesinden daha açıklayıcı görünmektedir. Her bir gelir grubunun aldığı ortalama gelirlerin toplam hane gelirleri ortalaması ile kıyaslanması, ortalamanın altında ve üzerinde geliri olan grupları görme olanağı sağlar. Tablo: 2.4'den, her üç araştırma sonucunda da ilk yedi gelir grubunun ortalama gelirlerinin, hanehalkı gelir ortalamasının altında kaldığı görülmektedir. Bu sonuç, gelir dağılımındaki dengesizliğin bir göstergesi durumundadır. Gelir gruplarının ortalama gerçek gelirlerindeki değişme oranları, 1968-1987 döneminde gelir dağılımındaki iyileşmenin kaynaklarını ortaya koymaktadır. 1968-1987 döneminde tüm gelir grupları, reel gelirlerini artırmışlardır. Ancak gelir gruplarının gelirlerindeki artış oranları birbirinden farklı gerçekleşmiştir. Düşük gelirli grupların ortalama reel gelirleri, yüksek gelirli grupların ortalama gelirlerine kıyasla daha büyük oranlarda artmıştır. Bu nedenle, dönem boyunca gelir dağılımında gözlenen iyileşmenin; yüksek gelirli gruplardan düşük ve orta gelirli gruplara gelir transferi ile gerçekleştiği ifade edilebilir.

Tablo: 2.4
Hanehalkı Gelir Gruplarına Göre Ortalama Reel Gelirler
(1968 Yılı Fiyatlarıyla, TL)

Gelir Grupları	1968	1973	1987	Yıllık Ortalama Yüzde Değişim		
				1968-1973	1973-1987	1968-1987
En Düşük % 10	1.117	1.570	3.476	8.10	8.67	11.12
İkinci % 10	2.115	3.327	6.208	11.46	6.19	10.18
Üçüncü % 10	3.101	4.998	8.082	12.34	4.41	8.45
Dördüncü % 10	4.152	6.484	10.013	11.24	3.88	7.43
Beşinci % 10	5.444	7.983	12.032	9.32	3.62	6.37
Altıncı % 10	6.910	9.884	14.454	8.60	3.30	5.75
Yedinci % 10	8.838	12.197	17.612	7.60	3.17	5.23
Sekizinci % 10	11.724	15.683	22.217	6.74	2.98	4.71
Dokuzuncu % 10	17.468	22.694	29.959	5.98	2.29	3.76
EnYuksek % 10	49.844	57.999	64.075	3.28	0.75	1.50
Ortalama Gelir	11.071	14.282	18.813	5.80	2.26	3.68

KAYNAK: 1968, 1973 ve 1987 yılı gelir dağılımı araştırmaları sonuçlarından yararlanılarak hesaplanmıştır.

III - GELİR DAĞILIMININ ULUSLARARASI DÜZEYDE KARŞILAŞTIRILMASI

Gelir dağılımı konusunda uluslararası düzeyde yürütülen çalışmalarda genellikle, iktisadi büyüme ve gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi yorumlayan ve Kuznets Hipotezi olarak ifade edilen yaklaşımın test edilmekte olduğu görülmektedir. Bu başlık altında ise böyle bir yaklaşımdan çok; Türkiye'nin diğer ülkelerle birlikte değerlendirmeye alındığında, gelir dağılımı yönüyle konumunun ne olduğunun saptanması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda; seçilmiş ülkelere ait gelir dağılımı verileri ve birinci bölümde tanımladığımız ve uluslararası karşılaştırmalarda kullanım özelliğine sahip, eşitsizlik ölçütleri yardımıyla hesaplanmış değerler, tablolar halinde özetlenmiştir.

Analizde dikkat edilen ilk nokta, ülkelerin seçimi olmuştur. Seçilecek ülkelerin farklı kalkınmışlık düzeylerini temsil eden ülkeler olmasına özen gösterilmiştir. Bu amaçla, Dünya Bankası'nın raporlarında benimsediği; düşük gelirli, düşük-orta gelirli, üst-orta gelirli ve yüksek gelirli ekonomiler gruplandırmasında yer alan ülkelere, gelir dağılımı verilerine ulaşılabilen 30 ülke çalışmaya dahil edilmiştir. Ülkelere ait gelir dağılımı sonuçları farklı yıllara ait olmakla beraber, genel olarak ilgili ülkenin içinde bulunduğu durumu, karşılaştırmalara olanak verecek düzeyde yansıtmaktadır.

Üzerinde durulan diğer bir konu, analizde kullanılacak ortak gelir kavramının ne olması gerektiğidir. Farklı ülkelerde kişi başına gelir, çalışan başına gelir ve hanehalkı geliri olmak üzere farklı gelir kavramlarından hareketle yapılmış gelir dağılımı sonuçları yayınlanmaktadır. Farklı gelir kavramlarından yola

çıkılarak yapılacak analizlerin hatalı yorumlara süküleyebileceği gerekçesiyle, hanehalkı düzeyinde yayınlanmış gelir dağılımı sonuçlarına sahip ülkeler çalışmaya dahil edilmiştir.

Tüm ülkeler için asgari nitelikte verilerin sağlanabilirliği konusunda karşılaşılan güçlükler nedeniyle, eşitsizlik ölçütlerinin hesaplanmasında mutlak değerler yerine oranlardan hareket edilmiştir. Ayrıca ulaşılan verilerin sadece gelirin ülke genelinde büyüklüğüne göre dağılımını özetler nitelikte olması nedeniyle fonksiyonel, bölgesel ve sektörel düzeyde ayrıntılı gelir dağılımı karşılaştırmalarına olanak vermemiştir.

Tablo: 2.5'de görüldüğü gibi, 30 ülkeye ait gelir dağılımı verilerinden hareketle, Değişme Katsayısı ve Logaritmaların Standart Sapması ölçütleri değerlendirilmiştir. Söz konusu eşitsizlik ölçütlerine ek olarak, nüfusun en düşük gelirli yüzde 40 ve en yüksek gelirli yüzde 10'unun aldığı paylar da Tablo'da yer almış ve her bir ülke için mevcut yoksulluk ve eşitsizlik göstergesi olarak "yüzde10/yüzde 40" oranı değerlendirmeye alınmıştır.

Gelir dağılımının uluslararası karşılaştırılmasında Türkiye örneği baz olarak alınmış ve "eşitsizliğin daha yüksek olduğu ülkeler", "benzer eşitsizlikte olan ülkeler" ve "eşitsizliğin daha düşük olduğu ülkeler" olmak üzere farklı ölçütlere göre sınıflandırılmıştır.

Değişme Katsayısı bazında; sırasıyla Kenya, Meksika, Malezya, Peru, Venezüela, Filipinler ve Arjantin Türkiye'dekinden daha şiddetli eşitsizlik yaşayan 8 ülkeyi temsil etmektedirler. Türkiye eşitsizlik yönüyle Endonezya, Tayland, Hindistan, Sri Lanka ve Mısır olmak üzere 6 ülke ile benzer özellikler göstermektedir. Diğer 16 ülke ise Türkiye'den daha iyi durumdadır.

Tablo: 2.5
Seçilmiş Ülkelere Göre Gelir Dağılımı

Ülke Adı	Araştırma Yılı	En Düşük Gelirli % 40'ın Payı	Yüksek Gelirli % 10'un Payı	Yüzde 10/40 Oranı	Değişme Katsayısı	Logaritm. St. Sapması
ABD	1985	15.7	25.0	1.592	0.642	0.340
Almanya	1984	19.5	23.4	1.200	0.547	0.264
Arjantin	1970	14.1	35.2	2.496	0.807	0.378
Avustralya	1976	15.4	30.5	1.948	0.734	0.337
Bengladeş	1982	17.3	29.5	1.705	0.683	0.299
Brezilya	1983	8.1	46.2	5.703	1.099	0.541
Endonezya	1976	14.4	34.0	2.361	0.794	0.346
Filipinler	1985	14.1	37.0	2.624	0.850	0.367
Fransa	1979	18.4	25.5	1.385	0.593	0.284
Hindistan	1976	16.2	33.6	2.074	0.770	0.319
Hollanda	1983	20.1	23.0	1.144	0.534	0.258
İngiltere	1979	17.3	23.3	1.346	0.584	0.298
İspanya	1981	19.4	24.5	1.262	0.568	0.266
İsveç	1981	21.2	20.8	0.981	0.501	0.233

Devam Ediyor

Tablo: 2.5 (Devam)

İsviçre	1982	20.1	23.7	1,179	0,528	0,262
İtalya	1986	18.8	25.3	1,345	0,562	0,274
Japonya	1979	21.9	22.4	1,022	0,498	0,221
Kanada	1987	17.5	24.1	1,377	0,594	0,300
Kenya	1976	8.9	45.8	5,146	1,047	0,514
Kore	1976	16.9	27.5	1,627	0,688	0,316
Malezya	1973	11.2	39.8	3,553	0,944	0,444
Meksika	1977	9.9	40.6	4,101	0,986	0,533
Mısır	1974	16.3	33.2	2,012	0,741	0,665
Pakistan	1985	19.0	31.3	1,647	0,673	0,273
Peru	1972	7.0	42.9	6,128	0,929	0,583
Sri Lanka	1981	15.9	34.7	2,182	0,782	0,333
Tayland	1976	15.2	34.1	2,243	0,788	0,343
Türkiye	1987	14.8	34.0	2,291	0,793	0,352
Venezüela	1970	10.3	35.7	3,466	0,912	0,468
Yugoslavya	1978	18.7	22.9	1,224	0,551	0,271

KAYNAK: THE WORLD BANK, **Development Report**, Oxford, 1986-1991 Yılları

Tablo: 2.6
Gelir Dağılımının Uluslararası Karşılaştırılması

Değişme Katsayısı Bazında Türkiye'ye Göre			Logaritmaların Standart Sapması Bazında Türkiye'ye Göre			10/40 Oranı Bazında Türkiye'ye Göre		
I	II	III	I	II	III	I	II	III
Peru	Mısır	İtalya	Peru	Sri-Lanka	İtalya	Peru	Sri-Lanka	İtalya
Arjantin	Sri-Lanka	Japonya	Mısır	Endonezya	Japonya	Brezilya	Endonezya	Japonya
Brezilya	Endonezya	İsveç	Brezilya	A.B.D.	İsveç	Venezuela	Mısır	İsveç
Venezuela	Avustralya	A.B.D.	Venezuela	Kanada	Almanya	Meksika	Arjantin	A.B.D.
Meksika	Tayland	Almanya	Meksika	Avustralya	Fransa	Malezya	Tayland	Almanya
Malezya	Hindistan	Kanada	Malezya	Kore	Hollanda	Kenya	Filipinler	Kanada
Filipinler		Fransa	Kenya	Arjantin	İngiltere		Hindistan	Fransa
Kenya		Hollanda		Tayland	İspanya			Hollanda
		İngiltere		Filipinler	Yugoslavya			İngiltere
		İspanya		Hindistan	Pakistan			Avustralya
		Kore			Bengladeş			İspanya
		Yugoslavya			İsviçre			Kore
		Pakistan						Yugoslavya
		İsviçre						Pakistan
		Bengladeş						İsviçre
								Bengladeş

I : Eşitsizliğin Daha Yüksek Olduğu Ülkeler

II : Benzer Eşitsizlikte Olan Ülke

III : Eşitsizliğin Daha Düşük Olduğu Ülkeler

"Yüzde 10/Yüzde 40" oranı ölçütüne göre Türkiye; Mısır, Hindistan, Sri-Lanka, Tayland, Endonezya, Arjantin ve Filipinler olmak üzere 8 ülke arasında yer almaktadır. Peru, Brezilya, Venezüela, Meksika, Malezya ve Kenya gelir dağılımının daha eşitsiz olduğu ülkelerdir. Bu ülkeler dışında kalan 16 ülke Türkiye ekonomisine göre daha dengeli gelir dağılımına sahip ülkeler olarak görülmektedir.

Logaritmaların Standart Sapması ölçütüne göre karşılaştırma yapıldığında; Türkiye, benzer özellik gösteren 11 ülke arasında yer alırken, 7 ülkede daha şiddetli dengesizlik yaşanmakta, 12 ülkenin ise daha dengeli gelir dağılımına sahip olduğu görülmektedir.

Sonuçlar, farklı eşitsizlik ölçütlerine göre yapılmış sınıflandırmalar içinde yer alan ülkelerin değişebildiğini göstermektedir. Ancak Türkiye, araştırmaya dahil 30 ülke arasında ekstrem eşitsizlikle temsil edilen azınlıkta kalmış ülkeler grubunun dışında, gelir eşitsizliği sorununu ciddi boyutlarda yaşayan ülkeler arasında yer almaktadır.

IV - YOKSULLUK SORUNU VE YOKSULLUĞUN SOSYO-EKONOMİK YAPISI

Gelir dağılımı analizlerinde ele alınması gereken konulardan birisi de yoksulluk sorunudur. Toplumun geniş kitleleri arasında yaygınlaşan yoksulluk; ekonomik, sosyal ve siyasal bir dizi olumsuz birikimleri de peşisıra açığa çıkaran önemli bir sorundur. Yoksulluk aynı zamanda gelir dağılımındaki mevcut durumun da bir göstergesi durumundadır. Gelir dağılımındaki iyileşme ile birlikte, yoksulluk çeken grupların yaşam düzeylerinin yükselerek, gelir piramidinin orta tabakalarında toplanmaları beklenir.

Bu başlık altında, gelir dağılımı iyileşme sürecinde olan Türkiye ekonomisinde, yoksulluk sorununun ne düzeyde olduğu ve eğilimleri saptanmaya çalışılmaktadır. Yoksulluğun, tanımı ve ölçülmesi konusunda henüz üzerinde görüş birliğine varılamamış bir kavram olması nedeniyle, öncelikle yoksulluk kavramına farklı yaklaşımlar ve bu yaklaşımlar çerçevesinde yoksulluğun derecesini ifade edebilecek kriterler ele alınmaktadır. Mevcut kriterlere göre Türkiye'de yoksulluğun derecesi ve eğilimi saptanmakta, daha sonra da yoksulluğun sosyo-ekonomik yapısı analiz edilmektedir.

1 - YOKSULLUK SORUNU

Hiç kimse ihtiyaçlarının karşılanıp karşılanmadığı sorusuna kişisel yargılarını katmaksızın cevap veremeyeceği gibi, toplumun bir kesimini yoksul, diğer bir kesimini yoksul olmayan şeklinde sınıflandıracak bir araştırmacı da kişisel yargısından bağımsız olamaz. Ancak, toplumun bir kesimi, ihtiyaçlarının belirli ölçülerde

karşılanması yönüyle diğer kesimi ile kıyaslanabilir. İlgili kesimin bu kıyaslamadaki konumuna göre, görece olarak yoksul olup olmadığı konusunda bir karara varılabilir.

Yoksulluğun görelî tanımının ötesinde, mutlak anlamda tanımlanması, bazı standartları gerektirmektedir. Örneğin, yaşamın mutlak ve vazgeçilmez ihtiyaçları olan yiyecek, giyecek ve konut gibi temel ihtiyaçların karşılanmasına yetecek asgari bir geçim düzeyi böyle bir standart olabilir. Bu standardın altında kalan hanehalkı yoksul olanlar; üzerindikiler yoksul olmayanlar şeklinde tanımlanabilir⁹¹.

Yoksulluğun görelî olarak saptanmasında iki yaklaşım hakimdir: Birincisi, nüfusun düşük gelirli belirli bir oranının yoksul olarak tanımlanmasıdır. Böylelikle yoksulluk tanımı içinde kalan nüfusun düşük gelirli bir yüzdesinin gelirden aldığı payın, zaman içindeki değişimi izlenebilir. Nüfusun düşük gelirliden yüksek gelirli gruplara doğru sıralanmasında yoksul nüfus olarak, hangi gelir grubunun alınacağı ise tartışma konusudur. Dünya Bankası'nın getirdiği kritere göre, en düşük gelirli yüzde 40'ı meydana getiren haneler yoksul olarak tanımlanmakta ve yoksul yüzde 40'ın görelî gelir payındaki değişimler izlenmektedir.

Bu yaklaşım çerçevesinde bir başka kriter getiren Montek Ahluwalia ve arkadaşları; gelişmekte olan ülkelerde büyüme ve yoksul nüfusun gelişimi arasındaki ilişkileri ortaya koymayı amaçlayan çalışmalarında, düşük gelirli yüzde 60'ın içinde yer alan

⁹¹ Jan DREWNOWSKI, "Poverty: It's Meaning and Measurement", DEVELOPMENT AND CHANGE, Vol.: 8, Number: 2, April 1977, p. 183-184.

grubu yoksul nüfus olarak tanımlamaktadırlar⁹².

İkinci yaklaşımda ise, ortalama gelir düzeyinde bir sınır saptanmakta ve bu sınırın altında ortalama geliri olanlar yoksul olarak tanımlanmaktadır. Ortalama gelirin belirli bir oranı şeklinde tanımlanacak yoksulluk kriteri, araştırmacıya kalmış gönmehtedir. Bu araştırmamızda, ortalama gelirin yüzde 50'sinden daha düşük gelir sahibi haneler, yoksul olarak tanımlanmıştır.

Yoksulluğu mutlak anlamda tanımlamak, bir yoksulluk sınırı saptanmasını gerektirmektedir. Ancak bu yoksulluk sınırı zamanla değişmeyecek bir kriter olmalıdır⁹³. Yoksulluk sınırının saptanması, subjektiflikten kurtarılamadığı için, haklılığı konusundaki eleştirilerin dayanak noktası da ortadan kalkmaktadır. Derviş ve Robinson 1973 yılı gelir dağılımı araştırmasını temel alarak, gelir eşitsizliğinin yapısal analizini yaptıkları çalışmalarında, 1973 yılı fiyatlarıyla yıllık 12.000 TL'nin altında geliri olan haneleri yoksul olarak tanımlamaktadırlar⁹⁴. Bu araştırmayı izleyen bir çalışmada Merih Celasun da 1973 fiyatlarıyla yıllık 12.000 TL geliri yoksulluk kriteri olarak kabul etmektedir⁹⁵. Bu arada açıklanması gereken önemli bir kaynak, 1973 yılında hazırlanmış olan Toprak ve Tarım Reformu Yasası'dır. Yasa'da 1973 yılı için, 12.000 TL yıllık hane geliri en az geçimlik düzey ya da yoksulluk sınırı olarak tanımlanmaktadır.

⁹² Ayrıntılı bilgi için bkz.: Montek AHLUWALIA-Nicholas G. CARTER-Hollis B. CHENERY, "Growth and Poverty in Developing Countries", JOURNAL OF DEVELOPMENT ECONOMICS, Vol.: 6, 1979, p. 299-341.

⁹³ DREWNOWSKI, p. 193.

⁹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: DERViŞ-ROBINSON, p. 83-112.

⁹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.: CELASUN, p.193-216.

Türkiye ekonomisi için yoksulluk sorunu ortaya konulurken; 1968, 1973, ve 1987 yılı gelir dağılımı araştırmaların sonuçlarına bağlı olarak, buraya kadar ifade edilen yoksulluk kriterleri değerlendirmeye alınmıştır. Öncelikle, yüzde 40 ve yüzde 60 olmak üzere, yoksulluk sınırının altında kalan hanelerin dönem içindeki oransal gelişimi araştırılmaktadır. Daha sonra, ortalama gelirin yüzde 50'si olarak tanımladığımız göreceli yoksulluk sınırının altındaki hanelerin toplam içindeki payları izlenmektedir. Mutlak yoksulluk kriteri olarak Derviş ve Robinson'un 1973 yılı fiyatlarıyla yıllık 12.000 TL hanehalkı geliri; 1968 yılı araştırması için 6.940 TL 1987 yılı araştırması için ise 1.357.000 TL olmak üzere değerlendirmeye alınmıştır⁹⁶.

Tablo: 2.7
Yoksulluk Sınırında Haneler

Yoksulluk Sınırı	1968	1973	1987	Yıllık Ortalama Yüzde Değişim		
				1968-1973	1973-1987	1968-1987
En Yoksul% 40	9.5	11.5	14.8	4.2	2.1	2.9
En Yoksul % 60	20.6	24.0	28.9	3.3	1.5	2.1
Ortalama Gelire						
Göre < %50	49.1	41.6	34.2	-3.1	-1.3	-1.6
Mutlak Yoksulluk	51.5	38.4	22.5	-5.1	-2.9	-2.9
1968 : < 6.940TL						
1973 : < 12.000TL						
1987 : < 1.357.000TL						

KAYNAK: 1968, 1973 ve 1987 yılı gelir dağılımı araştırmaları sonuçlarından yararlanılarak hesaplanmıştır.

⁹⁶ 12.000 TL yoksulluk sınırının 1968 ve 1987 yılı fiyatlarıyla ifadesi için İ.T.O. İstanbul Ücretliler Geçinme İndeksinden yararlanılmıştır.

Tablo: 2.7'den, 1968-1987 dönemi boyunca yoksulluğun azaldığı görülmektedir. Yoksul olarak tanımlanan düşük gelirli yüzde 40'ın ve bir başka tanıma göre yüzde 60 hanenin toplam gelirden aldıkları pay; sırasıyla, yıllık ortalama yüzde 2.9 ve 2.1 oranında artmıştır. Ortalama hane gelirinin yüzde 50'sinin altında geliri olan yoksul hanelerin oranı, 1968 yılında yüzde 49.1 iken bu oran; 1973 yılı araştırmasına göre 41.6'ya, 1987 yılı araştırmasına göre yüzde 34.2'ye gerilemiştir. Yoksul tanımlaması içinde kalan hanelerin oranındaki azalma, yıllık ortalama yüzde 1.6 düzeyindedir. Mutlak yoksulluk kriterine göre; 1973 yılı fiyatlarıyla yıllık 12.000 TL sınırının altında geliri olan hanelerin toplam haneler içindeki oranı, 1968 yılı araştırmasına göre yüzde 51.5 iken bu oran, 1973 yılı araştırmasına göre yüzde 38.4'e, 1987 yılı araştırmasına göre yüzde 22.5'e düşmüştür. Toplam değişim oranı yıllık ortalama yüzde 2.9'dur.

2 - YOKSULLUĞUN SOSYO-EKONOMİK YAPISI

Yoksulluk sorununun mevcut yoksulluk kriterlerine göre değerlendirilmesi kadar, yoksulluk sınırının altındaki hanelerin sosyo-ekonomik yapısının analiz edilmesi de önemlidir. Bu nedenle 1987 yılı gelir dağılımı araştırması verilerinden hareketle, Türkiye'deki yoksulluğun yapısı saptanmaya çalışılmaktadır. Kullanılabilir aylık gelir gruplarına göre, hanehalkı reisi ücretli olan hanelerin, hanehalkı reisi kendi hesabına çalışan hanelerin ve hanehalkı reisi işveren olan hanelerin gelir gruplarına göre gelir dağılımları ve ortalama gelirlerinden hareketle, her bir sosyo-

ekonomik grup içindeki yoksulluk oranları saptanmış ve ülke genelinde yoksulluk içindeki payları ifade edilmiştir⁹⁷.

Hanehalkı reisinin işteki durumuna göre yoksulluğun sosyo-ekonomik yapısı, Tablo: 2.8'de iki farklı yoksulluk kriterine göre düzenlenmiştir. Ortalama hanehalkı gelirinin yüzde 50'sinin altında gelir elde eden haneleri yoksul kabul eden kritere göre, hanehalkı reisi ücretli olan hanelerin yüzde 45.85'i yoksul iken, hanehalkı reisi kendi hesabına çalışan hanelerin yüzde 35.12'si, hanehalkı reisi işveren olan hanelerin yüzde 6.67'si yoksulluk sınırının altındadır. Türkiye'de bu kritere göre yoksul hanelerin yüzde 52.46'sı hanehalkı reisi ücretli, yüzde 46.32'si hanehalkı reisi kendi hesabına çalışan, yüzde 1.22'si de hanehalkı reisi işveren olan hanelerden meydana gelmektedir.

Mutlak yoksulluk kriterine göre ise hanehalkı reisi ücretli olan hanelerin yüzde 36.23'ü, hanehalkı reisi kendi hesabına çalışan hanelerin yüzde 28.5'i, hanehalkı reisi işveren olan hanelerin yüzde 3.5'i yoksulluk sınırının altındadır. Türkiye'de mutlak yoksulluk kriterine göre, yoksul hanelerin yüzde 51.71'i reisi ücretli, yüzde 47.15'i reisi kendi hesabına çalışan ve yüzde 1.11'i reisi iş veren olan hanelerden meydana gelmektedir.

Bu sonuçlar, yoksulluğun büyük ölçüde ücret geliri ile geçinen haneler ile hanehalkı reisi kendi hesabına çalışan haneler arasında yaygın olduğunu göstermiştir. Ayrıca daha önceki yıllarda yapılmış gelir dağılımı araştırmalarının sonuçlarına göre, Türkiye'de

⁹⁷ Kriter olarak, hanehalkı reisinin işteki durumu alınmış olmakla beraber, hanenin diğer fertlerinin elde ettikleri gelirler de hanehalkı geliri içinde yer almaktadır.

Tablo: 2.8
Hanehalkı Reisinin İsteği Durumuna Göre Yoksulluğun
Sosyo-Ekonomik Yapısı

	<u>Ortalama Gelirin</u> <u>% 50'si Kriterine Göre</u>		<u>Mutlak Yoksulluk</u> <u>Kriterine Göre</u>	
	Yoksulluk Oranı	Yoksulluk İçinde Payı	Yoksulluk Oranı	Yoksulluk İçinde Payı
Ücretli*	48.5	52.46	36.23	51.71
Kendi Hesabına Çalışan**	35.12	46.32	28.45	47.15
İşveren***	6.67	1.22	3.54	1.15

* Bir başkasının işinde parasal veya aynı gelir elde etmek amacıyla ücret karşılığı çalışan kimselerdir.

** Kendi işinde, örneğin tarlasında, dükkanında, yazıhanesinde vb. yerlerde yalnız olarak veya ücretsiz aile fertleri ile birlikte nakdi ve/veya aynı bir gelir temini amacıyla çalışan kimselerdir.

***Kendi işinde en az bir kişiyi ücretli olarak çalıştıranlardır.

KAYNAK: 1987 yılı gelir dağılımı araştırması sonuçlarından yararlanılarak hesaplanmıştır

yoksulluk sınırının altındaki hanehalkının giderek azaldığı saptanmıştır. Bu gelişme iki temel nedenle açıklanabilir: İlk olarak, Türkiye ekonomisi dönem boyunca yüksek bir büyüme performansı göstermiştir. İkincisi, düşük gelirli grupların ortalama gelir artışının üzerinde bir oranda gelirlerini artırmış olmalarıdır. Ancak yine de, farklı kriterlere göre farklı değerler bulunsa dahi, yoksulluk sınırının altında bulunan hanehalkı yüzdesi oldukça yüksektir. Üstelik, yoksulluk sorununun boyutlarını izlemek amacıyla kullanılan temel kriterlerin, yaşam standardındaki

değişmeleri yansıtmaktan uzak olmaları, sonuçların ihtiyatla değerlendirilmesini gerektirmektedir. Beslenme düzeyi; sağlık ve diğer hizmetlerden yararlanma; sanat, kültür ve spor alanlarındaki olanaklar; tatil, seyahat gibi konuların yanında, yaşanan konutun özellikleri ve sahip olunan çeşitli dayanıklı tüketim malları yaşam standardının önemli göstergeleridir. 1968 yılında bir hanehalkının gelirini dağıtmak durumunda olduğu mal sepeti ve bu sepete giren mal ve hizmet çeşidi ve kalitesi ile 1987 yılında aynı hanehalkının gereksinimini duyduğu mal sepetine giren mal ve hizmet çeşidi ve kalitesinin aynı olmadığı açıktır. Bu nedenle satınalma gücünü sabitlemek ve dönemsel analizler yapmak, bu önemli noktayı gözden kaçırmak demek olacaktır.

V - GELİR DAĞILIMINDA DENGESİZLİK YARATAN FAKTÖRLER

Gelir sahibi bireyler genel olarak faal nüfus tanımı içinde kabul edilebilirler. Bu nedenle faal nüfusun çoğu karakteristiği, bireylerin elde ettikleri gelir düzeyini etkilemesi nedeniyle gelir dağılımının belirleyicisi durumundadır. Bu karakteristiklerden bazılarının (cinsiyet ve yaş yapısı gibi) kısa dönemde değiştirilmesi olası değildir. Faal nüfusa özgü karakteristiklerden bazıları da (eğitim düzeyi, sağlık durumu gibi) beşeri sermaye kavramıyla özdeşleşmiştir ve gelir dağılımındaki dengesizliğin azaltılmasına yönelik uygulamaların dayanağı olabilmektedir.

Bireylerin gelirleri, faal nüfusun karakteristikleri yanında, gelir elde edebilecekleri bir işte istihdam edilebilmeleri ve ne tür bir işe yerleştirilmiş oldukları ile yakından ilişkilidir. Bu nedenle gelir dağılımı, faal nüfusun istihdam düzeyi ve mesleki dağılımından etkilenmektedir.

Bireylerin gelirleri beşeri karakteristiklerinin yanısıra, sahip oldukları üretim araçlarına da bağlıdır. Kazanç getiren menkul ve gayrimenkul tüm mallar ve nakdi sermayenin dağılımı, gelirin bireyler arasındaki dağılımını etkiler. Özellikle tarım sektöründe, hakim faktör olan toprağın dağılımı, gelir dağılımının bir göstergesi durumundadır.

Gelir dağılımındaki dengesizlik aynı zamanda gelirin fonksiyonel, sektörel, bölgesel ve kır-kent arasında dağılımından da doğrudan etkilenmektedir. Gelir dağılımını farklı boyutlardan değerlendirme olanağı veren bu bakış açısı, gelir dağılımındaki dengesizliğin yapısal kaynaklarının ortaya konması bakımından oldukça önemlidir.

Bu başlık altında, faal nüfusa özgü karakteristiklerin ve üretim araçlarının gösterdiği dağılımın gelir dağılımındaki dengesizlik üzerindeki etkileri tartışılmaktadır. Gelir dağılımındaki dengesizliğin yapısal kaynaklı nedenleri, gelir dağılımının farklı yönlerden ele alındığı ve planlı dönem boyunca ekonominin yapısal değişiminden ne yönde etkilendiğinin araştırıldığı üçüncü bölümün konusunu oluşturmaktadır.

1 - FAAL NÜFUSUN KARAKTERİSTİKLERİ

Faal nüfusun cinsiyet yapısı, yaş yapısı ve eğitim düzeyi gibi karakteristiklerin her biri, gelir eşitsizliklerini açıklayan faktörlerdir. Bu faktörlerin gelir dağılımı üzerindeki etkileri farklı olmakla beraber, bileşke etkileri oldukça önemlidir.

A - Cinsiyet Yapısı

Kalkınmışlık düzeyi ne olursa olsun, hemen tüm ülkelerde, faal nüfus arasında gelir dağılımı cinsiyet yapısına göre farklılık göstermektedir⁹⁸. Erkekler arasında gelir dağılımı kadınlar arasındaki gelir dağılımından farklı olduğu gibi genel eşitsizlik yönüyle bakıldığında, kadın ve erkek ortalama gelirleri arasında da fark bulunmaktadır.

Tablo: 2.9

Cinsiyet Durumuna Göre Gelir Dağılımı %

Kullanılabilir Aylık Gelir Grupları	Toplam Nüfus	Kadın Nüfus	Erkek Nüfus
0 - 99.000	55.4	84.8	39.5
100.000.- 199.000	21.3	9.2	27.9
200.000 - 299.000	9.8	2.7	13.7
300.000 - 399.000	5.1	1.6	6.9
400.000 - 499.000	2.7	0.6	3.9
500.000 - +	5.7	1.2	8.1

KAYNAK: Devlet İstatistik Enstitüsü, **1987 Gelir Dağılımı Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Sonuçları**, Ankara, Aralık 1990, s.334

⁹⁸ LECAILLON-PAUKERT, p. 80.

1987 yılı gelir dağılımı araştırması sonuçları aynı zamanda kadın ve erkek ayrımında gelir dağılımındaki çarpıklığı ortaya koymaktadır. Gelir gruplarına göre düzenlenmiş olan Tablo: 2.9'a göre; çalışan erkeklerin yüzde 39.5'i aylık 100.000 TL'nin altında gelir elde ederken, aynı gelir grubunda yer alan çalışan kadınların oranı yüzde 84.8'dir. Aylık geliri 500.000 TL'nin üzerinde olan erkek çalışanların oranı yüzde 8.1 iken, kadın çalışanlar arasında bu oran yüzde 1.2'ye düşmektedir.

Tablo: 2.10
Cinsiyet Durumuna Göre Ücretlerin Gelişimi
(Günlük Ücret TL.)

Yıllar	Kadın	Endeks	Erkek	Endeks	Kadın/Erkek
					Ücret Oranı
1965	17.96	100	22.06	100	81.4
1970	32.68	182	35.38	161	92.4
1975	74.14	413	86.73	393	85.5
1980	412.18	2.295	428.28	1.941	96.2
1981	537.98	2.991	544.44	2.468	98.8
1982	700.67	3.901	690.10	3.128	101.5
1983	965.13	5.374	942.25	4.271	102.4
1984	1.274.44	7.096	1.310.62	5.941	97.2
1988	6.981.00	38.870	8.138.00	36.890	85.8

KAYNAK: Sosyal Sigortalar Kurumu, İstatistik Yıllıkları

Kadın ve erkek ayrımında ücretlerin gelişimine ilişkin düzenlenmiş olan Tablo: 2.10'a göre; 1982 ve 1983 yılları dışında kadınlar erkeklerden daha düşük ücret almaktadır. 1965 yılı baz alınarak hesaplanmış indekslere göre kadın ücretleri erkeklerin ücretlerine göre daha hızlı artmıştır. Fakat yine de erkek ücretlerinin gerisindedir.

Kadınların erkeklere göre daha düşük ücret alıyor olmasında öncelikle kadın nüfusun eğitim düzeyinin düşüklüğü büyük rol oynamaktadır. Türkiye genelinde okuma yazma bilmeyen nüfus oranı -1985 yılı nüfus sayımına göre- yüzde 22.6 iken, kadınlar arasında bu oran yüzde 31.8'dir. Buna ek olarak lise ve fakülte veya yüksekokul mezunu nüfus oranı yüzde 4.3 olmasına karşın bu oran , kadın nüfus içinde sadece yüzde 2.6'dır⁹⁹.

Kadın ve erkek arasında gelir farklılığının bir nedeni de, istihdamın sektörel dağılımında yatmaktadır. Faal nüfus itibariyle kadınların sektörlere göre dağılımı erkeklerden çok farklıdır. Kadın faal nüfusun yüzde 86.7'si tarım sektöründe, yüzde 4.5'i sanayi sektöründe ve yüzde 8.8'i hizmetler sektöründe çalışmaktadır. Erkek faal nüfusun ise yüzde 43.4'ü tarım, yüzde 15.6'sı sanayi ve yüzde 41.3'ü hizmetler sektöründe çalışmaktadır¹⁰⁰. Görüldüğü gibi kadın çalışanlar, verimliliğin en düşük olduğu tarım sektöründe yoğunlaşmaktadır. İsteki konumuna göre bir değerlendirme yapıldığında ise kadın faal nüfusun yüzde 14'ünün ücretli, binde 1'inin işveren, yüzde 4.6'sının kendi hesabına çalışan ve yüzde 79.2'sinin ücretsiz aile işçisi olduğu görülmektedir¹⁰¹.

⁹⁹ Zekai BALOĞLU, **Türkiye'de Eğitim-Sorunlar ve Değişime Yapısal Uyum Önerileri**, TÜSİAD, 1990, s. 37.

¹⁰⁰ Petrol-İş, **Yıllık Rapor**, 1989, s. 151.

¹⁰¹ Petrol-İş, s. 143.

Buna ek olarak, kadın çalışanlar arasında sigortalılık oranının düşük olduğu da ifade edilmelidir. Sosyal Sigortalar Kurumu istatistiklerine göre, 1985 yılı itibariyle, ücretli erkeklerin yüzde 40.3'ü, ücretli kadınların yüzde 21.3'ü sigorta kapsamındadır. Aynı yıl, erkek ücretli sayısı kadın ücretli sayısının 6 katı iken, sigortalılık kapsamında bakıldığında 10 katına çıkmaktadır. Bu da ücretli kadınların ne denli düşük oranlarda sosyal güvenlik kapsamında yer aldıklarının bir göstergesi durumundadır.

B - Yaş Yapısı

Gelir eşitsizliklerini açıklayan önemli bir faktör de nüfusun yaş yapısıdır. Genel olarak 25 yaşın üzerindeki faal nüfusun (25'den 50'ye) genç nüfusa göre daha verimli oldukları ve dolayısıyla daha fazla gelir sağladıkları kabul edilmektedir¹⁰². Genç nüfus emek piyasasına yeni girmiştir, düzenli bir işi yoktur, mesleki deneyimi yetersizdir ve sosyal haklardan tam olarak yararlanamaz. Nüfusun yaş yapısı bu nedenlerle ekonominin aynı sektörlerinde veya aynı meslekte kazanç farklılıklarının açıklanmasında yardımcı olmaktadır. Genel olarak gelir dağılımı; genç ve yaşlı çalışanlar arasında ortalama gelir eşitsizliği, faal nüfusun yaş kompozisyonu ve her bir gruptaki gelir dağılımından etkilenmektedir.

Türkiye'de nüfusun yaş yapısı gelir dağılımını olumsuz yönde etkileyen bir faktör olarak alınabilir. Türkiye nüfusunun en belirgin özelliği yaş yapısıdır. 1985 nüfus sayımına göre yaş ortalaması 19 dolayındadır. Genel eğitim çağındaki 5-24 yaş grubu, Türkiye nüfusunun yüzde 46'sını oluşturmaktadır. Nüfusu

¹⁰² LECAILLON-PAUKERT, p. 80.

böylesine genç olan bir ülkede, mesleğinde deneyim sahibi olan çalışanlar ile çok sayıda ve çoğu iş arayan genç nüfus arasında gelir eşitsizliklerinin olacağı açıktır.

Türkiye'de gelir eşitsizliklerinin nedenlerini araştıran Oktay Varlıer, çalışan erkeklerin yaş grupları ile gelir dağılımları arasında ilişki kurmaktadır¹⁰³. Araştırma sonuçlarına göre, ortalama gelirler 45-54 yaş grubuna kadar azalan bir hızda yükselmekte ve sonrasında düşmeye başlamaktadır. Öte yandan, 25 yaşından küçük erkekler ve 65'den yaşlı erkeklerin sırasıyla yüzde 74.9'u ve yüzde 74.2'si yılda 15.000 TL'nin altında net gelir sağlarken, aradaki yaş gruplarında bu oran yüzde 54.8 (45-54 yaş grubu) ile yüzde 64.4 (55-64 yaş grubu) arasında değişmektedir. 25 yaşın altında 100.000 TL'den (en yüksek gelir grubunun alt sınırı) çok gelir elde eden çıkmamıştır. 100.000 TL'den çok gelir elde edenlerin en büyük çoğunluğu 25-44 yaş grubunda yer almaktadır.

C - Eğitim Düzeyi

Beşeri sermayeye, özellikle de eğitime yapılan yatırımın ve eğitim olanaklarının toplumda yaygınlaştırılmasının, yoksulluğun ve gelir eşitsizliklerinin ortadan kaldırılması bakımından önemli bir araç olduğu ileri sürülmektedir¹⁰⁴. Bu konudaki genel görüşe göre bireylerin gelirleri, almış oldukları eğitim düzeyi ile birlikte artmaktadır ve eğitim olanakları ne kadar dengesiz dağılmışsa gelir eşitsizliği o kadar büyüktür.

¹⁰³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Oktay VARLIER, **Türkiye'de Kazanç Eşitsizliklerinin Nedenleri**, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ya. No: 13, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ya. No: 11, Ankara, 1982, s. 72-76.

¹⁰⁴ Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz.: Bu çalışma s. 40

Eğitim düzeyi ve gelir ilişkisini kuran görgül araştırmalar, bu iki değişken arasında yüksek derecede korelasyon saptamıştır¹⁰⁵. Araştırma sonuçları, ileri düzeyde eğitim görmüş bireylerin yüksek kazanç elde etme olasılıklarının arttığını göstermektedir. Öte yandan eğitim, aynı eğitimi almış bireyler arasındaki gelir eşitsizliklerinin de açıklayıcısı olabilmektedir. Eğitim düzeyi yüksek bireyler arasındaki gelir eşitsizliklerinin, eğitim düzeyi düşük bireyler arasındaki gelir eşitsizliklerinden genelde daha büyük olduğu saptanmıştır.

Türkiye'de eğitim düzeyinin düşüklüğü gelir eşitsizliklerinin nedenleri arasındadır. Ülke nüfusunun yüzde 22.6'sı okuma-yazma bilmemektedir. Nüfusun yüzde 18.5'i ilkokulu bitirmeden hayata atılmıştır. Bitirilen öğretim kurumuna göre nüfusun yüzde 43.4'ü ilkokul, yüzde 6.6'sı ortaokul, yüzde 4.5'i lise, yüzde 2.1'i meslek okulu ve yüzde 2.2'si yüksekokul veya fakülte mezunudur¹⁰⁶. Genel bir ifadeyle, Türkiye'de her 100 kişiden 95.7'si herhangi bir mesleğe hazırlanmadan hayata atılmıştır. Eğitim düzeyinin bu derece düşük olduğu koşullar altında, bireyler arasında gelir eşitsizlikleri de kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır.

Nitekim 1987 yılı gelir dağılımı araştırması sonuçları, eğitim düzeyi ile gelir arasındaki doğrusal ilişki hipotezini doğrulamaktadır. Tablo: 2.11'e göre okuma-yazma bilmeyen nüfusun yüzde 75.5'i aylık 100.000 TL'nin altında gelir elde etmektedir. Bu oran, eğitim düzeyi ile birlikte azalarak, fakülte ve yüksekokul mezunları arasında yüzde 4.6'ya gerilemektedir.

¹⁰⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.: LECAILLON-PAUKERT, p. 87-88.

¹⁰⁶ BALOĞLU, s. 37.

Tablo: 2.11
Öğrenim Durumuna Göre Gelir Dağılımı %

Kullanılabilir Aylık Gelir	Okuma-Yazma Bilmeyen	Okur-Yazar Olup Okul Bitirmemiş	İlkokul Mezunu	Lise Mezunu	Lise ve Dengi Okul Mezunu	Yüksekokul Mezunu
0- 99.000	75.5	56.4	57.8	49.6	37.8	4.6
100.000-199.000	13.6	21.2	20.6	26.0	31.3	28.8
200.000-299.000	4.2	10.6	10.1	10.9	12.5	18.1
300.000-399.000	3.0	5.3	4.8	3.9	6.9	12.8
400.000-499.000	1.7	2.0	2.3	3.1	3.5	8.9
500.000- +	2.0	4.5	4.4	6.5	8.0	26.8
	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

KAYNAK: Devlet İstatistik Enstitüsü, 1987 Gelir Dağılımı Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi
Sonuçları, Ankara, Aralık 1990, s.334.

Okuma-yazma bilmeyenlerin yüzde 2'si 500.000 TL'nin üzerinde aylık gelir alırken, eğitim düzeyi arttıkça bu oranın artmakta olduğu dikkati çekmektedir. Fakülte ve Yüksekokul mezunları için bu oran yüzde 26.8 olarak bulunmuştur.

2 - İSTİHDAM YAPISI

İstihdam düzeyi ve gelir dağılımı arasında bir ilişki olduğu genelde kabul edilmekle beraber, bu ilişkiyi doğrudan doğruya ortaya koyarak tanımlamak kolay değildir. İstihdam olanakları yaratılmasının gelirin üretim faktörleri arasındaki dağılımını etkilerken, aynı zamanda gelirin dağılım büyüklüğü üzerinde de olumlu etkiler yaratması beklenir. İstihdam düzeyi kadar, istihdam edilen bireylerin meslek grupları da gelir eşitsizliklerinin açıklanmasında önemli bir role sahiptir. Meslek grupları ve gelir dağılımı ilişkisi özellikle, mesleki ayrımın sosyal statü ve yaşam standardı farklılıkları şeklinde şiddetli olarak hissedildiği gelişmekte olan ülkelerde daha belirgindir.

A - İstihdam Düzeyi

İşsizlik oranı ve noksan istihdamdaki artış, düşük gelirliilerin artmasıyla birlikte yaşam standardının düşmesine ve gelir eşitsizliklerinin şiddetlenmesine neden olur. Azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin temel karakteristiklerinden olan işsizlik sorunu, aynı zamanda yoksulluk sorununun bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Geleneksel faaliyetlerin hakim olduğu kırsal kesim ile modern faaliyetlerin yer aldığı kentsel kesim arasındaki ikili yapı, gelişmekte olan ülkelerde yaşanan yoğun işsizliğin açıklanmasında başlangıç noktası olmaktadır. Genel olarak işsizlik, kırsal kesime göre kentlerde daha yaygın olmakla beraber, kentlerdeki işsizliğin nedeni kırsal kesimde ve özellikle tarım sektöründe yatmaktadır.

Kırsal kesimden ayrılan işgücü, sanayi ve hizmetler olmak üzere tarım-dışı sektörde iş bulmak durumundadır. Sanayi sektörünün istihdam yaratma kapasitesinin söz konusu işgücü akımını karşılamakta yetersiz kalması, görece daha az sermaye gerektiren hizmetler sektörünün istihdam payının giderek genişlemesine neden olmaktadır.

Tablo: 2.12
İstihdam Yapısındaki Değişmeler 1970-1985
(12 Yaş Üzeri Nüfus, .000)

Yıllar	Ücretli	İşveren	Kendi Hesabına	Ücretsiz Aile İşç.	Bilinmeyen	Toplam
1970-1975	356.8	23.9	152.3	584.5	113.0	1230.5
1975-1980	1632.5	42.2	88.7	470.7	-6.1	2173.0
1980-1985	816.2	16.5	384.9	862.4	-45.0	2034.4

KAYNAK: Gulten KAZGAN, **Türkiye'de Gelir Bölüşümü: Dön ve Bugün**, Ekonomi ve Toplum, Friedrich Eberth Vakfı, İstanbul, 1990.s.21.

Türkiye'de kırdan kente göçen işgücünün kentteki istihdam yapısı da zamanla değişim göstermiştir. Tablo: 2.12'de görüldüğü gibi, ücretli olarak istihdam edilen işgücü 1980-1985 döneminde önceki döneme göre yarı yarıya azalmıştır. En büyük artış, ücretsiz olarak aile işinde çalışan işgücü sayısındadır. Ayrıca, kendi hesabına çalışanların sayısındaki artış, faal nüfusun önemli ölçüde, düzenli gelir getiren verimli ve üretken işlerden çok, marjinal işlere yöneldiğinin bir göstergesidir. Bunun nedeni de, ekonominin ek istihdam kapasitesi yaratma bakımından yetersiz kalmasıdır.

Tablo: 2.13
Türkiye'de İşsizlik Oranları

Yıllar	İşsizlik Oranı %	
	a	b
1978	—	13.6
1979	9.9	14.0
1980	11.2	15.4
1981	11.8	15.2
1982	12.4	15.6
1983	12.4	16.1
1984	12.4	16.1
1985	12.7	16.3
1986	12.3	15.8
1987	12.0	15.2

a Tarımdaki gizli işsizler hariç

b Tarımdaki gizli işsizler dahil

Ekonominin yeni istihdam olanakları yaratılmasında yetersiz kalması, işsizlik oranının giderek artmasıyla sonuçlanmıştır. Tablo: 2.13, 1980 yılı öncesinde tarımdaki gizli işsizler hariç yüzde 10'un, tarımdaki gizli işsizler dahil yüzde 14'un altında kalan işsizlik oranının, 1980'li yıllarda sırasıyla, yüzde 12 ve yüzde 16 düzeyine yükseldiğini göstermektedir.

İşsizlik sigortası uygulamasının bulunmadığı Türkiye'de nüfus, ya açık işsiz olarak aile gelirine ortak olarak yaşamını sürdürmekte ya da düşük verimli marjinal alanlarda kendine iş olanakları yaratmaya çalışmaktadır. Her iki çıkış yolunda da, işsizliğin mutlak etkisi reel gelir kayıplarına uğranmasıdır ki, bu da gelir dağılımını olumsuz yönde etkilemektedir.

B - Meslek Durumu

Gelir dağılımı, çalışanların meslek gruplarına göre dağılımı ve meslek gruplarının toplam gelirden aldığı payın gelişimi ile yakından ilgilidir. Ekonomik gelişme sürecinde istihdamın sektörel yapısındaki değişime koşut olarak, istihdamın meslek gruplarına göre dağılımı da yapısal değişim içine girer. Sanayileşme ve modernleşme sonucu bir yandan çağdaş çalışma koşullarının olduğu meslek gruplarında istihdam edilenlerin sayısı artarken, öte yandan düşük verimli marjinal işlerde ve geleneksel tarım ve hizmetlerle ilgili mesleklerde çalışanların istihdam içinde büyük bir pay oluşturması nedeniyle, meslek grupları arasında önemli gelir farklılıkları ortaya çıkmaktadır. Gelirin meslek grupları arasında dağılımı ve farklı meslek gruplarında çalışanlar arasında gelir farklılıkları aynı zamanda, gelir dağılımındaki dengesizliğin kaynakları durumundadır.

Türkiye'de meslek gruplarına göre gelir dağılımına ilişkin bulgular 1987 yılı gelir dağılımı araştırma sonuçlarından elde edilebilir. Hanehalkı reisinin meslek grubuna göre düzenlenmiş olan Tablo: 2.14, araştırma sonuçlarına ilişkin özet bilgiler içermektedir.

Araştırmanın sonuçlarına göre, hanehalkı reisi tarım, hayvancılık, ormancılık, balıkçılık ve avcılık ile uğraşan haneler, toplam hanelerin en büyük yüzdesini oluşturmaktadır. Aynı zamanda bu meslek grubunda yer alan haneler, toplam gelirin de en büyük yüzdesini almaktadır. Hanehalkı reisi "ilmi ve teknik elemanlar, serbest meslek sahipleri ve bunlarla ilgili meslekler", "müteşebbisler, direktörler ve üst kademe yöneticileri" ve "ticaret ve satış personeli" meslek grubunda yer alan haneler, istihdam içindeki payının üzerinde bir gelir payına sahiptirler. Diğer meslek gruplarının ise gelir payının, istihdam içindeki payının gerisinde olduğu saptanmıştır. En yüksek ortalama geliri, hanehalkı reisi müteşebbis, direktör ve üst kademe yöneticisi olarak çalışan haneler alırken, en düşük ortalama geliri, hanehalkı reisi hizmet işlerinde çalışan haneler almaktadır.

Tablo: 2.14
Meslek Gruplarına Göre Gelir Dağılımı
(Aylık Kullanılabilir Gelir Gruplarına Göre)

Gelir Grupları	Meslek I	Meslek II	Meslek III	Meslek IV	Meslek V	Meslek VI	Meslek VII	Meslek VIII	Türkiye Geneli
0 - 99.000	3.9	0.3	7.5	5.8	18.9	20.4	13.9	14.5	14.3
100.000-199.000	25.1	10.9	40.6	21.4	44.6	27.1	40.9	23.8	31.6
200.000-299.000	23.4	14.5	24.1	21.6	20.4	19.9	22.4	21.8	20.9
300.000-399.000	12.5	15.4	11.8	13.1	7.4	12.1	12.0	18.9	11.8
400.000-499.000	8.6	10.2	7.7	14.4	2.6	7.9	4.3	9.8	7.0
500.000- +	26.5	48.8	8.3	23.7	6.1	12.6	6.5	11.2	14.4
	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Gelir İçindeki Payı	10.5	9.8	4.9	17.6	6.8	29.2	20.2	1.0	100.0
İstihdam İçindeki Payı	7.6	4.1	5.9	12.7	9.9	31.9	26.7	1.2	100.0
Ortalama Gelir (TL)	425.079	743.334	258.833	430.133	212.351	283.739	234.892	281.892	306.712

Meslek I : İlmî ve teknik elemanlar, serbest meslek sahipleri ve bunlarla ilgili meslekler.

Meslek II : Mütешеbbisler, direktörler ve üst kademe yöneticileri.

Meslek III : İdari Personel ve benzeri çalışanlar.

Meslek IV : Ticaret ve satış personeli.

Meslek V : Hizmet işinde çalışanlar.

Meslek VI : Tarımcı, hayvancı, ormancı, balıkçı ve avcılar.

Meslek VII : Tarım-dışı üretim faaliyetinde çalışanlar ve ulaştırma makinaları kullananlar.

Meslek VIII : Meslekleri tayin edilemeyenler ve işsizler.

KAYNAK: Devlet İstatistik Enstitüsü, **1987 Gelir Dağılımı Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Sonuçları**, Ankara, Aralık 1990,s.284-285.

Gelir dağılımı, meslek grupları içinde de farklılık göstermektedir. Hanehalkı reisi tarım, hayvancılık, ormancılık, balıkçılık ve avcılık ile uğraşan hanelerin yüzde 20.4'ü; hanehalkı reisi hizmet işlerinde çalışan hanelerin yüzde 18.9'u; hanehalkı reisi tarım-dışı üretim faaliyetlerinde çalışan hanelerin yüzde 13.9'u en alt gelir grubunda (100.000 TL'nin altında) yer almaktadır. Hanehalkı reisi müteşebbis, direktör ve ast kademe yöneticisi, ilmi ve teknik eleman, serbest meslek sahibi, ticaret ve satış personeli olarak çalışan hanelerin büyük bir yüzdesi ise en üst gelir grubundadır (500.000 TL ve yukarısı)

Görüldüğü gibi, ekonominin düşük gelirli haneleri genellikle tarım, hayvancılık, ormancılık, balıkçılık ve avcılık ile geçimini sürdürmektedir. Bunu, hizmetler sektörü ile tarım-dışı üretim faaliyetlerinde çalışan haneler izlemektedir. Bunun yanı sıra, sermaye sahibi, iyi eğitim görmüş ve girişimci bireyler, ekonominin yüksek gelirli elit grubunu meydana getirmektedir. İki grup arasındaki gelir farklılıkları aynı zamanda gelir dağılımındaki dengesizliğinin de kaynağı durumundadır.

3 - SERVET DAĞILIMI

Gelir dağılımında dengesizlik yaratan faktörlerden en önemlisi servet dağılımıdır. Servet kavramı en geniş anlamıyla, kişinin mülkiyetinde bulunan tüm nesnel değerlerin (menkul-gayrimenkul tüm malların) ; para ile ifade olunabilen ve tahsili mümkün görülen alacaklardan, borçların çıkarılması durumunda kalacak parasal varlığın ve kişinin gelir sağlamada yararlanabileceği, böylece para ile değerlendirilmesi mümkün olan

çalışma yeteneği, başka bir ifadeyle emek değerinin toplamından oluşmaktadır¹⁰⁷. Ancak servet kavramı ile aksi belirtilmediği sürece sadece nesnel ve parasal servet üzerinde durulmaktadır.

Servet dağılımı ile gelir dağılımı arasında sıkı bir karşılıklı etkileşim vardır. Dengesiz servet dağılımı, servetin gelir getirme fonksiyonu nedeniyle, ilerdeki gelir dağılımını olumsuz yönde etkileyen önemli bir unsur oluşturmaktadır. Aynı şekilde servetin kaynağını da gelir oluşturduğundan, gelir dağılımında artan dengesizlikler servet dağılımında yeni dengesizliklere yol açmaktadır.

Birey için servet oluşumu miras, bağış ve benzeri yollarla servet aktarımı ile gerçekleşebilir. Bunun yanı sıra, bir dönemdeki servet oluşumu, aynı dönemdeki gelir düzeyi ve gelirin kullanım biçimine doğrudan bağlıdır. Sermaye sahibi, iyi eğitim görmüş ve girişimcilik vasıfları olan bireylerin gelirleri, ücretli olarak ya da kendi hesabına çalışan geniş halk kitlelerinin gelirlerine oranla daha yüksektir. Böylece sermaye ve girişimci geliri sahibi yüksek gelirli gruplar, tasarruf eğilimlerinin de yüksek olması nedeniyle servetlerini artırma olanağı bulmaktadırlar. Yüksek gelirli grupların sahip olduğu servetleri, aynı zamanda bu gruplara yüksek gelir olanakları sağlayarak servetlerinin giderek artmasına neden olmaktadır. Düşük gelirli kitlelerin gelir düzeyleri ise yeterli servet edinme olanağı vermemektedir.

Servet dağılımının gelir dağılımı üzerindeki etkisinin somut olarak görülebilmesi için, servetin değişik sosyo-ekonomik gruplar arasındaki dağılımının bilinmesi zorunludur. Ancak, Türkiye'de servetin dağılımı konusunda sayısal veri sağlayacak bir

¹⁰⁷ DİLİK, s. 11.

araştırma henüz yapılmamıştır. Oysa ki servet dağılımının gelir dağılımını iyileştirmek yönünde bir araç olarak kullanılabilmesi, bu konuda elde edilecek somut bilgi kaynaklarının varlığına bağlıdır.

4 - TOPRAK DAğILIMI

Tarımsal geliri belirleyen faktör, kullanılan toprağın büyüklüğü ve niteliği olduğuna göre, gelir dağılımı ve toprak dağılımı arasında yakın bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Gerçekten de kırsal kesimle ilgili olarak, tarımsal gelirlerin belirli ellerde yoğunlaşması toprak mülkiyetinin yoğunlaşması ile bir kabul edildiğinden, gelir dağılımı dendiğinde aynı zamanda toprak dağılımı anlaşılmaktadır.

Türkiye sanayileşme çabası içinde bulunan, ancak henüz daha nüfusunun büyük bir bölümü geçimini tarımdan sağlayan bir ülkedir. Ekonomik kalkınma sürecinde ülke milli geliri içinde tarımsal gelirlerin payı giderek azalmakla birlikte, önemini daima korumuştur. Bu nedenle özellikle tarımsal gelirlerin dağılımını doğrudan etkileyen toprak mülkiyetinin dağılımı sorununun ortaya konması ile birlikte, ülke gelirinin dağılımındaki dengesizliklerin bir kaynağı da görülmüş olacaktır. Tablo: 2.15'de, toprakların büyüklüğüne göre, bunlara sahip hanehalkı ve oranları ve ilgili grubun sahip olduğu toprağın toplam tarımsal alanlar içindeki oranları verilmektedir.

Türk tarımındaki dengesiz toprak dağılımı sorunu, Tablo: 2.15'de çarpıcı boyutlarıyla ortadadır. 1980 yılı genel tarım sayımı sonuçlarına göre, toprak sahiplerinin yüzde 28'i 20 dekadardan az toprağa sahiptir. Bunların toplam tarımsal alanlar içindeki oranı

Tablo: 2.15
1980 Genel Tarım sayımı sonuçlarına Göre
Tarım Topraklarının Dağılımı %

Toprak Büyüklüğü Dilimi (Dekar)	İşletme		Toprak	
	Basit	Birikimli	Basit	Birikimli
5'den az	6.06	6.06	0.24	0.24
5-9	7.37	13.43	0.77	1.01
10-19	14.68	28.11	3.09	4.10
20-29	13.32	41.43	4.76	8.86
30-39	11.16	52.59	5.64	14.50
40-49	8.46	61.05	5.59	20.09
50-99	20.83	81.88	21.32	41.41
100-199	11.87	93.75	23.88	65.29
-200-499	5.37	99.12	22.53	87.82
500-999	0.80	99.92	7.93	95.75
1.000-2.499	0.07	99.99	1.54	97.29
2.500-4.999	0.01	100.00	0.54	97.83
5.000- +	0.005	100.00	2.13	100.00
Toplam	100.00		100.00	
Miktar	3.493.816		22.357.301	

KAYNAK: Yakup KEPENEK, **Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi**, Verso Yayıncılık, Beşinci Baskı, Ankara, 1990, s.231.

yüzde 41 dolayındadır. Toprak sahiplerinin yüzde 50'nin üzerindeki bir bölümünün sahip oldukları toprakların büyüklükleri 20-100 dekar arasında değişmektedir. Sahip oldukları toprak miktarı ise toplam tarım alanlarının yüzde 32.5'ini oluşturmaktadır. Tablo'nun ortaya koyduğu dengesizliği özetlemek gerekirse; kırsal kesimde toprak sahibi çiftçi hanelerin yüzde 80'den fazla bir bölümü toplam tarım alanlarının yüzde 41'ine sahiptir. Tarım alanlarının geri kalan yüzde 60'ı ise çiftçi hanelerin yüzde 20'sinin mülkiyetindedir.

Toprak mülkiyeti açısından üzerinde durulması gereken önemli bir konu da tarım sektöründeki topraksız hane sayısıdır. Planlı dönemin ilk 10 yılına ait veriler, tarım kesiminde topraksız hane sayısının artmakta olduğunu göstermektedir. Nitekim 1963 Tarım Sayımı sonuçlarına göre yüzde 9.1 olan topraksız hane oranı, 1968'de yüzde 17.5'e ve 1973 yılında yüzde 21.9'a çıkmıştır¹⁰⁸. 1980 yılı Tarım Sayımı topraksız hane kavramına farklı bir tanım getirmektedir. Bu nedenle topraksız hane oranını önceki yıllarla kıyaslama olanağı bulunmamaktadır. Ancak, toprak dağılımında süren eğilim, topraksız hane sayısının artması yönündedir.

Sonuç olarak, Türk tarımında toprak mülkiyetinin dengesiz dağılımı ve topraksız hanelerin giderek artması, gelir dağılımındaki dengesizliğin kaynağı durumundadır.

¹⁰⁸ Devlet Planlama Teşkilatı, **Kalkınma Planı Dördüncü Beş** s.13.

Üçüncü Bölüm

PLANLI DÖNEMDE TÜRKİYE EKONOMİSİNİN YAPISAL DEĞİŞİMİ SÜRECİNDE GELİR DAĞILIMI

Bu bölümde, Türkiye'de yıllardır ekonomik ve sosyal olumsuzluklar yaratan gelir dağılımındaki dengesizliğin, ekonominin yapısından kaynaklanan bir sorun olduğu kabul edilerek, ekonomik kalkınma sürecinde ortaya çıkan yapısal değişimin gelir dağılımını ne yönde etkilediği araştırılmaktadır. Öncelikle Türkiye ekonomisinin planlı dönemin başlangıcından günümüze kadar geçirdiği yapısal değişimin ele alındığı bu bölümde daha sonra, yapısal değişim sürecinde gelirin fonksiyonel, sektörel, bölgesel ve kıır-kent ayrımında dağılımı analiz edilmektedir. Son olarak da, gelir dağılımındaki dengesizliğin kaynakları konusunda, çalışmanın ortaya koyduğu bulguların yol göstericiliği altında, daha dengeli bir gelir dağılımı için politika önerileri getirilmektedir.

I - PLANLI DÖNEMDE ORTAYA ÇIKAN YAPISAL DEĞİŞMELER

Bu bölümde, Türkiye ekonomisindeki yapısal değişim, planlı dönem itibariyle ele alınmıştır. Ancak, 1950-1960 döneminde ortaya çıkan ekonomik ve sosyal gelişmelerin planlı dönemden soyutlanması mümkün değildir. Çok partili siyasal sistemin uygulamaya geçtiği, karma ekonomik politikalarda yeni bakış açılarının hakim olduğu bu dönem, yapısal değişimin başlangıç yılları olmuştur. Sanayi sektörü ekonomi içindeki önemini hem üretim ve hem de istihdam yönüyle artırırken, kentlerde yaşayan ve ücret-maaş geliri ile geçimini sürdüren yeni bir orta sınıf oluşmaktadır. Aynı zamanda da girişimciler, yeni yöneticiler ve iş adamları sınıfları belirginleşmekte ve sanayiye yönelik sermaye birikiminin hızlandığı görülmektedir.

Türkiye ekonomisindeki yapısal değişim, özellikle 1960'lı yılların başından itibaren daha da belirgin olarak kendini göstermeye başlamıştır. Türkiye ekonomisinin planlı dönem boyunca gelişiminin izlendiği bu başlık altında, yapısal değişimin temel göstergelerine işaret edilmektedir. İki aşamada değerlendirmeye alınacak olan planlı dönemin ilk aşamasında; 1963-1977 perspektif plan dönemi çerçevesinde, ekonominin temel yapısal göstergelerindeki değişim ele alınmıştır¹⁰⁹. Planlı dönemin ikinci aşamasında, 1980'li yıllarda hakim ekonomik felsefe boyutunda ortaya çıkan ekonomik gelişmeler değerlendirilmektedir.

¹⁰⁹ Perspektif plan; 1973-1977 dönemini kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hazırlandığı dönemde ortaya çıkan iç ve dış ekonomik etmenler göz önünde tutularak terkedilmiş ve 1995 yılına kadar uzanan 22 yıllık yeni bir perspektif belirlenmiştir. Bu perspektifte özellikle Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ilişkileri değerlendirilerek, 1995 yılında ulaşılması zorunlu görülen ekonomik gelişmişlik düzeyi yeni bir yaklaşımla ele alınmıştır.

1 - 1963-1980 DÖNEMİ

Ekonomide durgunluk döneminin yaşandığı, gelir artışlarının yavaşladığı, ihracat gelirlerinde düşüşler görüldüğü 1960'lı yılların başlarında, ekonominin ve sosyal gelişmelerin bir genel plan çerçevesinde yönlendirilmesinin daha yararlı olacağı düşüncesi hakim olmuştur. Bu amaçla ilk kez 1963 yılında yürürlüğe girmek üzere birbirini izleyen üç beşer yıllık dönemi kapsayan 15 yıllık perspektif bir plan hazırlanmıştır.

Perspektif plan döneminde ortalama yıllık yüzde 7 oranında gelir artışı hedeflenmiştir. Uygulama sonucunda yıllık yüzde 6.7 oranında gelir artışı gerçekleştirilebilirken, hızlı nüfus artışı etkisiyle kişi başına gelir artışının yüzde 4 civarında kaldığı görülmüştür.

Ekonomik gelişmenin analizi, sektörler düzeyinde büyüme oranlarının izlenmesini gerektirmektedir. Perspektif plan dönemine ait olmak üzere, geçirilen üç plan döneminde de tarım ve sanayi sektörlerinin büyüme oranları plan hedeflerinin gerisinde kalırken, hizmetler sektörünün büyüme oranları plan hedeflerini aşmıştır. Tablo: 3.1'de görüldüğü gibi, en hızlı büyümesi planlanan sektör sanayi sektörüdür. Sanayi sektörünün beklenen oranda büyümemiş olması, hizmetler sektörünün ise beklenenin üzerinde büyümüş olması, tarım sektöründen sanayiye akması beklenen kaynakların hizmetler sektörüne kaydığını ifade etmektedir.

Tablo: 3.1
Sektörel Büyüme Hedefleri ve Gerçekleşenler
1963-1977

	Birinci Plan (1963-1967)		İkinci Plan (1968-1972)		Üçüncü Plan (1973-1977)	
	Hedef	Gerç.	Hedef	Gerç.	Hedef	Gerç.
Tarım	4.2	3.2	4.1	3.1	3.7	3.3
Sanayi	12.3	9.7	12.0	7.6	11.4	9.9
Hizmetler	6.8	7.9	6.3	7.7	6.8	7.9
GSYİH	6.9	6.4	6.8	6.1	7.6	6.9
GSMH	7.0	6.7	7.0	6.9	7.4	6.5

KAYNAK: Devlet Planlama Teşkilatı, **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı**, s. 8; **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı**, s. 8

Ekonomik gelişmenin yıllara göre gösterildiği Tablo:3.2'ye bakıldığında GSMH artışlarının bir yıldan diğerine dalgalanmalar içerdiği görülmektedir. Özellikle tarım sektörü, 15 yıllık dönem boyunca en yüksek yüzde 13.2 oranında büyüme ile yüzde 10 oranında gerileme arasında ciddi dalgalanmalar göstermiştir. GSYİH içinde tarım sektörünün büyük pay sahibi olması nedeniyle tarımsal üretimdeki dalgalanmalar genel büyüme oranını doğrudan etkilemektedir. İklim koşullarından kaynaklanan üretim dalgalanmalarının etkisinden henüz kurtarılamamış olan tarım sektörü, ekonominin az gelişmişlik göstergelerinden biri durumundadır. Perspektif plan döneminde, tarım sektörü sabit sermaye yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payının giderek azalmış olduğu görülmektedir. Ancak tarım sektörü, plan hedeflerine yaklaşan büyümesini, yetersiz de olsa girdi

kullanımında geçirdiği olumlu gelişmeler sayesinde başarabilmiştir. Özellikle, tarımda mekanizasyona gidilmesi, gübreleme ve tarımsal mücadele ilacı kullanımı ile tarımsal kredilerin artışı, tarımsal üretimi hem niceliksel hem de niteliksel olarak etkilemiştir.

Tablo: 3.2

**GSMH ve Sektörel Büyüme Hızları ile GSYİH İçinde
Sektör Paylarının Gelişimi ve Yüzde Değimi 1963-1977**
(1968 yılı üretici fiyatlarıyla)

Yıllar	GSMH	TARIM	%	SANAYİ	%	HİZMETLER	%
1963	9.7	9.6	34.5	12.0	17.0	—	48.5
1964	4.1	-0.4	33.1	11,2	18,2	4.89	48.7
1965	3.1	-3.9	31.0	9.5	19.4	4.47	49.6
1966	12.0	10.7	30.7	15.2	20.0	10.97	49.3
1967	4.2	0.1	29.4	8.2	20.7	5.77	49.9
1968	6.7	1.5	27.9	11.1	21.6	1.95	50.5
1969	5.4	1.2	26.9	12.0	22.9	4.75	50.2
1970	5.8	2.3	26.2	0.4	22.0	8.31	51.8
1971	10.2	13.2	27.2	9.0	21.9	7.00	50.9
1972	7.4	-0.5	25.4	10.3	22.7	8.74	51.9
1973	5.4	-10.0	21.9	12.1	24.4	8.13	53.7
1974	7.4	10.3	22.2	7.7	24.2	8.15	53.6
1975	8.0	10.9	22.7	9.0	24.2	8.00	53.1
1976	7.9	7.7	22.4	9.3	24.4	8.83	53.2
1977	3.9	-1.3	21.2	6.9	25.0	5.55	53.8

Hizmetler sektörü de, plan hedeflerini aşan büyüme oranları ve GSYİH içinde ortalama yüzde 50 civarındaki payı ile önemi giderek artan bir sektör haline gelmiştir. Hizmetler sektörünün ekonomi içindeki ağırlığının bu ölçüde artmasında, plan hedeflerini aşan sabit sermaye yatırımları etkili olmuştur. Hizmetler sektörü sabit sermaye yatırımlarının ulaştırma ve konut gibi altyapı yatırımlarına dönük olduğu görülmektedir.

Tablo: 3.3
Sabit Sermaye Yatırımları Hedef ve Gerçekleşenler
1963-1977

	Birinci Plan (1963-1967)		İkinci Plan (1968-1972)		Üçüncü Plan (1973-1977)	
	Hedef	Gerç.	Hedef	Gerç.	Hedef	Gerç.
Tarım	17.7	13.9	15.2	11.1	11.7	11.8
Madencilik	5.4	5.6	3.7	3.3	5.8	3.7
İmalat	16.9	20.4	22.4	26.8	31.1	28.2
Enerji	8.6	6.5	8.0	9.0	8.5	7.4
Ulaştırma	13.7	15.6	16.1	16.0	14.5	20.6
Turizm	1.4	1.3	2.3	2.1	1.6	1.0
Konut	20.3	22.4	17.9	20.1	15.7	16.9
Eğitim	7.1	6.6	6.7	4.7	5.0	3.3
Sağlık	2.3	1.8	1.8	1.5	1.4	1.1
Diğer Hizm.	6.6	5.9	5.9	5.4	4.7	6.0
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Tablo: 3.4
İmalat Sanayii Üretim Yapısı 1962-1977

	1962	1967	1972	1977
Tüketim Malları	62.3	52.9	53.2	49.0
Ara Malları	27.8	35.4	33.9	37.7
Yatırım Malları	9.9	11.7	12.9	13.3
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0

KAYNAK: Devlet Planlama Teşkilatı, **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı**, s.13; Devlet Planlama Teşkilatı, **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı**, s. 14-16; Devlet Planlama Teşkilatı, **Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, s.69.

Sanayileşmeye büyük önem verilen perspektif plan döneminde, sabit sermaye yatırımları içinde en büyük payı imalat sanayii almıştır. Koruma duvarları arkasında gelişimini sürdüren ülke sanayii, ithal ikamesine dayalı sanayileşme sürecinde daha ileri aşamalara geçmektedir. 1970'li yıllara girildiğinde, imalat sanayii üretim yapısının tüketim malları üretiminden ara malları üretimine doğru önemli bir yapısal değişim geçirdiği görülmektedir. İmalat sanayii üretimindeki yapısal değişim Tablo: 3.4 yardımıyla izlenebilir. Tüketim malları üretiminin toplam imalat sanayii üretimi içindeki payı 1962-1973 döneminde yüzde 62.3'den yüzde 52.9'a gerilemiştir. Ara malları üretiminin toplam üretim içindeki payı ise aynı dönemde yüzde 27.8'den yüzde 35.4'e yükselmiştir. Perspektif planın üçüncü beş yıllık dönemine girildiğinde, ara malı ve yatırım malı üretiminin imalat sanayii toplam üretimi içindeki payları yükselmeye devam etmiştir. Bu yıllarda Türkiye ekonomisi,

sanayileşme stratejisinin -tüketim malları sanayii, ara malları sanayii ve yatırım malları sanayii aşamalarından oluşan- geleneksel sanayileşme sürecinin ikinci aşamasından üçüncü aşamasına geçiş döneminde bulunmaktadır¹¹⁰.

Perspektif plan döneminde GSYİH'nın kompozisyonundaki değişmelere paralel olarak istihdamın sektörel dağılımında da değişmeler olmuştur. GSYİH'nın ve istihdamın sektörel yapısındaki gelişmeler, gelir dağılımındaki dengesizliklerin açıklanmasında oldukça önemlidir. Ekonomik kalkınma ve gelir dağılımı arasındaki ilişki üzerine yapılan tartışmalar, özellikle tarımdan ekonominin tarım-dışı sektörlerine işgücü transferi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Türkiye ekonomisinde 1963-1980 dönemine ait istihdamın sektörel dağılımı Tablo: 3.5'de görülmektedir. Tarım sektöründe istihdam edilenlerin toplam istihdam içindeki payı 1963 yılı için yüzde 76.8 iken, 1980 yılı itibariyle yüzde 62.5'e gerilemiştir. Aynı dönem içinde sanayi ve hizmetler sektörlerinin toplam istihdam içindeki payları, sırasıyla yüzde 8.77 ve 14.43'den yüzde 11.6 ve yüzde 25.9'a artmıştır.

Nüfusun kır ve kent arasında dağılımı da ekonomideki yapısal değişimin bir göstergesi olarak alınmaktadır. Genel olarak, nüfus kentlileştikçe sektörel anlamda tarımdan ayrılmakta, işbölümü daha belirginleşmekte, sanayi ve hizmetler sektörleri ağırlık kazanmaya başlamaktadır. Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın kabul ettiği "on bin" ölçütüne göre nüfusun yerleşim durumu Tablo: 3.6'da görülmektedir. 1960 yılında nüfusun yüzde 26.3'ü kentte, yüzde 73.7'si köyde yoğunlaşmış iken, 1975 yılı içinde kentlerde yaşayan nüfus oranı yüzde 41'e çıkmış, köyde yerleşik nüfusun oranı da yüzde 59'a gerilemiştir.

¹¹⁰ Ergül HAN, **Türkiye'de Sanayileşme Süreci ve Stratejisi**, E.İ.T.İ.A. Ya. No: 205/1344, Eskişehir, 1978, s. 36

Tablo: 3.5

İşgücünün Sektörel Dağılımındaki Gelişmeler 1963-1980
(Bin Kişi)

Yıllar	TARIM	%	SANAYİ	%	HİZMETLER	%	TOPLAM
1963	9.853	76.80	1.124	8.77	1.851	14.43	12.829
1964	9.843	76.03	1.151	8.89	1.951	15.07	12.946
1965	9.767	74.86	1.196	9.17	2.083	15.97	13.047
1966	9.901	73.69	1.304	9.71	2.229	16.59	13.435
1967	9.940	72.35	1.423	10.36	2.375	17.28	13.738
1968	9.274	69.16	1.579	11.77	2.556	19.06	13.409
1969	9.333	67.56	1.742	12.61	2.739	19.83	13.814
1970	9.606	70.21	1.397	10.21	2.679	19.58	13.682
1971	9.597	69.32	1.448	10.46	2.797	20.21	13.843
1972	9.588	68.31	1.507	10.73	2.940	20.95	14.036
1973	9.580	67.20	1.574	11.04	3.101	21.75	14.256
1974	9.571	66.14	1.630	11.27	3.268	22.58	14.470
1975	9.563	65.07	1.691	11.51	3.442	23.42	14.696
1976	9.554	63.94	1.752	11.73	3.631	24.31	14.938
1977	9.545	63.13	1.801	11.91	3.774	24.96	15.121
1978	9.537	62.54	1.826	11.98	3.885	25.48	15.249
1979	9.528	62.52	1.794	11.77	3.916	25.69	15.238
1980	9.520	62.50	1.770	11.63	3.940	25.87	15.231

KAYNAK: TOBB, **Planlı Dönemde Rakamlarla Türkiye Ekonomisi**,
Ankara,1990, s.6

Nüfusun kır ve kent yerleşim durumuna göre gösterdiği yapısal değişim, nüfus artışının yanısıra büyük ölçüde kırdan kente göç olgusu ile açıklanabilir. İç göler, ulaşım ağının kırsal alanlara kadar ulaşması ve sanayileşmenin gelişimine bağlı olarak önemli ölçüde artmıştır. Gerçekten de 1960-1965 döneminde 880.000 kişi dolaylarında olan kırdan kente göçün, 1970-1975 yılları arasında yaklaşık 3 milyon kişiye eriştiği saptanmıştır. Böylece kırdan kente göçün kentleşmeye katkısı 1960 yılında yüzde 42.6 iken, 1970'li yıllarda yüzde 63'e kadar çıkmıştır¹¹¹.

Tablo: 3.6
Nüfusun Yerleşim Durumu 1960-1975
(10.000 Kent Ölçütüne Göre)

Yıllar	Kent		Kır	
	Nüfus Oranı	Artış %0,	Nüfus Oranı	Artış %0,
1960	25.9	63.3	74.1	17.4
1965	29.8	50.0	70.2	14.7
1970	35.8	61.4	64.2	7.5
1975	41.4	54.0	58.6	6.4

KAYNAK: İbrahim ATALAY, **Türkiye Coğrafyası**, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara, 1991, s.286

¹¹¹ Devlet Planlama Teşkilatı, **Kalkınma Planı Dördüncü Beş Yıl**, s. 24.

2 - 1980 SONRASI DÖNEM

Türkiye ekonomisini, 1980'li yıllara girildiğinde yeni bir ekonomik anlayış yönlendirmeye başlamıştır. Bu anlayışa bağlı olarak ortaya çıkan ekonomi politikalarının belirleyici özellikleri; ekonomik karar süreçlerinde piyasa koşulları içinde arz ve talebe göre oluşacak fiyatların tek yol gösterici olarak alınması, ekonomik büyümenin ihracata dayalı olarak gerçekleştirilmesi ve ekonomide kamu kesiminin payının daraltılması yönünde bir irade şeklinde özetlenebilir.

İzlenen ekonomik politikalar sonucu, 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren dış ekonomik konjonktürün de etkisiyle, durgunluk içine giren ekonomi, 1980'li yıllar ile birlikte büyüme sürecine girmiştir. Kişi başına düşen gelir her yıl ortalama yüzde 3 oranında artış göstermiştir. Tarım sektörü, 1983 yılı dışında büyümesini sürdürürken; sanayi sektörü, 1980 sonrasında gösterdiği performansı ile ülke gelirinin artmasında etkili olmuştur.

Toplam gelir içinde sektör paylarının dönem boyunca gelişimi izlendiğinde, perspektif plan döneminde sanayi sektörünün gösterdiği gelişimin sürdüğü görülmektedir. GSYİH içinde sektör paylarının gelişimini veren Tablo: 3.7'ye göre, tarım ve hizmetler sektörlerinin toplam gelir içindeki payı azalırken, sanayi sektörünün payı artışını sürdürmektedir. GSYİH içindeki payı 1978 yılında yüzde 25.1 olan sanayi sektörü, 1987 yılında payını yüzde 28.2'ye ulaştırmıştır. Tarım ve hizmetler sektörleri, büyümelerini sürdürmekle beraber, GSYİH içindeki payları, sırasıyla 1978 yılında yüzde 21.2 ve yüzde 53.7'den, 1987 yılında yüzde 19.1 ve yüzde 52.7'ye gerilemiştir.

Tablo: 3.7
GSMH ve Sektörel Büyüme Hızları ile GSYİH
İçinde Sektör Paylarının Gelişimi ve Yüzde Değişimi
1977-1989
(1968 yılı üretici fiyatları)

Yıllar	GSMH	TARIM	%	SANAYİ	%	HİZMETLER	%
1977	3.9	-1.3	21.2	6.9	25.0	5.55	53.8
1978	2.9	2.8	21.2	3.4	25.1	2.60	53.7
1979	-0.4	2.8	22.0	-4.9	24.1	-0.46	53.9
1980	-1.1	1.7	22.6	-3.1	23.5	-0.69	53.9
1981	4.1	0.1	21.6	9.3	24.7	3.97	53.7
1982	4.5	6.3	21.9	6.5	25.0	3.80	53.1
1983	3.3	-0.1	21.1	6.5	25.7	3.93	53.2
1984	5.9	3.5	20.6	8.9	26.5	5.11	52.9
1985	5.1	2.7	20.2	6.6	26.8	5.26	53.0
1986	8.1	7.7	20.0	11.3	27.6	7.03	52.4
1987	7.4	2.1	19.1	9.8	28.2	8.15	52.7
1988	3.7	6.3	19.8	5.6	22.7	3.46	52.5

KAYNAK: TOBB, **Planlı Dönemde Rakamlarla Türkiye Ekonomisi**,
Ankara, 1990, s.12.

Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası dönemin dikkat çeken özelliği, sabit sermaye yatırımlarının perspektif plan dönemindeki önceliklerinin değişerek, sanayi sektörü yerine hizmetler sektörüne yönelmiş olmasıdır. Sabit sermaye yatırımlarının sektörler göre dağılımını veren Tablo: 3.8'den izlenebileceği gibi tarım ve sanayi gibi üretken sektörler için yönelik yatırımlar, hem plan hedeflerinin gerisinde kalmış, hem de toplam yatırımlar içindeki payı azalmıştır.

Özellikle hizmetler sektörü, plan hedeflerini aşan yatırımları ile ekonomik bümenin itici gücü durumuna gelmiştir. Ancak, hizmetler sektörü yatırımları içinde eğitim, sağlık gibi beşeri sermayenin gelişimi için gerekli alanlara yönelik yatırımların göreceli payının giderek azaldığı görülmektedir.

Tablo: 3.8
Sabit Sermaye Yatırımları Hedef ve Gerçekleşenler
1973-1989

	Üçüncü Plan (1973-1977)		Dördüncü Plan (1979-1983)		Beşinci Plan (1985-1989)	
	Hedef	Gerç.	Hedef	Gerç.	Hedef	Gerç.
Tarım	11.7	11.8	12.2	10.0	11.4	7.2
Madencilik	5.8	3.7	6.1	5.4	6.1	3.4
İmalat	31.1	28.2	27.4	25.6	20.8	17.5
Enerji	8.5	7.4	10.6	15.3	14.9	13.4
Ulaştırma	14.5	20.6	16.3	18.0	18.6	22.0
Turizm	1.6	1.0	1.2	0.6	0.9	2.8
Konut	15.7	16.9	14.6	15.8	15.2	20.8
Eğitim	5.0	3.3	4.8	2.4	2.4	2.8
Sağlık	1.4	1.1	1.4	1.1	1.0	1.5
Diğer Hizm.	4.7	6.0	5.5	6.0	8.7	8.6
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

KAYNAK: Devlet Planlama Teşkilatı, **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, s.10.

Tarım sektörünün 1980 sonrası dönemdeki gelişimini izleyebilmek için sektörün büyüme hızı, GSYİH ve toplam yatırımlar içindeki payının yanısıra; bir yandan tarımsal üretimi ve verimliliği artırmak, diğer yandan üretim yapısı ve ürün değerini değiştirmek amacıyla tarımsal girdi kullanımlarını da değerlendirmek gerekir. Tarım sektöründe 1980 sonrası dönemde girdi yapısında bir değişimin olup olmadığını belirlemek amacıyla seçilmiş bazı girdilerin kullanımındaki sayısal gelişmeler Tablo: 3.9'da görülmektedir. Tarımsal girdi kullanımındaki değişimler, 1980 sonrası dönemin Türk tarımında girdi yapısını değiştirmek konusunda başarılı bir dönem olmadığını ifade etmektedir.

Tablo: 3.9
Türk Tarımında Tarımsal Girdi Kullanımı
(Yıllık Yüzde Değişim)

Tarımsal Girdiler	1973-1977	1980-1987
Traktör	21.0	5.7
Yapay Gübre	15.3	2.8
Tarımsal Mücadele İlacı	12.1	-5.7
Tarımsal Kredi (Sabit Fiyat)	8.7	1.8
Bıçer Dover	19.6	-0.6

KAYNAK: İlkin BARAY - Temel ERGUN, **1980 Sonrası Dönemde Türkiye'nin Tarımsal Yapısında Ortaya Çıkan Değişmeler**, Friedrich Ebert Vakfı Araştırma Sonuçları, İstanbul, 1990, s.41.

Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası ekonomi politikası değişikliği, bir anlamda sanayileşme politikası değişikliğidir. Bu bağlamda, ekonomik gelişmeyi sanayileşmenin bir sonucu ya da sanayileşmeyi ekonomik gelişmenin motoru sayan anlayış tümüyle değişmiştir¹¹². Kalkınma planları, yıllık programlar, 1980 sonrasında sanayileşmeyi ihracata dayalı büyümenin bir alt ögesi olarak almaktadır. Sanayileşme politikalarının özünde, dışa dönük ve rekabet gücü olan bir sınai yapının gerçekleştirilmesi yatmaktadır.

Sanayi sektörünün geçirmekte olduğu yapısal değişim 1970'li yılların sonlarındaki duraklamasından sonaki yıllarda da sürmüştür. Tablo: 3.10'dan da görüleceği gibi bu dönemde tüketim mallarının toplam imalat sanayii üretimi içindeki payı azalırken, ara ve yatırım mallarının payı artmaktadır.

Tablo: 3.10
İmalat Sanayii Üretim Yapısı 1977-1988

	1977	1983	1988
Tüketim malları	49.0	47.0	38.3
Ara Malları	37.7	40.2	44.3
Yatırım Malları	13.3	12.3	17.0
Toplam	100.0	100.0	100.0

KAYNAK: Devlet Planlama Teşkilatı, **VI. Kalkınma Planı Öncesinde Gelişmeler 1984-1988**, Ankara, 1988, s.171.

¹¹² Yakup KEPENEK, **Gelişimi Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi**, Verso Yayıncılık, Beşinci Baskı, Ankara, 1990, s. 171.

İhracata dayalı ekonomik büyümeyi hedefleyen 1980 sonrası ekonomi politikalarının başarı göstergesi, dış ticaretin gelişimidir. Dış ticarete liberasyona gidilmesi ve ihracata getirilen teşvikler ile dış ticaret hacminin giderek genişlediği görülmektedir. Dış ticaretin yapısı incelendiğinde ise Türkiye ekonomisinin, geleneksel tarım ürünleri ihraç eden bir ülke görünümünden çıkarak, daha çok sanayi ürünleri ihraç eden bir ülke durumuna geldiği dikkati çekmektedir. Dış ticaretin yapısı ve değişimini ortaya koyan Tablo: 3.11'e göre toplam ihracat içinde tarım ürünlerinin payı 1978 yılı için yüzde 67.4 iken, 1988 yılında bu oran yüzde 20.1'e gerilemiştir. Sanayi ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı ise aynı yıllarda yüzde 27.2'den yüzde 76.7'ye çıkmıştır. İthalatta liberasyon ile, 1980 sonrası dönemde, ithalatın yapısının da değiştiği, toplam ithalat içinde yatırım mallarının göreceli payı azalırken, tüketim mallarının payının hızla yükseldiği görülmektedir.

Ekonomik gelişmeye paralel olarak, 1980 sonrası dönemde GSYİH'nın sektörel değişimi ile birlikte, istihdamın sektörel dağılımındaki değişim de sürmektedir. Tarım sektörü istihdamının toplam istihdam içindeki payı gerilerken, sanayi ve hizmetler sektörleri istihdamının payı artışını sürdürmüştür. Bununla beraber, 1988 yılı itibariyle 55'lik payı ile tarım sektörü, çalışanların yarısından fazlasını istihdam etmektedir. Hizmetler sektöründe istihdamın artıyor olmasına karşın bu sektörde çalışanların azımsanamayacak bir bölümü bireysel ve toplumsal katkısı az olan marjinal sektörü oluşturmakta ve özellikle büyük kentlerde günlük inşaat işçiliği, seyyar satıcılık gibi işlerde çalışmaktadırlar¹¹³.

¹¹³ İbrahim ATALAY, **Türkiye Coğrafyası**, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara, 1991, s. 278.

Tablo: 3.11**Dış Ticaretin Yapısı ve Değişimi 1978-1988**

	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
1 . İhracatın Bileşimi											
Tarım Ürünleri	67.4	59.4	57.4	47.2	37.2	32.8	25.0	21.6	25.3	18.2	20.1
Sanayi Ürünleri	27.2	34.7	36.0	48.7	59.7	63.9	72.0	75.3	71.4	79.1	76.7
Madenler	5.4	5.9	6.6	4.1	3.1	3.3	3.0	3.1	3.3	2.7	3.2
	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
2 . İthalatın Bileşimi											
Yatırım Malları	35.3	31.5	20.0	24.7	26.3	25.1	24.7	25.4	31.3	26.9	27.8
Hammaddeler	61.8	66.6	77.8	73.3	71.7	72.3	70.9	68.8	60.1	64.8	64.4
Tüketim Malları	2.9	1.9	2.2	2.0	2.0	2.6	4.4	5.7	8.6	8.3	7.7
	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

KAYNAK: Maliye ve Gümrük Bakanlığı Yıllık Raporları.

Ekonomik gelişme ile birlikte, sanayi ve hizmetler sektörü istihdamının toplam istihdam içindeki payını artırması, kentlerde yaşayan nüfus artışını da beraberinde getirmiştir. Hızlı kentleşme sürecinin sonunda, 1975 yılında yüzde 41,4 olan kentli nüfus oranı, 1985 yılı nüfus sayımına göre yüzde 50,8'e, 1990 nüfus sayımına göre ise yüzde 55,1'e ulaşmıştır. Artık, ülke nüfusunun yarısından çoğu kentlerde yaşamaktadır. Kentlileşme olgusu ile Türkiye, sosyo-ekonomik ve kültürel yönden de son derece önemli bir yapısal değişim içine girmiştir.

Tablo: 3.12

İşgücünün Sektörel Dağılımındaki Gelişmeler 1980-1988
(Bin Kişi)

Yıllar	TARIM	%	SANAYİ	%	HİZMETLER	%	TOPLAM
1980	9.520	62.5	1.770	11.63	3.940	25.87	15.231
1981	9.511	61.89	1.821	11.85	4.034	26.25	15.367
1982	9.481	61.30	1.855	11.99	4.130	26.70	15.467
1983	9.450	60.67	1.910	12.27	4.125	26.48	15.577
1984	9.420	59.71	1.984	12.57	4.371	27.71	15.776
1985	9.390	58.85	2.052	12.86	4.512	28.28	15.955
1986	9.364	57.65	2.174	13.38	4.705	28.97	16.243
1987	9.335	56.40	2.282	13.79	4.933	29.81	16.550
1988	9.300	55.14	2.392	14.18	5.174	30.68	16.866

KAYNAK: TOBB, **Planlı Dönemde Rakamlarla Türkiye Ekonomisi**, Ankara, 1990, s.6

Tablo: 3.13
Nüfusun Yerleşim Durumu 1975-1990
 (10.000 Kent Ölçütü'ne Göre)

Yıllar	Kent		Kır	
	Nüfus Oranı	Artış %	Nüfus Oranı	Artış %
1975	41.4	54.0	58.6	6.4
1980	45.4	43.4	54.6	6.5
1985	50.8	53.1	49.2	4.3
1990	55.1	44.0	44.9	5.2

KAYNAK: İbrahim ATALAY, **Türkiye Coğrafyası**, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara, 1991, s.286.

Sonuç olarak Türkiye ekonomisi planlı dönem boyunca önemli yapısal değişimler geçirmiştir. Öncelikle, geleneksel tarım ülkesi olma özelliğinden sıyrılarak, sanayi ülkesi olma yolunda önemli adımlar atılmıştır. GSYİH içinde tarım sektörünün payı gerilerken, hizmetler sektörünün payında 1980'lere kadar artan, daha sonra azalan bir eğilim yaşanmış ve sanayi sektörünün payı planlı dönem boyunca artışını sürdürmüştür.

Tarım sektörü GSYİH içindeki önemini kaybederken, mutlak anlamda büyümesini sürdürmüştür. Yetersiz de olsa, teknolojik yeniliklerin tarım sektöründe uygulanması, tarımda modernizasyona önem verilmesi, modern tarım yöntemlerinin benimsenmiş olması ile tarım sektörü önemli bir yapısal değişim içine girmiştir.

Sanayi üretimi yapısal değişim geçirerek, tüketim malları üretiminden, ara ve yatırım malları üretiminin de ağırlık taşıdığı üretim yapısına geçilmiştir. Sanayi sektöründe, sanayileşmenin ilk yıllarında ithal ikamesine dayalı ve iç pazara dönük üretim politikası geçerli olurken, sanayileşme politikalarında köklü bir değişim ile ihracata dayalı sanayileşme modeli benimsenmiştir.

Dış ticaret politikalarında köklü bir değişim ile birlikte, genellikle geleneksel tarım ürünlerini ihraç eden bir ülke durumundan, sanayi ürünleri ihraç eden bir ülke konumuna gelinmiştir.

Ekonomi içinde sektörlerin ağırlıklarının değişmesiyle sanayi ve hizmetler sektörünün toplam istihdam içindeki payı artarken, tarım sektörü istihdamının payı azalmıştır. İstihdamda ortaya çıkan yapısal değişim, beraberinde kentli nüfus artışını getirmiştir. Nüfusun yarıdan fazlası kentlerde yaşamakta ve hızlı kentleşmenin getirdiği pek çok sorun ile karşı karşıya bulunmaktadır. Kentleşmenin getirdiği daha modern bir yaşam ve daha yüksek yaşam standartları ile yeni bir yaşam tarzı egemen olmaktadır.

II - YAPISAL DEĞİŞİM SÜRECİNDE FONKSİYONEL GELİR DAĞILIMI

Belirli bir dönemde yaratılan gelirin, başlıca üretim faktörleri arasında ne oranda paylaşıldığı fonksiyonel gelir dağılımı ile anlaşılabilir. Üretim sonucu ortaya çıkan gelirin üretime katılan faktörler arasındaki bölüşümü iki ayrı ekonomik kaygı ile yakından ilgilidir: Bunlardan ilki, ekonomik ve sosyal uzlaşmanın sürdürülebilmesi için üretime katılan faktörlerin "pasta"dan alması gereken asgari paylardır. İkincisi ise, gelir dağılımının ekonomik büyümeyi sürükleyecek dinamik bir güç olduğu gerekçesiyle, tüketim ve tasarruf fonksiyonları gerçeği doğrultusunda ideal bölüşümün ne olması gerektiğidir.

Fonksiyonel gelir dağılımı analizlerinin yapılabilmesi, farklı dönemleri temsil eden, ortak standartlarda istatistiksel veri kaynaklarını gerektirmektedir. Bununla beraber, Türkiye ekonomisinde fonksiyonel gelir dağılımına ilişkin ayrıntılı ve güvenilir bilgilere ulaşmak mümkün değildir. Türkiye'de fonksiyonel gelir dağılımı, Süleyman Özmucur tarafından geliştirilen bir yöntemle hesaplanmakta ve her yıl güncelleştirilmektedir. Özmucur'un hesaplamasında gelirler; tarım geliri, tarım-dışı maaş ve ücretler ile kar, faiz, rant ve temettü gibi gelirleri içeren sermaye gelirleri ayrımında tanımlanmıştır. Ancak, sermaye gelirlerinin faiz, kira ve rant olmak üzere alt gelir grupları arasındaki dağılımını izlemeye olanak verecek, kıyaslanabilir nitelikte, süreklilik taşıyan istatistikler mevcut değildir.

Bu başlık altında, öncelikle temel faktör gelirlerinin, gelir dağılımından aldıkları payların ne olduğu ve ekonomik kalkınma sürecinde nasıl bir eğilim gösterdikleri ortaya konulmaktadır. Daha sonra, çalışmamıza kaynak olan 1968, 1973 ve 1987 yılı gelir dağılımı araştırmalarının sonuçlarının elverdiği ölçüde, her bir faktörün hanehalkı düzeyinde gelir paylarından ve ortalama reel gelirlerinden hareketle, dönemsel gelişmeleri analiz edilmektedir. Bu başk altında ayrıca, fonksiyonel gelir dağılımının dönem boyunca izlenen ekonomi politikalarından doğrudan etkilendiği görüşünden yola çıkılarak, temel makroekonomik göstergeler yardımıyla faktör gelirlerindeki değişimleri açıklayabilecek regresyon eşitliği tahmin edilmeye çalışılmaktadır.

1 - FAKTÖR GELİRLERİNİN DAĞILIMI

Gelirin üretim faktörleri arasında dağılımı aynı zamanda ekonomik büyümeyi sürükleyecek dinamik güçlerden birisidir. Bu nedenle de, iktisadi düşüncenin tarihsel gelişiminin her aşamasında, ekonomik büyüme ile birlikte gelirin fonksiyonel dağılımının nasıl bir değişme göstereceği sorunu, tartışmaların odak noktası olmuştur.

Klasik iktisadi düşüncede genellikle kötümser bir yaklaşım hakimdir. Ekonomik büyüme ile birlikte sermayenin toplam gelir içindeki payı emek pahasına artacak ve gelir dağılımındaki dengesizlik kaçınılmaz olacaktır. Malthus, emek ve sermaye gelirleri arasında ortaya çıkması beklenen dengesizliğin nedeni olarak hızlı nüfus artışını vurgularken; Ricardo, tarımsal arazilerin kullanımında giderek daha verimsiz alanlara yönelinmesi sonucu azalan verimleri gerekçe olarak ileri sürmektedir. Ancak yine de

büyüme ile birlikte toplam gelir içinde emek gelirlerinin payı ve emek sahiplerinin mutlak ve göreceli yaşam standartları düşüyor dahi olsa, işgücünün verimliliğini artırmaya yönelik harcamalar dikkate alındığında, emek faktörüne ayrılan pay artabilir¹¹⁴. Marx ise ekonomik büyümenin itici gücü olan sermaye birikiminin, ancak artı-değerin göreceli payının artırılması ile mümkün olduğunu, bunu sağlayacak gücün ise potansiyel işsizlikte yattığını ifade etmektedir. Emek gelirleri ile sermaye gelirleri arasında giderek artan dengesizlik, sınıf çatışması temelinde çözümlenmektedir.

Neo-klasik iktisatçılar, arz ve talep mekanizması çerçevesinde emek ve sermayenin fiyatının kendiliğinden belirleneceğini ve emek gelirlerinin de hiç olmazsa diğer faktör gelirleri kadar artış göstereceğini ileri sürmektedirler¹¹⁵. Öte yandan gelir dağılımındaki dengesizlik, ekonomik büyüme için yararlı ve gerekli görülmektedir. Çünkü, yüksek gelirli grupların tasarruf eğilimleri yüksektir ve ekonomik gelişmeyi sürükleyecek üretken faaliyetler, gereksinim duydukları fonları bu kaynaktan sağlarlar. Fonksiyonel gelir dağılımında faktör gelirlerinin gösterdiği eğilim, bu nedenlerle önem kazanırken; bunun ekonomi politikasının temel amaçlarıyla da doğrudan ilgili olduğu sonucu ortaya çıkar.

Milli gelir içinde, özellikle emek faktörünün gelir payını çeşitli ülkelerin istatistiklerine bağlı olarak analiz eden Simon Kuznets, ekonomik büyüme ile fonksiyonel gelir dağılımı arasında somut sonuçlar ortaya koyabilmiştir¹¹⁶.

¹¹⁴ BRONFENBRENNER, p. 88.

¹¹⁵ BRONFENBRENNER, p. 89.

¹¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Simon KUZNETS, "Quantitative Aspects of Economic Growth of Nations: IV. Distribution of National Income by Factor Shares", ECONOMIC DEVELOPMENT AND CULTURAL CHANGE, Number: 7, Part: II, April 1959.

Ekonomik büyüme, fonksiyonel dağılım üzerindeki etkileri yönüyle iki aşamada ele alınabilir: Büyümenin ilk aşamasında, sermaye kıt ve sermayeye göre vasıfsız işgücü arzı hemen hemen sınırsızdır. Bu koşullar altında Klasikler'in ve Marxistler'in gelir dağılımı konusundaki kötümser yaklaşımları haklılık kazanmaktadır. Sermaye talebindeki artış sürecinde, vasıfsız işgücünün önemi azalmakta ve sermayenin göreceli gelir payı artmaktadır. Sermaye birikiminin hızlanması ile birlikte bir yandan nüfus artış hızı düşerken öte yandan vasıflı ve teknik beceriyle donatılmış işgücünün çoğaldığı görülmektedir. Bu süreç, emek faktörü sermaye faktörüne göre daha kıt ve stratejik bir faktör oluncaya dek sürecektir. Bu koşullar altında, emeğin payı önce değişmeksizin kalır ve sonrasında artar. Kuznets, ekonomik kalkınmanın ikinci aşamasında emeğin payının düzenli bir artış eğilimi yakaladığını saptamıştır. Ancak, emeğin toplam gelirden aldığı payın artışı; kişi başına düşen geliri yüksek olan ülkelerde, kişi başına geliri düşük az gelişmiş ülkelerdekine göre daha hızlı ve belirgindir.

Türkiye ekonomisinde ekonomik gelişme sürecinde fonksiyonel gelir dağılımında ortaya çıkan değişimler ve eğilimler, Tablo: 3.14'de görülmektedir. Fonksiyonel gelir dağılımına ilişkin bulgular, tarım-dışı maaş ve ücretlerin toplam gelir içindeki payının 1963 yılından 1977 yılına kadar yüzde 21'den yüzde 36'ya yükseldiğini göstermektedir. Bu dönem zarfında sermaye

Tablo: 3.14
Fonksiyonel Gelir Dağılımı

Yıllar	Faktör Gelirleri İçindeki Paylar		
	Tarım	Maaş-Ücret	Diğer Gelir
1963	41.19	21.50	37.31
1964	38.67	23.72	37.60
1965	35.83	27.01	37.17
1966	36.19	27.13	36.68
1967	34.53	28.51	36.95
1968	32.44	29.31	38.25
1969	31.58	31.58	37.05
1970	31.08	31.15	37.77
1971	31.31	31.33	37.37
1972	30.32	31.57	38.11
1973	29.13	31.56	39.31
1974	30.20	29.77	40.03
1975	30.76	31.51	37.73
1976	31.28	32.73	35.99
1977	29.12	36.81	34.07
1978	26.66	35.19	38.15
1979	24.33	32.79	42.88
1980	23.87	26.66	49.47
1981	23.06	24.57	52.36
1982	21.82	24.62	53.55
1983	20.52	24.78	54.69
1984	20.44	21.57	57.99
1985	19.85	18.24	61.91
1986	19.57	17.99	62.44
1987	18.50	15.97	65.53
1988	16.56	14.00	69.44

KAYNAK: Suleyman ÖZMUCUR, **Milli Gelirin Üç Aylık Dönemler İtibariyle Tahmini, Dolarla İfadesi ve Gelir Yoluyla Hesaplanması**, İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 1987-1, İstanbul, 1987, s.79 ; Mustafa SÖNMEZ, **Türkiye'de Gelir Eşitsizliği**, Cep Üniversitesi, İletişim Yayınları, İstanbul, Kasım 1990, s.113-114.

gelirlerinin payında önemli bir değişme olmazken, tarım gelirlerinin payı azalma eğiliminde olmuştur. Türkiye'de fonksiyonel gelir dağılımının gösterdiği bu eğilimler, Kuznets'in ekonomik kalkınmanın ilk aşamasını izleyen dönemde emek faktörünün milli gelir içindeki payının artacağı hipotezini doğrular niteliktedir. Faktör paylarının gösterdiği bu eğilim 1980'li yıllarda tersine dönmüş ve tarım gelirleri ile ücret ve maaş gelirlerinin payında hızlı bir düşüş yaşanırken, sermaye gelirlerinin payında büyük artışlar olmuştur.

Bu dönem, faktör paylarındaki değişimin yönü itibariyle, Klasik iktisatçıların ve özellikle Marx'ın görüşlerini desteklemektedir. Kuznets'in hipotezine istisna oluşturacak bu dönem deneyimleri, ekonomik kalkınma sürecinin gereği olarak ortaya çıkmış eğilimlerden çok, bu dönemde izlenen ekonomik politikaların bir yansıması olarak değerlendirilmelidir¹¹⁷. Ücret ve maaş gelirleri ile tarım gelirlerinden sermaye gelirleri lehine sonuçlanan gelir transferinin, geçimini ilgili faktör gelirleriyle sürdüren hanehalkı üzerindeki etkileri, her bir faktör gelirin ayrıntılı analizi ile saptanabilecektir.

A - Ücret ve Maaş Gelirleri

Ücret ve maaş gelirlerinin fonksiyonel gelir dağılımı içindeki payı 1963-1977 döneminde yüzde 21.5'den yüzde 36.8'e kadar artış göstermiştir. Bunu izleyen yıllarda ise azalma eğilimine giren ücret ve maaş gelirleri payı, 1988 yılında yüzde 14'e kadar düşmüştür. Oysa ki gelişmiş ülkelerde ücret ve maaş gelirlerinin

¹¹⁷ Makroekonomik politikaların fonksiyonel gelir dağılımı üzerindeki etkileri ayrıca tartışılmaktadır; bu konuda bkz.: Bu çalışma s. 165-171.

yur içi faktör gelirleri içindeki payı _1980'li yıllar için- İngiltere'de yüzde 77.8, Fransa'da ve Almanya'da sırasıyla yüzde 73.8 ve 73.4 ile Türkiye örneğinin çok üzerindedir¹¹⁸.

Toplam gelir içindeki payı oransal olarak gerileyen ücret ve maaş gelirlerinin, bu gelir türü ile geçimini sürdüren hanehalkı üzerindeki etkileri konusunda; 1968, 1973 ve 1987 yılı gelir dağılımı araştırmaları sonuçları açıklayıcı bilgiler içermektedir. "Ücret ve Maaş Gelirleri" ile "Ücret ve Maaş-Dışı Gelirler" ayrımında, hanehalkı fertlerinden en az birinin elde ettiği gelir türüne göre düzenlenmiş olan gelir dağılımı araştırmalarının sonuçları Tablo: 3.15'de özetlenmiştir.

Türkiye ekonomisinin geçirdiği yapısal değişime koşut olarak, ücret ve maaş geliri alan hanelerin toplam haneler içindeki payı sürekli artmış ve 1968 yılı gelir dağılımı araştırması sonuçlarına göre yüzde 31.4 iken; 1973 yılı araştırması sonuçlarında yüzde 37.0'ye ve en son 1987 yılı araştırmasına göre yüzde 39.2'ye ulaşmıştır. Hanehalkı ücret ve maaş gelirlerinin toplam gelirler içindeki payı ise 1968'den 1973'e yükselmiş, fakat 1987 yılı itibariyle 1968 yılının da gerisinde kalmıştır. 1968-1987 döneminde ücret ve maaş geliri elde eden hanelerin toplam haneler içindeki payı yüzde 25 oranında artarken, aynı hanehalkının gelir payı yüzde 17 oranında azalmıştır. Bu eğilim daha küçük bir gelir payının daha çok sayıda hane arasında bölüşülmesi demektir ki, ücret ve maaş geliri ile geçinen hanehalkının yoksullaştığını göstermektedir¹¹⁹. Nitekim, 1968 yılı araştırması sonuçlarına göre

¹¹⁸ Gulten KAZGAN, **Türkiye'de Gelir Bölüşümü** ..., s. 26.

¹¹⁹ Ücret ve maaş geliri ile geçinen hanelerin yarısına yakının yoksulluk sınırının altında bulunduğu daha önce ifade edilmişti; bu konuda bkz: Bu çalışma s. 95-98.

Hanehalkı Düzeyinde Ücret-Maaş ve Ücret-Maaş-Dışı Gelirler
(1968 Yılı Fiyatlarıyla)

	1968	%	1973	%	1987	%
Ücret ve Maaş Geliri						
Hanehalkı	1.595.091	31.4	2.532.919	37.0	5.880.305	39.2
Toplam Gelir(Bin TL)	15.824.542	28.1	31.264.799	31.9	48.383.308	23.3
Ortalama Gelir	9.921		12.343		8.228	
Ücret ve Maaş-dışı Gelir						
Hanehalkı	3.484.816	68.6	4.307.909	63.0	9.123.252	60.8
Toplam Gelir(Bin TL)	40.444.006	71.9	66.607.866	68.1	159.659.230	76.7
Ortalama Gelir	11.606		15.462		17.500	

KAYNAK: 1968, 1973 ve 1987 yılı gelir dağılımı araştırmaları.

9.921 TL olan ortalama hanehalkı geliri, 1973 yılı araştırması sonuçlarında -1968 fiyatlarıyla- 12.343 TL'ye yükselmiş, aynı gelir 1987 yılı gelir dağılımı araştırmasında 8.228 TL olarak saptanmıştır. 1968-1987 döneminde reel ortalama hanehalkı geliri, yüzde 17.1 oranında kayba uğramıştır. 1973 yılı ortalama gelirine göre kayıp oranı ise yüzde 33.3'tür

Ücret ve maaşların satın alma gücündeki kayıplar, aynı dönemler için, ücret ve maaş geliri elde eden hanelerin ortalama gelir kaybından çok daha fazladır. Nominal ve reel olmak üzere ücret ve maaşların yıllara göre gelişimi Tablo: 3.16'da görülmektedir. Nominal ücret ve maaşlar yıldan yıla daima artmış olmakla beraber, çoğu kez enflasyon oranının gerisinde kalan artışlar nedeniyle reel anlamda kayba uğraramışlardır. 1968-1987 döneminde maaş gelirlerinin satın alma gücü yüzde 47 oranında kayba uğrarken, aynı dönemde ücret gelirlerinin kaybı yüzde 41 olarak gerçekleşmiştir.

Ücret ve maaşların satın alma gücündeki kayıplar ile ücret ve maaş geliri ile geçimini sürdüren hanehalkının uğradığı gelir kaybı konusunda ortaya çıkan sonuçlar; ücret ve maaş geliri elde eden hanehalkının uğradığı gelir kaybını giderme yolları geliştirdiğini göstermektedir. Nitekim, enflasyonun hanehalkı üzerindeki etkilerini ölçmeyi amaçlayan bir ankette, hanehalkının kayba uğrayan gelirini telafi etmek için farklı yollara başvurduğu ortaya çıkmıştır¹²⁰. Bu yolların başında, gelir getiren bireyin fazla mesaiye kalması ya da ikinci bir iş bulması gelmektedir. Hanede yer alan bireylerden o zamana kadar bir işte çalışmayanlar gelir

¹²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Taner BERKSOY, **Enflasyonun Hanehalkı Üzerindeki Etkileri**, İstanbul Ticaret Odası Ya. No: 1989-23, İstanbul, 1989.

Tablo: 3.16
Ücret ve Maaşların Gelişimi 1963-1988
 (Ortalama Günlük TL.)

Yıllar	Memur Maaşları		Ücretler	
	Nominal	Reel	Nominal	Reel
1963	33.3	33.3	17.9	17.9
1964	33.3	32.4	19.5	19.0
1965	33.3	30.4	21.6	19.8
1966	33.3	28.8	23.3	20.2
1967	33.3	27.6	25.8	21.4
1968	33.3	26.5	28.2	24.5
1969	33.3	25.1	32.1	24.2
1970	59.8	40.3	35.3	23.8
1971	59.8	33.5	39.3	21.8
1972	59.8	28.7	43.9	21.1
1973	59.8	24.8	54.4	22.3
1974	72.9	26.2	68.3	24.5
1975	84.1	25.4	85.6	25.8
1976	92.9	24.1	115.3	32.1
1977	120.1	25.4	146.5	31.0
1978	163.5	22.6	207.9	28.7
1979	271.3	23.1	294.3	25.1
1980	380.5	16.1	427.0	18.1
1981	490.6	15.5	543.8	17.2
1982	620.9	15.3	691.0	17.0
1983	800.1	15.0	944.4	17.8
1984	1.151.9	14.7	1307.0	16.7
1985	1.552.1	13.6	1.714.5	14.6
1986	2.067.6	13.5	2.407.3	15.0
1987	3.002.2	14.0	3.249.9	14.5
1988	4.118.1	11.3	4.809.8	12.4

KAYNAK: Yakup KEPENEK, **Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi**, Verso Yayıncılık, Ankara, 1990, s.342.

getirici işler bulurken, hanehalkının borçlanma eğilimi artmaktadır. Kırsal kesimden yardım alma gereksiniminin artmasıyla birlikte, köyde rezerv olarak tutulan mal-mülk satılarak kırla olan bağlar iyice koparılmaktadır.

B - Tarım Gelirleri

Fonksiyonel gelir dağılımı içinde tarım gelirleri payının dönem boyunca azalmakta olduğu görülmektedir. Tarım gelirlerinin toplam gelir içindeki payının azalması, ekonomik kalkınma sürecinde ortaya çıkan yapısal değişim ile yakından ilgilidir. Bütün gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de tarımın ekonomi içindeki payı giderek azalmıştır.

Planlı dönem süresinde bazı yıllar dışında, tarım sektörü büyüme hızında negatif bir gelişme olmamıştır. Demek ki, tarım gelirlerinin toplam gelir içindeki payının azalması, mutlak anlamda bir azalmanın işareti olmayabilir. Bu nedenle, tarım geliri elde edenlerin yoksullaştığı veya refahlarını artırdıklarını ileri sürebilmek için bazı soruların yanıtlanması gerekmektedir¹²¹:

Tarım gelirlerinin değişimi, tarım ürünleri fiyatlarının tarım-dışı ürün fiyatlarına oranı olarak tanımlanan iç ticaret hadleri yardımıyla izlenebilir. Türkiye'de iç ticaret hadlerinin gelişimi konusunda bilgi veren Tablo: 3.17'ye göre, 1979 yılına gelene dek tarım ürünleri fiyatları, tarım-dışı ürünlerin fiyatlarına az çok

¹²¹ Baki PİRİMOĞLU-Özcan DAĞDEMİR, "Türkiye'de Planlı Dönemin Başlangıcından Günümüze Kadar Gelir Dağılımındaki Gelişmeler", ANADOLU ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ, Cilt: VI, Sayı: 2, Kasım 1988, s. 191-193.

paralel bir gelişme göstermiştir. Özellikle 1970'li yılların ikinci yarısında ticaret hadleri, tarım ürünleri lehinde sonuçlanmıştır. Ancak, 1980 yılı ile birlikte ticaret hadleri tarım ürünleri aleyhinde giderek bozulma sürecine girmiş ve fiyat makası yoluyla tarım-dışı sektöre gelir transferi yaratılmıştır.

Tablo: 3.17
İç Ticaret Hadleri

Yıllar	Tarım/Tarım-Dışı Fiyatlar
1963	97.3
1964	96.1
1965	95.6
1966	97.3
1967	94.7
1968	96.3
1969	100.0
1970	104.1
1971	97.6
1972	105.2
1973	122.2
1974	121.1
1975	126.1
1976	134.8
1977	125.3
1978	120.7
1979	102.2
1980	91.5
1981	90.8
1982	83.8
1983	81.1
1984	83.5
1985	79.0
1986	79.8
1987	82.6
1988	74.9

Tarım ürünleri fiyatlarının diğer fiyatlar karşısındaki göreceli gerilemesi ilk anda olumsuz bir gelişme olarak değerlendirilebilir ve tarım kesiminde yaşam düzeyindeki düşüşten söz edilebilir. Ancak tarım ürünleri fiyatlarının düşmesi mutlaka yaşam düzeyinin düşmüş olması şeklinde yorumlanmamalıdır¹²². Tarım sektörü, düşen göreceli fiyatlar karşısında nüfusunun bir kısmını sanayi ve hizmetler sektörlerine kaydırırken, üretimde verim artırma çabalarına da girerek gelirlerini ve tarım geliri elde edenlerin yaşam düzeylerini yükseltmeyi başarmaktadır.

Bu aşamada, tarım geliri elde eden hanelerin ve hanehalkı gelirlerinin yüzdelerindeki değişimler ile hanehalkı ortalama reel gelirleri, konunun daha farklı bir boyutuyla değerlendirilmesine yardımcı olacaktır.

1968, 1973 ve 1987 yılı gelir dağılımı araştırmaları, tarım ve tarım-dışı gelirler ayrımına göre, gelir dağılımının hanehalkı düzeyinde analizine olanak veren araştırmalardır. Bu araştırmalarda hanehalkı toplam geliri içinde bitkisel üretim ve hayvancılık faaliyeti sonucunda elde edilen gelirler tarım geliri; bunun dışında kalan gelirler ise tarım-dışı gelir olarak tanımlanmaktadır. Tablo: 3.18, 1968-1987 dönemi için tarım ve tarım-dışı hanehalkı gelirleri, haneler ve yüzdeleri ile hane başına düşen ortalama reel gelirlere ilişkin özet bilgiler içermektedir.

¹²² Hakkı DÜĞER, **Ticaret Hadleri Türkiye: 1971-1985**, Yayınlanmamış Araştırma., Kutahya, 1988, s. 169.

Tablo: 3.18

Hanehalkı Düzeyinde Tarım ve Tarım-Dışı Gelirler
(1968 Yılı Fiyatlarıyla)

	1968	%	1973	%	1987	%
Tarım Geliri						
Hanehalkı	2.518.471	49.5	3.309.467	33.1	4.558.785	23.2
Toplam Gelir(Bin TL)	21.813.787	38.7	35.048.479	39.9	55.268.004	23.0
Ortalama Gelir	8.662		10.590		12.123	
Tarım-dışı Gelir						
Hanehalkı	2.561.436	50.4	6.680.650	66.9	15.057.643	76.8
Toplam Gelir(Bin TL)	34.457.761	61.2	52.764.827	60.1	183.007.970	77.0
Ortalama Gelir	13.452		7.898		12.154	

KAYNAK: 1968, 1973 ve 1987 yılı gelir dağılımı araştırmaları.

Her üç araştırmaya ait sonuçlar; tarım geliri elde eden hanelerin sayısı artarken, toplam haneler içindeki payının azalmakta olduğunu göstermektedir. 1968 yılı gelir dağılımı araştırması sonuçlarına göre, toplam hanelerin yüzde 49.5'i tarım geliri elde ederken, 1973 yılı araştırmasına göre bu oran yüzde 33.1'e ve 1987 yılı araştırmasında ise yüzde 23.2'ye düşmüştür. Tarım geliri elde eden hanehalkı gelirinin toplam gelir içindeki payı, 1968 yılı araştırması sonuçlarına göre, toplam hane içindeki payından düşüktür. 1973 yılı araştırması, gelir ve hane yüzdeleri arasındaki ilişkinin tersine döndüğünü ve daha düşük yüzdeye sahip hanelerin toplam gelirden aldıkları payın bu orandan daha büyük olduğunu ifade etmektedir. 1987 yılı araştırması ise tarım geliri elde eden hanelerin yüzdesi ile hanehalkı gelir yüzdelerinin birbirine yaklaştığına işaret etmektedir.

Hane başına düşen ortalama gelirler sürekli artış içinde olmuştur. 1968 yılı araştırmasına göre, tarım geliri elde eden bir hanenin ortalama geliri 8.862 TL iken, 1973 yılı araştırması sonuçlarına göre -1968 fiyatlarıyla- 10.590 TL'ye, 1987 yılı araştırması sonuçlarına göre de 12.123 TL'ye artmıştır. Tarım-dışı toplam hanehalkı gelirleri boyunca reel olarak artmış olmasına karşın, tarım-dışı gelir elde eden hanelerin sayısındaki büyük artış nedeniyle hanehalkı ortalama geliri 1968 yılı araştırması sonuçlarına göre hesaplanan gelirin gerisinde kalmıştır. Nitekim, tarım geliri elde eden hanelerin sayısı 1968 yılından 1987 yılına kadar, yüzde 81 oranında artmış iken, aynı dönemdeki artış, tarım-dışı gelir elde eden haneler için yüzde 488 oranında olmuştur.

Bütün bu değerlendirmeler ışığında, tarım gelirlerinin toplam gelirler içindeki payının gerilemesine karşın, tarım geliri elde eden hanelerin toplam haneler içindeki payının daha büyük oranlarda azalması nedeniyle hanehalkı reel gelirinin azalmadığı, tersine arttığı anlaşılmaktadır¹²³.

C - Sermaye Gelirleri

Fonksiyonel gelir dağılımı içinde tarım gelirleri ile ücret ve maaş gelirleri aşınmaya uğrarken, sermaye gelirlerinin payında büyük artışlar olmuştur. Sermaye gelirleri iç sınıflandırması kar, faiz ve rant gelirlerini içerdiğine göre, söz konusu gelir türlerinin paylarındaki gelişmelerin analizi önem kazanmaktadır.

Fonksiyonel gelir dağılımındaki değişmeler, ekonominin tarım kesimi ve ücretli-maaşlı kesiminden sermaye kesimine gelir transferi olduğunu ortaya koymaktadır. Sermaye gelirlerindeki artış, ekonomik kalkınmanın finansman kaynaklarının oluşumunu destekler. Ancak, gerçekleştirilen transferin önemli bir kısmı sanayi karı yerine, rant ve faiz geliri gibi üretken olmayan kazançlara gidiyorsa, ekonomik kalkınma sürecinde ciddi finansman sorunları var demektir. Ayrıca, belirli bir dönemde yaratılan gelirin giderek daha büyük bir bölümünü elinde toplayan sermaye kesiminin tasarruf ve yatırım eğilimleri düşük, tüketim eğilimleri yüksek ise ekonominin ciddi kaynak sorunlarıyla karşılaşması kaçınılmazdır. Bu nedenlerle, sermaye gelirleri içinde kar gelirleri stratejik öneme sahiptir ve gelişiminin izlenmesi gerekir.

¹²³ Tarım gelirlerinden tarım-dışı gelirlere doğru gelir ve hanehalkı transferinin bu sektörlerdeki gelir dağılımını nasıl etkilediği sorusunun yanıtı, sektörel gelir dağılımı başlığı altında ele alınmaktadır.

Sermaye gelirleri içinde ekonomik gelişmenin itici gücü olan sanayi karının fonksiyonel gelir dağılımında aldığı payın izlenmesi imalat sanayii istatistiklerinden yararlanmayı gerektirmektedir. Bu amaçla kamu ve özel kesim ayrımında düzenlenmiş olan imalat sanayii istatistiklerinden hareketle, imalat sanayii katma değeri içinde öncelikle ücretlerin payının ve daha sonra kar payının gelişimi değerlendirmeye alınacaktır. Katma değer içinde ücretlerin payı; imalat sanayii alt sektörleri itibariyle yaratılan katma değer, sektördeki çalışan sayısına bölünmesiyle bulunan, ortalama yıllık çalışan başına ücretler bazında tanımlanabilir. İmalat sanayii alt sektörlerinde dolaylı vergilerin oranının, görece olarak düşük olması nedeniyle göz ardı edilerek, ücret ve vergi dışı net katma değer, faiz ve karlardan oluşan bir değer olarak ifade edilebilir. Vergi ve faiz öncesi büyüklüğün karşılığı olarak tanımlanmış olan kar gelirleri, bu kısmın esas olarak sabit sermaye sahipliğinden kaynaklandığı düşünülerek, sabit sermaye stokuna oranlandığında kaba da olsa sektörel kar oranları hakkında bir fikir verecektir¹²⁴.

İmalat sanayii alt kolunda çalışan kişi başına ödenen ücretler, kamu ve özel kesim ayrımında en düşük ücret 100 kabul edilerek hesaplanmış indeks değerleri ile Tablo: 3.19'da görülmektedir. Sektörlere göre, ödenen ücretler arasında farklılıklar gözlenmektedir. Kamu ve özel kesim ayrımı gözetmeksizin dikkati çeken genel özellik, tüketim malı üreten sektördeki ücretlerin, ara ve yatırım malı üreten sektörler için daha düşük olmasıdır. Ücret farklılıkları; işgücü piyasasının karakteristikleri, sektörler arası ücret etkileşimleri, sanayinin verimlilik düzeyi ve teknolojik gelişme eğilimi, rekabet içinde

¹²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Uğur ESER, **Türkiye İmalat Sanayiinde Yapısal Değişme**, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara, 1991, s.179.

Tablo: 3.19

Kamu ve Özel Kesim İmalat Sanayiinde Reel Ücretler

(En Düşük Ücret = 100)

	Özel Kesim				Kamu Kesimi			
	1970	1975	1980	1985	1970	1975	1980	1985
Gıda ve İçki	152	157	190	154	129	111	117	115
Tütün İşleme	100	100	100	100	110	103	133	137
Dokuma ve Giyim	159	163	180	138	121	115	110	121
Orman Ürünleri	136	137	144	117	100	100	100	100
Kağıt ve Kağıt Ürünleri	199	183	256	188	133	155	197	160
Basım ve Yayın	294	256	240	219	146	120	146	161
Kürk ve Deri İşleme	166	170	166	113	—	—	—	—
Kimya	280	265	338	255	167	155	208	165
Petrol ve Kömür	274	311	295	287	237	261	249	279
Kauçuk Ürünleri	242	188	244	181	—	—	—	—
Taş ve Toprağa Dayalı Ürünler	199	187	208	197	129	141	145	170
Metal İşleme	235	223	259	207	178	176	214	191
Madeni Eşya	247	179	182	183	168	157	213	181
Makina İmalat	206	207	226	215	169	145	199	173
Elektrik Makinaları	236	231	299	230	129	119	156	179
Taşıt Araç ve Gereçleri	213	231	303	226	126	136	203	141
Diğer	357	142	148	118	—	—	—	—

KAYNAK: Devlet İstatistik Enstitüsü, 'Yıllık İmalat Sanayii İstatistikleri' nden yararlanılarak hesaplanmıştır.

olduğu piyasanın özelliği, işgücünün örgütlenme düzeyi, dünya ticaretindeki konjonktür gibi ücret oluşumunu etkileyen bir çok faktörün etkisinde ortaya çıkmaktadır¹²⁵.

Bütün bu faktörleri görgül sonuçlara dökmenin olanaksızlığı yanında, ilgili alt sektörde çalışan kişi başına reel ücretlerin zaman içindeki değişimi ile işgücü verimliliklerindeki değişmelerin birlikte değerlendirilmesi, verimlilik artışlarının ücretlere ne ölçüde yansıdığının anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Bu amaçla, kamu ve özel kesim ayrımında imalat sanayii alt sektörlerine göre düzenlenmiş olan Tablo: 3.20 ve Tablo: 3.21'de, farklı dönemlerde ücret ve verimlilik ilişkileri değerlendirilmektedir.

1970-1975 döneminde çalışan kişi başına reel ücretlerdeki yıllık ortalama artış, hem kamu hem de özel kesimde işgücü verimliliğindeki artışların üzerinde olmuştur. 1975-1980 döneminde kamu kesiminde çalışan işgücü, verimlilik artışının üzerinde reel ücret artışları elde etmiştir. Özel kesimde istihdam edilen işgücünün ücret artışları ise, genel olarak verimlilik artışlarının gerisinde kalmıştır. 1980-1985 döneminde işgücü verimliliklerinin büyük ölçüde arttığı fakat bu artışların ücretlere yansımadağı görülmektedir. 1970-1985 dönemi genel olarak değerlendirmeye alındığında, özel kesim işgücü verimliliğinin kamu kesimine göre daha yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunun bir yansıması olarak da özel kesim reel ücret artışları kamu kesimindekinden daha fazladır. Ancak, özel kesimde daha açık olmakla birlikte her iki kesimde de dönem boyunca ortalama yıllık verimlilik artışları, reel ücret artışlarının üzerinde olmuştur.

¹²⁵ Mete TÖRÜNER, **Çalışanlar ve Gelir Farklılıkları**, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ya. No: 6, Ankara, 7, s. 89.

Kamu Kesimi İmalat Sanayiinde İşgücü Verimliliği ve Çalışan Kişi Başına

Reel Ücretlerin Yıllık Ortalama Değişimi (%)

	1970-1975		1975-1980		1980-1985		1970-1985	
	Verimlilik	Ücret	Verimlilik	Ücret	Verimlilik	Ücret	Verimlilik	Ücret
Gıda ve İçki	-0.72	1.61	-5.80	-0.92	7.01	-4.74	-0.50	-1.42
Tütün İşleme	5.64	3.38	-13.45	3.35	50.92	-3.94	3.25	0.64
Dokuma ve Giyim	-0.38	3.84	2.87	-2.70	-0.50	-2.86	0.62	-0.77
Orman Ürünleri	14.61	5.06	-0.60	-1.97	15.66	-4.43	13.28	-0.80
Kağıt ve Kağıt Ürünleri	-2.98	9.28	-7.92	2.91	18.73	-7.37	-0.03	0.39
Basım ve Yayın	13.23	0.67	-7.13	1.90	-2.12	-2.90	-0.30	-0.21
Kürk ve Deri İşleme	—	—	—	—	—	—	—	—
Kimya	26.27	3.24	-1.64	4.18	-11.04	-7.61	-0.32	-0.86
Petrol ve Kömür	-1.07	7.69	-13.50	-2.83	24.30	-2.56	-2.12	0.23
Taş ve Toprağa Dayalı Ürünler	5.56	7.53	0.16	-1.54	-0.47	-1.72	1.71	1.07
Metal İşleme	-6.51	4.76	-6.21	1.92	-4.42	-6.09	-4.25	-0.37
Madeni Eşya	3.96	3.48	0.16	4.44	31.47	-6.79	14.05	-0.34
Makina İmalat	-8.20	1.52	4.94	4.71	1.39	-6.40	-1.41	-0.63
Elektrik Makinaları	-3.79	3.12	5.78	3.69	17.13	-2.21	6.26	1.45
Taşıt Araç ve Gereçleri	-0.53	6.97	12.98	6.97	-7.99	-9.21	-0.24	-0.12
Diğer	—	—	—	—	—	—	—	—

KAYNAK: Devlet İstatistik Enstitüsü, 'Yıllık İmalat Sanayii İstatistikleri' nden yararlanılarak hesaplanmıştır.

**Özel Kesim İmalat Sanayiinde İşgücü Verimliliği ve Çalışan Kişi Başına
Reel Ücretlerin Yıllık Ortalama Değişimi (%)**

	1970-1975		1975-1980		1980-1985		1970-1985	
	Verimlilik	Ücret	Verimlilik	Ücret	Verimlilik	Ücret	Verimlilik	Ücret
Gıda ve İçki	-1.11	6.60	8.92	-1.43	5.21	0.56	4.81	1.79
Tütün İşleme	22.96	5.84	15.34	-4.69	12.55	5.30	34.52	1.67
Dokuma ve Giyim	-2.38	6.52	14.23	-3.04	2.73	-0.67	4.75	0.57
Orman Ürünleri	7.41	5.97	-5.09	-3.87	2.01	0.55	0.78	0.51
Kağıt ve Kağıt Ürünleri	7.60	3.77	6.05	1.38	2.44	-1.37	6.78	1.22
Basım ve Yayın	4.74	2.54	-8.27	-5.65	20.63	3.10	3.15	0.43
Kürk ve Deri İşleme	6.51	6.33	-11.42	-4.97	27.84	-2.81	2.40	1.00
Kimya	8.16	4.42	1.38	-0.47	7.15	-0.85	6.97	0.94
Petrol ve Kömür	10.17	9.27	32.37	-5.47	-7.30	4.65	10.05	2.07
Kauçuk Ürünleri	-4.31	0.07	7.41	-0.07	5.20	-1.19	2.36	0.39
Taş ve Toprağa Dayalı Ürünler	1.70	4.30	2.26	-2.93	2.22	3.94	6.84	1.60
Metal İşleme	1.34	4.52	2.43	-2.22	9.77	0.23	5.21	1.47
Madeni Eşya	-4.48	-1.31	-2.31	-4.44	14.53	5.47	1.23	0.49
Makina İmalat	11.73	5.94	-2.86	3.32	7.85	4.05	5.95	2.01
Elektrik Makinaları	12.26	5.38	1.06	-0.20	9.00	-0.50	9.76	1.49
Taşıt Araç ve Gereçleri	25.51	7.97	-3.99	0.06	9.50	-1.28	11.27	2.16
Diğer	5.76	9.41	-0.78	-4.50	14.85	0.22	1.27	3.90

KAYNAK: Devlet İstatistik Enstitüsü, 'Yıllık İmalat Sanayii İstatistikleri' nden yararlanılarak hesaplanmıştır.

Buradan hareketle, her iki kesimde de işgücü verimliliğindeki artışların önemli bir bölümünün ücret gelirlerine değil, ücret dışı gelir elde eden kesimlere gittiği sonucuna varılmaktadır.

İmalat sanayiinde yaratılan gelirin üretim faktörlerine dağılımının analizi için, öncelikle verimlilik artışlarının ücretlere ne oranda yansıdığını görmek gerekir. Bu amaçla düzenlenmiş olan Tablo: 3.22'de, ele alınan dönemi temsil eden yıllarda özel kesim ve kamu kesimi olmak üzere, çalışan kişi başına reel ücretler, çalışan kişi başına yaratılan katma değer ile karşılaştırılmaktadır. Özel kesimde çalışan bir işçinin, katma değerden aldığı pay 1970 yılı ortalamasında yüzde 35.3 iken bu oran 1975, 1980 ve 1985 yıllarında sırasıyla 33.9, 29.4 ve 21.3'e gerilemiştir. Kamu kesimindeki işgücü 1970 yılında yaratılan katma değer in ortalama olarak yüzde 42,3'ünü alırken bu oran, 1975 ve 1980 yılları için ortalama olarak sırasıyla yüzde 47.5 ve yüzde 55.4'e artmış, fakat 1985 yılına gelindiğinde yüzde 36'ya gerilemiştir. Bu eğilim, gelirin fonksiyonel dağılımında faiz, kira ve kar olmak üzere sermaye gelirleri lehine gelir transferini doğrular niteliktedir.

Fonksiyonel gelir dağılımının sermaye gelirleri lehine bozulması sonucunda, gerek özel, gerek kamu kesimi imalat sanayiinde kar oranlarının artmış olması beklenir. Fakat imalat sanayii kar oranları genel olarak azalma eğilimindedir. Kamu ve özel kesim ayrımında imalat sanayii alt sektörlerinde kar oranlarının gelişimi, seçilmiş yıllara göre düzenlenmiş Tablo: 3.23'de izlenebilir. 1970 yılında, kamu kesimi ve özel kesim imalat sanayiinde ortalama kar oranı yüzde 68.6 ve yüzde 64.1 iken bu oranların 1975 yılında, yine kamu ve özel kesim sıralamasıyla yüzde 48.6 ve yüzde 29.3'e gerilemiş olduğu görülmektedir. 1980

Tablo: 3.22

Kamu ve Özel Kesim İmalat Sanayiinde Verimlilik Değişmelerinin Ücretlere Yansıması (%)

	Özel Kesim				Kamu Kesimi			
	1970	1975	1980	1985	1970	1975	1980	1985
Gıda ve İçki	25.6	36.2	23.2	18.9	23.5	26.4	35.5	20.0
Tütün İşleme	37.6	22.6	98.6	76.5	15.0	13.7	48.8	11.0
Dokuma ve Giyim	35.0	52.8	26.1	22.2	53.3	64.8	49.0	43.1
Orman Ürünleri	27.7	26.3	28.5	26.6	56.7	41.0	38.1	16.6
Kağıt ve Kağıt Ürünleri	29.0	25.0	20.5	17.0	24.0	41.4	78.6	25.6
Basım ve Yayın	32.1	29.3	35.8	20.4	66.7	41.5	70.7	67.6
Kürk ve Deri İşleme	38.0	37.8	66.1	23.8	—	—	—	—
Kimya	36.0	31.3	28.6	20.1	45.4	22.8	30.0	41.5
Petrol ve Kömür	24.9	24.3	67.5	13.1	13.0	19.0	51.0	20.0
Kauçuk Ürünleri	34.8	44.5	32.4	24.1	—	—	—	—
Taş ve Toprağa Dayalı Ürünler	35.1	39.3	30.1	32.5	52.2	56.2	51.5	48.2
Metal İşleme	32.6	37.5	29.7	20.1	21.2	38.9	62.0	55.3
Madeni Eşya	28.5	34.4	30.2	22.3	65.9	64.5	78.2	20.1
Makina İmalat	40.6	33.3	32.4	28.0	42.9	78.3	77.5	49.3
Elektrik Makinaları	41.9	33.0	31.0	20.9	58.2	83.0	76.3	36.5
Taşıt Araç ve Gereçleri	51.4	31.6	39.6	25.3	66.3	91.9	75.1	67.5
Diğer	50.7	37.8	30.5	17.7	—	—	—	—
Ortalama	35.3	33.9	29.4	21.3	42.3	47.5	55.4	36.0

KAYNAK: Devlet İstatistik Enstitüsü, Yıllık İmalat Sanayii İstatistikleri'nden yararlanılarak hesaplanmıştır.

Kamu ve Özel Kesim İmalat Sanayiinde Kar Oranları (%)

	Özel Kesim				Kamu Kesimi			
	1970	1975	1980	1985	1970	1975	1980	1985
Gıda ve İçki	98.6	35.0	49.4	60.7	149.0	86.6	31.1	35.3
Tütün İşleme	381.6	356.7	250.5	684.6	256.2	152.7	58.6	231.0
Dokuma ve Giyim	60.5	10.5	33.6	44.5	12.8	44.5	38.5	27.3
Orman Ürünleri	40.7	38.6	12.3	13.2	37.7	44.2	22.3	64.2
Kağıt ve Kağıt Ürünleri	54.0	43.5	36.4	48.9	65.1	21.9	-3.1	9.2
Basım ve Yayın	81.9	73.0	27.8	42.1	89.2	68.2	14.2	8.6
Kürk ve Deri İşleme	65.9	29.5	0.6	30.4	—	—	—	—
Kimya	52.6	35.2	22.7	32.9	28.9	40.5	5.2	-1.9
Petrol ve Kömür	30.9	47.1	135.8	70.1	163.7	136.4	59.2	72.2
Kauçuk Ürünleri	57.0	36.8	25.0	21.2	—	—	—	—
Taş ve Toprağa Dayalı Ürünler	77.7	22.9	20.7	20.2	33.3	18.4	6.7	4.0
Metal İşleme	26.7	11.4	7.1	16.0	19.2	5.4	0.2	-0.4
Madeni Eşya	58.2	43.1	29.8	58.0	34.0	2.5	0.7	17.0
Makina İmalat	91.2	51.6	27.3	36.9	62.1	17.4	2.4	10.0
Elektrik Makinaları	141.8	90.7	53.7	79.7	57.6	5.3	-0.5	26.3
Taşıt Araç ve Gereçleri	38.3	74.6	19.6	42.7	115.2	1.8	10.1	3.2
Diğer	42.6	6.6	4.0	23.7	—	—	—	—
Ortalama	64.1	29.3	27.5	38.8	68.6	48.6	15.8	22.6

KAYNAK: Devlet İstatistik Enstitüsü, 'Yıllık İmalat Sanayii İstatistikleri' nden yararlanılarak hesaplanmıştır.

yılında kamu kesimindeki kar oranı yüzde 15.8, özel kesimdeki kar oranı yüzde 27.5 olmuştur. 1985 yılında ise kar oranları, kamu keimi için yüzde 22.6'ya gerilerken, özel kesim için yüzde 38.8'e yükselmiştir. Özel kesimde kar oranının artmasına karşın, dönem başındaki kar oranının gerisinde kalmıştır.

Dönem boyunca sermaye gelirlerinin toplam gelirler içindeki payı artarken kar gelirlerinin beklenen artışları gösterememiş olması, rant ve faiz gelirlerinde önemli artışlar olduğunu ortaya koymaktadır. Uygulanan ekonomi politikalarının sonucu olarak bir çok sanayi kuruluşunda kar artışları faiz artışlarının gerisinde kalmış, özellikle borç faizlerindeki artışlar, sanayinin reel karlarını korumada önemli güçlüklerle karşılaşmasına yol açmıştır¹²⁶. Talep düzeyini kısmayı amaçlayan istikrar programları kapasite kullanım oranlarını düşürürken, uygulanan yüksek faiz politikaları firmaların finansman yapılarını önemli ölçüde bozmuştur.

Sermaye gelirleri içinde, sanayi karının giderek azalmakta olduğunu Korkut Boratav'ın araştırması da desteklemektedir¹²⁷. Boratav, 1980 yılı sonrasında rant gelirlerinin ve mali sermayenin önemli derecede büyüdüğünün kanıtlanmasına olanak verecek bulguları ortaya koymaktadır. 1980'li yıllarda sanayi sektörü katma değerinin iç dağılımında faiz ödemeleri, vergiden önceki karlar karşısında çarpıcı biçimde ilerlemiştir. Boratav'ın İstanbul Sanayi Odası'nın 500 büyük firmaya ait verilerinden, Eskişehir Sanayi Odası'nın Finansman Anketi Sonuçları'ndan ve Bankalar Birliği verilerinden hareketle hazırladığı ve (Tablo: 3.24' de

¹²⁶ ESER, s. 205.

¹²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Korkut BORATAV, **1980'li yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, Gerçek Yayınevi, Birinci Baskı, İstanbul, 1991, s. 51-56.

Sermaye Gelirlerinin Dağılım Göstergeleri 1977-1989

(Yüzde)

	1977	1979	1980	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
1 . Sınai Artık İçinde Faizlerin Payı										
A. Büyük Özel Sanayi	—	—	—	52,6	54,1	60,4	67,6	50,1	56,3	—
B. Eskişehir Sanayii	—	13,4	22,1	53,7	42,0	46,0	39,0	—	—	—
2. Rantiye Gelirleri										
A. GSYİH İçinde Mevduat Faizleri	0,3	0,8	1,4	5,6	7,7	10,8	9,2	7,7	10,6	—
B. GSYİH İçinde İç Borç Faiz Ödemeleri	0,5	0,5	0,5	0,7	1,0	1,0	1,8	2,4	3,5	—
C. GSYİH İçinde Toplam Faiz Geliri	0,8	1,3	1,9	6,3	8,7	11,8	11,0	10,1	14,1	—

KAYNAK: Korkut BORATAV, 1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm, Gerçek Yayınevi, Birinci Baskı, İstanbul, 1991, s.55.

özetlenmiş bulgulara göre; sanayi sektörü katma değeri içinde faizlerin payının 1983 yılı sonrasında yüzde 40-68 arasında değişen oranlarda gerçekleştiği görülmektedir. Bu payın 1980 öncesinde (ESO verilerine göre) yüzde 15'in altında olduğu dikkate alınırsa, sonraki yıllarda kar ve faiz gelirleri arasındaki çekişmenin belirgin biçimde sanayi sermayesi aleyhinde sonuçlanmış olduğu ortaya çıkmaktadır.

Vadeli mevduat, döviz hesapları ve devlet tahvillerinden elde edilen faiz gelirlerinin payının 1977 yılında yüzde 0.8'den, 1988 yılında yüzde 14.1'e artmış olması dökkat çekici bir gelişmedir. Aynı yıl Türkiye'de faal nüfusun yarısından fazlasının geçimini sağlayan tarım sektörünün GSYİH içindeki payının yaklaşık yüzde 19 olduğu düşünüldüğünde, faiz gelirlerinin gelir dağılımı üzerindeki bozucu etkisinin ne kadar büyük olduğu ortaya çıkmaktadır.

2 - EKONOMİK POLİTİKALARIN FONKSİYONEL GELİR DAĞILIMI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Gelir dağılımını belirli bir dönemde izlenen ekonomik politikalardan soyutlamak mümkün değildir. Farklı ekonomi politikası hedeflerine ulaşmak amacıyla kullanılan araçlar, ekonomik dengeleri etkilediği gibi, gelir dağılımını da etkilemektedir. Bu başlık altında, ekonomi politikalarının sonuçlarını yansıttığı kabul edilen temel göstergelerin fonksiyonel gelir dağılımı üzerindeki etkilerinin ölçülmesi amaçlanmaktadır¹²⁸.

¹²⁸ Bu konuda bkz.: BLEJER-GUERRERO, p. 414-421.

A - Makroekonomik Göstergeler ve Fonksiyonel Gelir Dağılımı Arasındaki İlişkinin Tahmini

Makroekonomik göstergelerdeki değişimin etkisini ölçmek üzere; maaş ve ücret gelirlerinin (MÜ), sermaye gelirleri olan faiz, kira ve kar gelirlerine (FKK) oranı (MÜ/FKK), "Fonksiyonel Eşitsizlik Oranı" olarak tanımlanmakta ve eşitliğe bağımlı değişken olarak katılmaktadır.

Fonksiyonel eşitsizlik oranını etkilediği düşünülen makroekonomik göstergeler ise eşitliğin bağımsız değişkenleri olmak üzere; işsizlik oranı, reel kamu harcamaları, reel kur, reel faiz ve enflasyon oranıdır.

Bağımsız değişkenlerden işsizlik oranının hesaplanmasında, $e = 1 - (\text{İşgücü Talebi} / \text{İşgücü Arzı})$ formülü kullanılmıştır. Sonuçlar, işsizlik oranının dönem boyunca artmakta olduğunu göstermektedir. Reel döviz kuru, ABD Doları üzerinden $r_k = (\text{Yabancı Ülke Fiyat Düzeyi} / \text{Yurt İçi Fiyat Düzeyi})$ formülü yardımıyla hesaplanmıştır¹²⁹. 1980 yılına gelinceye kadar reel kur düşerken, bu tarihten sonraki politika değişikliği sonucu reel kurun yükselmiş olduğu görülmektedir. Reel faiz, 6 aylık tasarruf mevduatlarına uygulanan nominal faiz oranından enflasyon oranının düşülmesi ile hesaplanmıştır.

Türkiye ekonomisi için 1972-1987 dönemine ait 16 gözleme ve 5 açıklayıcı değişkene dayalı tahmin eşitliğimize ilişkin bulgular, Tablo: 3.25'de özetlenmiştir. Bağımsız değişkenlerin bir

¹²⁹ Hesaplama yöntemi için bkz.: Rudiger DORNBUSCH-Stanley FISCHER, **Macroeconomics**, 5th Edition, Mc Graw Hill Publishing Company, New York, 1990, p. 185.

bütün olarak bağımlı değişkendeki değişimleri açıklama gücü, serbestlik derecesine göre düzeltilmiş determinasyon katsayısına (Adj.R^2) göre yorumlanmalıdır. Her bir bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni etkileme gücü ise, ilgili değişkenin katsayısı ile ölçülmektedir. Eşitliğe dahil edilen değişkenlere ilişkin tahmin edilen katsayılar yüzde 95 güvenilirlikle istatistiki olarak anlamlıdır. Öte yandan, elde edilen F istatistiği, eşitliğin tanımlanmasında hata olmadığını ifade etmekte ve kullanılan tüm değişkenlerin modelde yer alması gerektiğini göstermektedir. Bununla birlikte, mevcut otokorelasyon sorununun çözümü için Cochrane-Orcutt iteratif düzeltme yöntemi kullanılmış ve sorun, elde edilen Durbin Watson İstatistiği'ne göre çözümlenmiştir¹³⁰.

B - Tahmin Eşitliğine İlişkin Sonuçların Değerlendirilmesi

Tahmin eşitliğinde açıklayıcı değişkenlere ilişkin katsayıların işareti, söz konusu değişkenlerin fonksiyonel eşitsizlik oranını ne yönde etkilediği konusuna açıklık getirmektedir. Buna göre işsizlik oranı ve reel kamu harcamaları fonksiyonel eşitsizlik oranı ile doğrusal bir ilişki içindedir. Reel kur, reel faiz uygulamaları ve enflasyonun, fonksiyonel eşitsizlik oranı ile ters yönlü ilişki içinde olduğu saptanmıştır. Trend değeri ise orandaki azalmayı, yani maaş ve ücret gelirleri aleyhine bozulan fonksiyonel eşitsizliği göstermektedir.

¹³⁰ Yöntem konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Robert S. PINDYCK-Daniel L. RUBINFELD, **Econometric Models and Economic Forecasts**, Second Edition, Mc Graw-Hill Book Company, 1984, New York, p. 157.

Tablo: 3.25**Fonksiyonel Eşitsizliği (MÜ/FKK) Etkileyen Makroekonomik Göstergeler**

Sabit	İşsizlik Oranı	Reel Kamu Harcamaları	Reel Kur	Reel Faiz	Enflasyon	Trend
0,4705 (2,3756)	6,7125 (2,6591)	0,0122 (4,7745)	-0,0014 (3,8643)	-1,5682 (4,6897)	-0,4368 (6,0986)	-0,0615 (4,6112)
Adj.R ² = 0,9636 SER = 0,0506 D.W = 2,2967			SSR = 0,0205 F = 57,7817 RHO = -0,7398 (2,9545)			

Ele alınan dönem boyunca, ek istihdam olanakları yaratılması, maaş ve ücret gelirlerinin reel olarak azalması ile sonuçlanmıştır. Bir başka ifade ile istihdam edilen her ilave işgücü, yarattığı katma değerden giderek daha azalan paylar alarak sermaye sahiplerinin payını artırmıştır. Reel kamu harcamalarındaki artışlar ise maaş ve ücret gelirlerinde artışa dönüşmüş ve fonksiyonel eşitsizlik oranını eşitlik yönünde etkilemiştir. Reel kur ve reel faiz uygulamalarının, sermaye gelirlerine ek kazançlar sağlarken fonksiyonel eşitsizlik oranını olumsuz yönde etkilediği görülmüştür. Enflasyon ise maaş ve ücret gelirlerini cezalandırırken, sermaye gelirlerine gelir transferi sağlamaktadır.

Fonksiyonel eşitsizlik oranını etkileyen en etkin değişken, işsizlik oranıdır ve emek piyasası koşullarının, eşitsizliği açıklayan en önemli değişken olduğu görülmektedir. Reel faiz uygulamaları ve enflasyonun fonksiyonel eşitsizlik oranı açıklamakta yondeş katsayılarla temsil edilmelerine karşın, reel faiz uygulamalarının direkt etkisi daha baskındır. Enflasyonun, sermaye kazançları lehinde fonksiyonel gelir eşitsizliğini artırıcı etkisi, reel kamu harcamalarının ücret ve maaş gelirlerine dönük transferleri ile dengelenmektedir. Reel kur uygulamalarının ise fonksiyonel gelir eşitsizliği üzerindeki açıklayıcı etkisi oldukça zayıf bulunmuştur.

İşsizlik oranı ile fonksiyonel eşitsizlik oranı arasında doğrusal ilişki çıkmış olması bir çelişki gibi görülebilir. Çünkü, işsizlik oranındaki azalma, ücret ve maaş gelirleri toplamının artması demektir ve fonksiyonel eşitsizlik oranını artırır. Sonuç olarak, aralarındaki ilişkinin yönü negatiftir. Oysa ki, yapısal değişim sürecindeki Türkiye ekonomisinde kırdan kente göçen işgücü oranında istihdam yaratma olanağı bulunmayan modern

sektörde, artan işsizliğe çözüm olarak mevcut işlere gereğinden fazla işgücü yerleştirilmesi, ücret ve maaş ödemelerinin reel olarak azaltılması pahasına başarılmış görülmektedir. Nitekim, memur maaşları ve işçi ücretlerinin 1971 yılındaki reel değerleri dönem sonu değerleriyle kıyaslandığında; 1971 yılında bir memurun aldığı ortalama reel maaşı kazanabilmek için 1988 yılında yaklaşık üç memurun biraraya gelmesi gerekmektedir. Aynı şekilde 1971 yılında bir işçinin eline geçen ortalama reel ücret, 1988 yılında yaklaşık iki işçinin ücretine denktir(Bkz.: Tablo: 3.16). Ortaya çıkan bu çarpıcı görünüm, izlenen ekonomi politikalarının bir yansımasıdır. Oysa işsizliğin azaltılması, ekonominin istihdam kapasitesini artıracak yeni iş olanaklarının yaratılmasına bağlı olmalıdır.

Reel faiz ve reel döviz kuru uygulamaları, sermaye kazançları ile sonuçlanmakta ve fonksiyonel gelir eşitsizliği artmaktadır. Reel faiz uygulamasından doğrudan etkilenen kesim, vadeli mevduatın önemli bir tutarının sahibi olan büyük rantiyeler olmuştur. Ayrıca döviz tevdiat hesapları sahiplerinin faiz gelirleri yanı sıra, reel kur uygulamasının gündeme getirdiği devalüasyonlardan önemli kazançlar sağladıklarına da burada işaret etmek gerekir.

Reel faiz uygulaması aynı zamanda yatırım talebi yoluyla ücret ve maaş gelirleri üzerinde dolaylı bir etkiye de sahiptir. Yüksek kredi faizleri, girişimcileri üretken yatırıma yönelmekten caydırmakta, spekülatif yatırım alanlarını tercih edilir hale getirmektedir. Reel faiz ve reel kur uygulamalarının diğer bir dolaylı etkisi de enflasyonist süreci hızlandırmasıdır.

Tahmin eşitliğinde enflasyonun, maaş ve ücret gelirlerinden sermaye gelirlerine doğru gelir transferinin kaynağı olduğu açıkça görülmektedir. Hükümetler her yıl, başarılamayacak kadar düşük bir enflasyon oranı öngörerek maaş ayarlamalarını bu beklentiye göre yapmakta, işçi ücretleri için de emsal teşkil etmektedir. Buna karşılık, artan kamu açıkları ile enflasyon ivme kazanırken, parasal ücret artışları kısa bir sürede fazlasıyla geri alınmaktadır. Aynı zamanda yüksek enflasyon, sermaye birikiminin en önemli araçlarından biri olarak fonksiyonel gelir dağılımını sermaye kazançları lehine bozmaktadır.

Reel kamu harcamalarındaki artışın fonksiyonel gelir eşitsizliğini azalttığı saptanmıştır. Reel kamu harcamalarının fonksiyonel gelir dağılımı üzerindeki etkisinin yorumu, harcamaların türüne bağlı olduğu gibi, gelir kaynaklarından da bağımsız olarak düşünülemez. Ancak, reel kamu harcamalarının açıklayıcı değişken olarak tahmin eşitliğine katılması ile hem harcama türü hem de gelir kaynakları yönüyle ortak nihai etkinin tahmin edilmesi amaçlanmıştır.

Kamu harcamalarının fonksiyonel gelir dağılımı üzerindeki olası etkilerinden biri, konsolide bütçe harcamalarının önemli bir bölümünü oluşturan devlet memuru maaş, yolluk ödenekleri, emekli aylıklarının dahil olduğu cari harcamalar yoluyladır. Bu harcamalar ilk elden itibaren, zincirleme harcamalar yoluyla çeşitli grupların gelirlerini de oluşturlar. Diğer bir harcama türü transfer harcamalarıdır ki bu harcamaların en önemli kalemini iç ve dış borç faiz ödemeleri meydana getirmektedir. Özellikle iç borçlanma araçları olan devlet tahvili, hazine bonosu gibi menkul kıymetler ile birlikte artan faiz ödemeleri, sermaye gelirleri

hanesine ek kazançlar olarak yazılmaktadır. Ayrıca, yükselen tahvil faiz oranları ülkedeki genel faiz oranının yükselmesinde öncü olarak, fonksiyonel gelir dağılımı üzerinde dolaylı etkiler yaratmaktadır.

Kamu harcamalarının fonksiyonel gelir dağılımı üzerindeki bir diğer belirleyici etkisi, harcamaların hangi alanlara yapıldığı ile yakından ilgilidir. Eğitim, sağlık, sosyal hizmetler gibi alanlara yapılan harcamalar, ücret ve maaş geliri elde edenler için gerek vasıflarını yükselterek kazançlarını artırmaları, gerek bazı harcamalarından tasarruf etmeleri nedeniyle satın alma güçlerindeki artış ile birlikte fonksiyonel gelir eşitsizliğini azaltan etkiler taşır.

III - YAPISAL DEĞİŞİM SÜRECİNDE SEKTÖREL GELİR DAĞILIMI

Gelir dağılımı sorununun tarım ve tarım-dışı sektörler ayrımında değerlendirildiği bu başlık altında, gelir dağılımındaki dengesizliğin ekonomik nedenlerinden birinin sektörler arasındaki verimlilik farkları olduğu görüşünden hareket edilmektedir. Öncelikle Türkiye ekonomisinde sektörler arası gelir dağılımı ve bu dağılımın zaman içindeki değişimi ile bu değişimi etkileyen faktörler ele alınırken, tarım ve tarım-dışı sektörlerde gelir dağılımının ne durumda olduğu ve ekonominin geçirdiği yapısal değişimden ne yönde etkilendiği konusu tartışılmaktadır.

Sanayi ve hizmetler sektörleri arasında ortalama gelir düzeyindeki farklılık, genel olarak tarım ve tarım-dışı sektörler arasındaki gelir farklılıklarına göre daha küçüktür. Bu nedenle sektörel gelir dağılımı başlığı altında tarım sektörü ve tarım-dışı sektör ayırımına gidilmektedir.

1 - TARIM VE TARIM-DIŞI SEKTÖRLER ARASINDA GELİR DAĞILIMI

(Gelir dağılımının gelişmekte olan ülkelerde, gelişmiş ülkelere kıyasla daha dengesiz olduğu yapılan bir çok araştırmada ortaya konmuştur. Bu nedenle gelir dağılımındaki eşitsizlik derecesi, ülkelerin gelişmişlik düzeyini belirleyen bir kriter olarak kabul edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin ciddi boyutlara varan gelir dağılımı sorunları, bu ülkelerin ekonomik ve sosyal yapılarındaki ikiliğin bir yansımasıdır. Özellikle tarım ve tarım-dışı sektörler arasındaki işgücü verimlilik farklılığı, gelişmekte olan ülkelere özgü ekonomik ikiliğin göstergesi durumundadır.)

Tarım ve tarım-dışı sektörler arasındaki gelir ve verimlilik farklılıkları ile kalkınma sürecindeki değişimleri, Simon Kuznets'in çok sayıda ülke ekonomisini kapsayan araştırmalarından izlenebilir¹³¹. Araştırma sonuçlarına göre, tarım sektöründe hesaplanan işgücü verimliliği, araştırmaya katılan tüm ülkelerde tarım-dışı sektör için hesaplanandan daha düşüktür. Çalışan kişi başına hesaplanmış sektörel verimlilik farklarının da gelişmekte olan ülkelere, gelişmiş ülkelere olduğundan daha büyük olduğu saptanmıştır. Sektörlere özgü işgücü verimliliklerinin her bir

¹³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Simon KUZNETS, **Modern Economic Growth-Rate, Structure and Spread**, Studies in Comparative Economics Number: 7, New Haven and London Yale University Press, 1966.

sektördeki gelir düzeylerinin belirleyicisi olduğu düşüncesinden hareketle, gelir dağılımı sorununa geçiş yapılmaktadır. Ekonomide yüksek gelirli sektörlerin ortaya çıkması ile birlikte, marjinal gelirli sektörlerden bu sektöre doğru nüfus hareketleri ile başlayan dengeleyici sürecin, sektörlerin göreceli ağırlıklarında ortaya çıkan değişim ile birlikte sektörler arası gelir farklarının azalması ile tamamlanması beklenmektedir.

Kuznets, tarım sektörü (T), sanayi sektörü (S) ve hizmetler sektörü (H) olmak üzere üç sektörün işgücü verimliliklerindeki değişimlere bağlı olarak, ekonomik kalkınmanın farklı aşamalarında sektörler arası gelir dağılımını analiz etmektedir. Sektörler arası gelir dağılımındaki eşitsizliğin ölçütü olmak üzere "Sektörler Arası Ortalama Verimlilik Oranı" nı $(S+H/T)$ tanımlamış ve orandaki değişimleri yorumlamıştır. Kuznets Oranı (K) olarak ifade edilen ve Türkiye ekonomisi için hesaplanacak olan bu oran; tarım-dışı sektör ortalama verimliliğinin, tarım sektörü ortalama verimliliğine bölünmesi yoluyla hesaplanmakta ve sektörler arası gelir eşitsizliğinin ağırlıklandırılmış bir ölçütü olarak kabul edilmektedir¹³².

Türkiye ekonomisi için planlı dönemi kapsamak üzere hesaplanmış Kuznet Oranları Tablo: 3.26'da görülmektedir. Kuznets Oranları, planlı dönemi temsileden beş ayrı zaman diliminde farklı değerler almıştır. Cari fiyatlar ve sabit fiyatlar olmak üzere ayrı olarak hesaplanmış oranlar izlendiğinde, tarım-dışı sektör için hesaplanan verimliliğin, tarım sektörü verimliliğinin dört ile altı katı oranında değişmekte olduğu görülmektedir. Sektörler arası verimliliklerde görülen bu farklılık, Türkiye'de gelir dağılımındaki

¹³² Türkiye ekonomisinin 1950-1973 dönemine ait olmak üzere hesaplanmış olan Kuznets Oranları için bkz.: DERVİŞ-ROBINSON, p. 89.

eşitsizliğin temel nedeni durumundadır. Cari fiyatlar üzerinden hesaplanmış olan Kuznets Oranları 1963-1978 yılları arasında planlı dönem ortalamasının üzerine çıkmıştır. Genel eğilim, Kuznets'in hipotezinden beklenenin aksine, kalkınma sürecinde sektörler arası gelir farklılığının artmakta olduğuna işaret etmektedir. Ancak, sabit fiyatlar üzerinden hesaplanmış Kuznets Oranları'na göre Kuznets'in hipotezinin geçerli olduğu ve 1963-1978 yılları arasında planlı dönem ortalamasının üzerinde olan oranın, 1973-1988 döneminde ortalamanın altına düştüğü görülmektedir.

Tablo: 3.26
Kuznets Oranları 1963-1988
(Yıllık Ortalama)

	Cari	Reel
1963-1968	5,419	5,447
1968-1973	5,492	5,574
1973-1978	4,646	5,840
1978-1983	5,736	5,370
1983-1988	6,147	4,929
1963-1988	5,711	5,400

Kuznets Oranı'nı tanımlayan; sektörel üretim, sektörel fiyatlar ve sektörel işgücünün analizi, orandaki değişimin kaynaklarının anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Sektör fiyatlarını (F_i); reel üretimi (M_i); ve sektörel istihdamı (E_i) sembolleri ile tanımlarsak, (t) dönemi için Kuznets Oranı aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$K_t = \frac{F_{S+H} \cdot M_{S+H} / E_{S+H}}{F_T \cdot M_T / E_T}$$

Bu eşitlik, Kuznets Oranı'nın belirleyicilerini ayırıştırma olanağı sağlamaktadır:

$$F_t = \frac{F_{S+H}}{F_T}, M_t = \frac{M_{S+H}}{M_T}, E_t = \frac{E_T}{F_{S+H}}$$

Eşitliklerde F_t : tarım-dışı sektör fiyatlarının tarım sektörü fiyatlarına oranını; M_t : tarım-dışı sektör reel üretiminin tarım sektörü üretimine oranını; E_t : tarım sektörü istihdamının tarım-dışı sektör istihdamına oranını ifade etmektedir.

Kuznets Oranı'nın tanımından hareketle;

$$K_t = F_t \cdot M_t \cdot E_t$$

ifadesi yazılabilecektir. Kuznets Oranı'ndaki değişimin belirleyicileri; fiyatlar, çıktılar ve istihdam düzeyindeki değişimlerdir. Bu koşullar altında Kuznets Oranı'ndaki değişim;

$$\partial K = M \cdot E \cdot \partial F + F \cdot E \cdot \partial M + F \cdot M \cdot \partial E$$

olarak yazılabilir.

F, M ve E'deki değişim ayrıca gösterilirse;

$$\partial F = \alpha F ; \alpha = \frac{\partial F}{F}$$

$$\partial M = \beta M ; \beta = \frac{\partial M}{M}$$

$$\partial E = \gamma E ; \gamma = \frac{\partial E}{E}$$

Bir başka yazılımla Kuznets Oranı'ndaki değişim;

$$\partial K = \alpha K + \beta K + \gamma K$$

olarak ifade edilebilir. Burada α : görelî fiyat veya ticaret hadlerinin etkisini; β : reel üretimin etkisini ve γ : sektörler arasında işgücü transferinin veya göçün etkisini tanımlamaktadır. Tümü birlikte değerlendirmeye alındığında Kuznets Oranı'ndaki değişmeyi açıklamaktadırlar. Kuznets Oranı $(\alpha+\beta+\gamma)$ 'nın alacağı değere bağlı olarak değişmektedir. Eğer $(\alpha+\beta+\gamma) > 0$ ise sektörler arası gelir eşitsizliğinin zamanla arttığını, $(\alpha+\beta+\gamma) < 0$ ise sektörler arası eşitsizliğin zamanla azaldığını gösterecektir. Toplam reel üretim ve göçün etkileri birlikte değerlendirildiğinde $(\beta+\gamma)$, iki sektör arasındaki reel ortalama verimlilik oranındaki değişimleri göstermektedir¹³³.

Türkiye ekonomisinde 1963-1988 dönemi için hesaplanmış olan Kuznets Oranı'nın temel belirleyicilerinin, belirli ara dönemlerde gösterdikleri yıllık ortalama yüzde değişimler ile yine aynı dönemlerde orandaki toplam yüzde değişimin bileşenleri Tablo: 3.27 ile Tablo: 3.28'de özetlenmiştir. Sonuçlar 1963-1988

¹³³ DERVİŞ-ROBINSON, p. 91.

dönemi boyunca tarım ve tarım-dışı sektörler arası gelir dağılımının eşitsizlik yönünde değiştiğini göstermektedir. Ancak, 1973-1978 döneminde, sektörler arası gelir eşitsizliğinin azalmış olması, bu ara dönemi diğerlerinden ayırmaktadır.

1963-1968 döneminde Kuznets Oranı büyük ölçüde, tarım sektöründen tarım-dışı sektöre olan göçün etkisinde kalmıştır. Bununla birlikte toplam reel üretimin ve ticaret haddinin tarım-dışı sektör lehindeki değişimi ile birlikte toplam etkisi, sektörler arası gelir eşitsizliğinin artmasına neden olmuştur. Bir başka ifade ile, reel ortalama verimlilik tarım sektörü lehinde değişirken, ticaret haddi etkisiyle akım tersine dönmüştür.

1968-1973 ara döneminde ise ticaret hadlerinin tarım sektörü lehinde değiştiği görülmektedir. Ticaret hadlerinin sektörler arası gelir eşitsizliğini azaltmaya dönük bu etkisine karşın, tarım-dışı sektörde reel üretimdeki artışın etkisiyle reel ortalama verimlilik düzeyindeki değişimin tarım-dışı sektör lehine olması, söz konusu etkiyi dengelemiş ve sektörler arasındaki gelir eşitsizliği artışı bu ara dönemde de sürmüştür.

1973-1978 ara dönemi tarım ve tarım-dışı sektörler arasında gelir eşitsizliği yönündeki etkilerin ağırlık kazandığı bir dönem olmuştur. Bu gelişmede bir yandan ticaret hadlerinin tarım sektörü lehinde oluşması, öte yandan reel ortalama verimlilik oranındaki artışın yavaşlaması etkili olmuştur.

1978-1983 ara dönemi, sektörler arası gelir eşitsizliğinin büyük ölçüde arttığı yılları kapsamaktadır. Bu ara dönemde reel ortalama verimlilik oranı, sektörler arası gelir eşitsizliğini tarım

Tablo: 3.27
Kuznets Oranı'nın Belirleyicilerinin Değişimi
 (Yıllık Ortalama Yüzde)

	Ticaret Haddi (α)	Reel Üretim (β)	Göç (γ)	Reel Ort. Verim. ($\beta+\gamma$)	Toplam ($\alpha+\beta+\gamma$)
1963-1968	1.0038	6.8517	-7.4248	-0.5731	0.4307
1968-1973	-2.2527	7.5933	-3.6569	3.9364	1.6840
1973-1978	-2.3413	4.9320	-4.1653	0.7666	-5.5754
1978-1983	9.1989	0.4332	-1.4728	-1.0395	8.1596
1983-1988	1.9449	1.9163	-4.0410	-2.1247	-0.1793
1963-1988	1.5867	3.4085	-3.7760	-0.3675	1.2192

Tablo: 3.28
Kuznets Oranı'nda Toplam Değişimin Bileşenleri %

	(α)K	(β)K	(γ)K	($\beta+\gamma$)K	($\alpha+\beta+\gamma$)K
1963-1968	5.6175	37.687	-40.0043	-2.3170	3.3005
1968-1973	-12.7629	41.4762	-18.7711	22.7051	9.9422
1973-1978	-11.9850	25.2166	-19.4505	5.7661	-6.2189
1978-1983	50.3576	3.7569	-8.4263	-4.6694	45.6882
1983-1988	12.2508	12.3212	-24.2447	-11.9235	0.3273
1963-1988	9.4817	18.8080	-23.3283	-4.5203	4.9614

sektörü lehinde artırırken, tarım sektöründen tarım-dışı sektöre fiyatlar yoluyla kaynak transferinde bulunulması ile sektörler arası gelir eşitsizliği artış göstermiştir.

1983-1988 ara dönemi de, reel ortalama verimlilik oranının sektörler arası gelir eşitsizliğini azaltıcı etkisinin, ticaret hadlerinin baskısı ile karşılaştığı bir dönemdir. Bu yıllarda da fiyat politikaları ile tarım-dışı sektör desteklenmiş ve sektörler arası gelir eşitsizliği artmıştır.

Sonuç olarak, dönem boyunca sektörler arası gelir eşitsizliğinin artış trendini sürdürmüş olduğu ifade edilebilir. Tarım sektöründen tarım-dışı sektöre işgücü transferinin gerek tarım sektöründeki, gerek tarım-dışı sektördeki bileşke etkisi, sektörler arası gelir eşitliğinin sağlanması yönündedir. Fakat daha büyük etkilere sahip olan toplam üretim ve ticaret hadlerindeki değişim, sektörler arası gelir eşitsizliğini artırmaktadır. Ayrıca, tarım sektöründen tarım-dışı sektöre yönelik göçün etkisiyle reel ortalama verimlilik oranının Kuznets Oranı'nı gelir eşitliği yönünde etkilemesine karşın, tarım sektörü aleyhinde gelişen ticaret hadlerinin sektörel eşitsizliğin belirleyicisi olduğu ortaya çıkmaktadır.

2 - TARIM VE TARIM-DIŞI SEKTÖRDE GELİR DAĞILIMI

Türkiye ekonomisi, geleneksel tarım ülkesi olma özelliğinden sıyrılarak sanayi ülkesine özgü özellikler taşıyan bir ekonomik yapıya bürünmüştür. Özellikle, ekonomide gerek gelir ve gerek istihdam yönüyle, tarım sektöründen tarım-dışı sektöre doğru yapısal değişim sürmektedir. Sektörler arasında gelir ve

nüfus transferi şeklinde yaşanan yapısal değişimin gerisinde yatan kazanç ve kayıpların daha iyi anlaşılabilmesi için her bir sektördeki gelir dağılımının ne durumda olduğunun ve geçirdiği değişimin gözden geçirilmesi gereklidir. Ayrıca, sektörler arası gelir dağılımındaki dengesizliğin dönem boyunca artmış olduğu daha önce ifade edilmişti. Acaba sektörler arasında gelir dağılımı bozulurken, her bir sektördeki gelir dağılımı bu gelişmeden nasıl etkilenmiştir? Bu sorunun yanıtı, tarım ve tarım-dışı sektörlerde hesaplanmış gelir dağılımı eşitsizlik ölçütleri yardımıyla bulunabilir.

Tarım ve tarım-dışı sektörler ayrımında gelir dağılımının analizi için 1968, 1973 ve 1987 yılı gelir dağılımı araştırmalarının sonuçları, bazı eğilimlerin saptanmasına olanak vermesi nedeniyle kullanılabilir niteliktedir. Bu kaynakların ortaya koyduğu sonuçlara göre hesaplanan gelir dağılımı eşitsizlik ölçütlerinin almış oldukları değerler Tablo: 3.29'da görülmektedir. Tablo'da yer alan eşitsizlik ölçütlerine göre gelir dağılımındaki eşitsizlik her iki sektör için de dönem boyunca azalma eğilimi içinde olmuştur. Ancak tarım sektörü gelirlerinin dağılımındaki eşitsizlik, tarım-dışı sektör gelirlerinin dağılımına göre daha büyük oranlarda azalmıştır. Nitekim, 1987 yılı gelir dağılımı araştırması sonuçlarına göre hesaplanan gelir dağılımı eşitsizlik ölçütleri, tarım-dışı sektördeki gelir dağılımının tarım sektöründeki dağılıma göre daha dengesiz olduğunu ortaya koymuştur. Daha önceki gelir dağılımı araştırmalarının sonuçlarına göre, tarım sektöründe daha şiddetli yaşanan gelir dağılımındaki dengesizlik sorunu, artık tarım-dışı sektöre devredilmiştir. Bu değişimde en etkili faktör, tarım-dışı sektörde gelir dağılımının bir anlamda dengeleyicisi durumunda olan ücret ve maaş gelirlerinin tarım-dışı sektör gelirleri içindeki payının giderek azalmasıdır¹³⁴. Tarım sektöründe ise düşük gelirli

¹³⁴ Ücret ve maaş gelirlerinin toplam gelirler içindeki payı konusunda bkz.: Bu çalışma, s. 142.

grubu oluşturan topraksız köylülerin tarım-dışı sektöre transfer olması, tarım sektörü gelirlerinin daha dengeli dağılır hale gelmesine neden olmuştur. Oysa ki tarım-dışı kesimde, nüfus artışı ve iç göçün ortaya çıkardığı işsizlik sorunu ile artan yoksul kesimin bir başka kesime transfer olma olanakları yoktur.

Tablo: 3.29
Tarım ve Tarım-Dışı Sektörde Gelir Dağılımı
Eşitsizlik Göstergeleri

	Tarım Sektörü			Tarım-Dışı Sektör		
	1968	1973	1987	1968	1973	1987
Gini Katsayısı	0,59	0,56	0,42	0,50	0,45	0,43
Değişme Katsayısı	1,36	1,20	0,85	1,07	0,95	0,91
10/40 Oranı	5,20	4,93	2,18	3,16	2,53	2,39

KAYNAK: 1968,1973 ve 1987 yılı gelir dağılımı araştırmaları sonuçlarından yararlanılarak hesaplanmıştır.

Bu sonuçlardan hareketle tarım ve tarım-dışı sektörlerde gelir dağılımını ülke ekonomisi için genellemek mümkün değildir. Sektörlerin toplam gelir içineki paylarının ihmal edilmesi, ülke genelindeki gelir eşitsizliğinin yorumlanmasında hatalı sonuçlara götürebilir. Bu nedenle 1968 ve 1973 yılı gelir dağılımı sonuçlarından hareketle bu yıllarda ülke genelinde gelir dağılımındaki eşitsizliğin kaynağı tarım sektörüdür denilemez. Tarım-dışı sektör, toplam gelir içindeki yüzdesi ile tüm dönemler için gelir dağılımındaki eşitsizliğin baskın faktörü olmuştur.

Gelir dağılımı eşitsizlik ölçütlerinin ortaya koyduğu eğilimler, tarım ve tarım-dışı sektörde gelir dağılımındaki değişim konusunda ayrıntılı bilgi vermekten uzaktır. Bu nedenle, sektörler arası gelir dağılımındaki değişimden kazançlı çıkan ve kayba uğrayan gelir gruplarının saptanmasına olanak vermesi nedeniyle, her bir sektörde gelir gruplarına göre gelir dağılımındaki değişimin izlenmesi yararlı olacaktır. Tarım ve tarım-dışı sektörlerde gelir gruplarına göre gelir dağılımı Tablo: 3.30 ve Tablo: 3.31'den izlenebilir.

Tarım sektörü için 1968 yılı gelir dağılımı araştırması ile 1973 yılı gelir dağılımı araştırmasının sonuçları karşılaştırıldığında, en düşük gelirli üç gelir grubunun ve en yüksek gelirli grubun gelir paylarının azalmış, bunun yanında orta gelir düzeyi ile temsil edilebilecek altı gelir grubunun gelir paylarının artmış olduğu görülmektedir. Gelirin orta gelir gruplarında toplanması sonucu, tarım sektörü gelir eşitsizliği azalmıştır. Yine tarım sektörü için 1973 ve 1987 yılı gelir dağılımı araştırmalarının bulguları karşılaştırıldığında ise düşük gelirli grupların önemli kazançlar sağlamış olduğu ortaya çıkmaktadır. En yüksek gelirli grup kayba uğramıştır.

Tarım-dışı sektörde, gelir dağılımı eşitsizlik ölçütlerinin gösterdiği olumlu gelişmeler, yüksek gelirli üç gelir grubunun toplam gelirden aldıkları payın azalması ve düşük gelirli grupların gelir payının artması ile gerçekleşmiştir. Dönem boyunca en büyük artış oranları daima en düşük gelirli gruba ait olmuştur.

Tablo: 3.30**Tarım Sektörü Hanehalkı Gelirlerinin Gelir Gruplarına Göre Dağılımı**

Gelir Grupları				Birikimli Yüzdelere			Yıllık Ortalama Yüzde Değişim		
	1968	1973	1987	1968	1973	1987	1968-1973	1973-1987	1968-1987
En Düşük % 10	1.12	0.81	1.82	1.12	0.81	1.82	-5.54	8.91	3.29
İkinci % 10	1.98	1.77	3.14	3.10	2.58	4.96	-2.12	5.53	3.08
Üçüncü % 10	2.80	2.69	4.39	5.90	5.27	9.35	-0.78	4.51	2.99
Dördüncü % 10	3.55	3.58	5.55	9.45	8.85	14.90	0.16	3.93	2.97
Beşinci % 10	4.41	4.82	7.06	13.86	13.67	21.96	1.86	3.32	3.16
Altıncı % 10	5.67	6.33	8.17	19.53	20.00	30.13	2.33	2.08	2.32
Yedinci % 10	7.20	8.40	9.16	26.73	28.40	39.29	3.33	0.65	1.43
Sekizinci % 10	9.58	11.45	12.10	36.31	39.85	51.39	3.90	0.41	1.38
Dokuzuncu % 10	14.44	17.20	16.18	50.75	57.05	67.57	3.82	0.42	0.63
EnYüksek %10	49.25	42.95	32.44	100.00	100.00	100.00	-2.56	-1.75	-1.79

KAYNAK: 1968, 1973 ve 1987 yılı gelir dağılımı araştırmaları sonuçlarından yararlanılarak hesaplanmıştır.

Tablo: 3.31**Tarım Dışı Sektörde Hanehalkı Gelirlerinin Gelir Gruplarına Göre Dağılımı**

Gelir Grupları				Birikimli Yüzdelere			Yıllık Ortalama Yüzde Değişim		
	1968	1973	1987	1968	1973	1987	1968-1973	1973-1987	1968-1987
En Düşük % 10	1.38	1.88	2.10	1.38	1.88	2.10	7.25	0.84	2.75
İkinci % 10	2.69	3.14	3.26	4.07	5.02	5.36	3.34	0.27	1.11
Üçüncü % 10	3.77	4.11	4.21	7.84	9.13	9.57	1.80	0.17	0.61
Dördüncü % 10	4.82	5.08	5.18	12.66	14.21	14.75	1.08	0.14	0.39
Beşinci % 10	5.60	6.29	6.95	18.26	20.50	21.70	2.46	0.75	1.27
Altıncı % 10	6.79	7.42	7.86	25.05	27.92	29.56	1.86	0.42	0.83
Yedinci % 10	8.42	9.17	9.41	33.47	37.09	38.97	1.78	0.19	0.62
Sekizinci % 10	10.68	11.31	10.68	44.15	48.40	49.65	1.18	-0.39	0.00
Dokuzuncu % 10	15.83	15.34	15.06	59.98	63.74	64.71	-0.62	-0.13	-0.26
EnYüksek % 10	40.02	36.26	35.29	100.00	100.00	100.00	-1.88	-0.19	-0.62

KAYNAK: 1968, 1973 ve 1987 yılı gelir dağılımı araştırmaları sonuçlarından yararlanılarak hesaplanmıştır.

Gelir gruplarının toplam gelirden aldıkları payların göreceli değişmelerinin izlenmesi yaklaşımından, her bir gelir grubunun mutlak gelirlerinin analizine yönelindiği zaman daha farklı sonuçlarla karşılaşmaktadır. Sonuçlar Tablo: 3.32 ve Tablo: 3.33'de özetlenmiştir.

Göreceli gelir paylarının ortaya çıkardığı sonuçların aksine, tarım sektöründe kayba uğradığını gördüğümüz gelir grupları mutlak kazançlar sağlamışlardır. 1968 ve 1973 yılı gelir dağılımı araştırmalarının sonuçları, bu dönem için tarım sektöründe orta gelir düzeyini temsil eden grupların daha büyük oranda kazançlar sağladıklarını ortaya koymaktadır. 1973 yılı ve 1987 yılı gelir dağılımı araştırmaları birlikte değerlendirildiğinde ise düşük gelirli grupların kazançlarında daha büyük artışlarla sonuçlanan değişimler gözlenmektedir. Aynı araştırmaların sonuçlarına göre tarım-dışı sektörde 1968-1973 döneminde ilk sekiz gelir grubu mutlak gelir kazançları sağlarken, en yüksek gelirli iki grup mutlak gelir kayıplarına uğramıştır. Ancak daha sonraki dönemde tüm gelir gruplarının mutlak kazançlar sağladıkları, fakat kazançların düşük gelirli gruplarda ağırlıklı olarak yoğunlaştığı görülmektedir.

Tarım ve tarım-dışı sektörde gelir gruplarının ortalama gelirler düzeyinde karşılaştırılması da bazı çarpıcı sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. İlk olarak, tarım sektörü ortalama gelirindeki artış, tarım-dışı sektördeki artıştan daha büyük olmuştur. Bu sonuç, tarım sektöründen tarım-dışı sektöre göç edenlerin, tarım sektörünün düşük gelirli haneleri olduğunu ve bu hanelerin tarım-dışı sektörün düşük gelirli gruplarını oluşturduklarını ortaya koymaktadır. Tarım sektöründen tarım-dışı sektöre göç, tarım-dışı

Tablo: 3.32

Tarım Sektöründe Gelir Gruplarına Göre Ortalama Hanehalkı Gelirleri
(1968 Yılı Fiyatlarıyla, TL)

Gelir Grupları	1968	1973	1987	Yıllık Ortalama Yüzde Değişim		
				1968-1973	1973-1987	1968-1987
En Düşük % 10	838	927	3.203	2.12	17.54	14.85
İkinci % 10	1.607	2.023	5.704	5.18	12.99	13.42
Üçüncü % 10	2.210	3.071	7.729	7.79	10.83	13.14
Dördüncü % 10	2.805	4.092	9.7729	9.18	9.91	13.07
Beşinci % 10	3.480	5.509	12.431	11.66	8.97	13.54
Altıncı % 10	4.475	7.237	14.385	12.34	7.05	11.66
Yedinci % 10	5.683	9.599	16.128	13.78	4.86	9.67
Sekizinci % 10	7.400	13.087	21.305	15.37	4.48	9.89
Dokuzuncu % 10	11.394	19.656	28.488	14.50	3.21	7.89
EnYüksek % 10	39.059	49.083	57.118	5.13	1.17	2.43
Ortalama Gelir	7.895	11.428	17.626	8.95	3.87	6.49

KAYNAK: 1968, 1973 ve 1987 yılı gelir dağılımı araştırma sonuçlarından yararlanılarak hesaplanmıştır.

Tablo: 3.33

Tarım-Dışı Sektörde Gelir Gruplarına Göre Ortalama Hanehalkı Gelirleri
(1968 Yılı Fiyatlarıyla, TL)

Gelir Grupları	1968	1973	1987	Yıllık Ortalama Yüzde Değişim		
				1968-1973	1973-1987	1968-1987
En Düşük % 10	1.951	2.526	3.896	5.89	3.87	5.24
İkinci % 10	3.799	4.219	6.047	2.21	3.09	3.12
Üçüncü % 10	5.323	5.521	7.811	0.74	2.96	2.46
Dördüncü % 10	6.806	6.824	9.610	0.05	2.92	2.17
Beşinci % 10	7.912	8.450	12.894	1.36	3.76	3.32
Altıncı % 10	9.594	9.966	14.582	0.78	3.31	2.73
Yedinci % 10	11.897	12.316	17.459	0.70	2.98	2.45
Sekizinci % 10	15.085	15.194	19.814	0.14	2.17	1.65
Dokuzuncu % 10	22.365	20.606	27.941	-1.57	2.54	1.32
EnYüksek % 10	56.579	44.489	65.476	-4.27	3.37	0.83
Ortalama Gelir	14.131	13.411	18.553	-1.02	2.73	1.64

KAYNAK: 1968, 1973 ve 1987 yılı gelir dağılımı araştırmaları sonuçlarından yararlanılarak hesaplanmıştır.

sektör ortalama gelirini düşürürken, tarım sektörü ortalama gelirlerini artırmıştır. İkinci olarak, tarım ve tarım-dışı sektörlerde düşük ve orta gelirli ilk yedi gelir grubu sektör ortalama gelirinin altında gelir alırken, yüksek gelirli üç gelir grubunun toplam gelirden aldığı pay ortalama gelirin üzerindedir. Bununla beraber, tarım-dışı sektör ortalama geliri, tarım sektörü ortalama gelirinden daha fazladır.

IV - YAPISAL DEĞİŞİM SÜRECİNDE BÖLGESEL GELİR DAĞILIMI

Bölgesel gelir dağılımı yaklaşımı, gelir dağılımı sorununa farklı bir bakış açısı getirmektedir. Ekonomik kalkınma, çeşitli nedenlerle ekonomik faaliyetlere elverişli koşullara sahip olan bölgelerde başlamakta, içsel ve dışsal ekonomiler sonucu giderek hız kazanmaktadır. Kalkınma kutbundan uzak bölgeler alayhine işleyen bu süreç ile bölgeler arası dengesizliklerin ortaya çıkması kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu sürecin en kısa sürede atlatılabilmesi, izlenecek ekonomik politikaların başarısı ile yakından ilişkilidir. Bölgeler arası dengesizliğin giderilmesine yönelik politika önerileri ise bölgesel gelir dağılımına ilişkin ayrıntılı bilgilere gereksinim duymaktadır. Bu nedenle de bölgeler arası dengesizliğin şiddeti ve zaman içindeki değişimi konusunda elde edilecek bilgilerin önemi büyüktür.

Genel olarak gelirin bölgesel dağılımı, bir ülkede bölgeler arası dengesizliğin göstergesi durumundadır. Aynı zamanda bölgeler arası dengesizliğin derecesi de gelir dağılımındaki dengesizliğin temel nedenidir. Bunun yanında, her bölge ekonomik

ve sosyal yönden diğer bölgelerden farklı özellikler göstermesi nedeniyle, gelir dağılımı sorununu farklı boyutlarda yaşamaktadır.

Bu başlık altında öncelikle, gelirin bölgeler arası dağılımı ele alınmakta ve ekonomik kalkınma sürecindeki oluşumlar ile ilişkili olarak zaman içindeki eğilimler değerlendirilmektedir. Daha sonra ise, her bir bölge için gelir dağılımının ne durumda olduğu ve bu bölgelerde gelir dağılımındaki dengesizlik farklılıklarının nedenleri araştırılmaktadır. Böylelikle Türkiye ekonomisinin kalkınma sürecinde ortaya çıkan, gelir dağılımı sorununun kaynakları mekan boyutunda değerlendirilmiş olacaktır.

1 - GELİRİN COĞRAFİ BÖLGELER ARASI DAĞILIMI

Gelirin bölgeler arasındaki dağılımının temel belirleyicisi olan bölgeler arası gelişmişlik farklılıkları; kalkınma yazınında "Kalkınma Kutupları" olgusu ile açıklanmaktadır¹³⁵. Ekonomik kalkınma süreci ile ilgili olarak yapılmış olan görgül araştırmalar, ekonomik kalkınmanın her bölgede aynı anda başlamasının olanaksız olduğunu ve kalkınma aşamasındaki ülkelerin belirli bölgelerinin diğer bölgelere kıyasla daha gelişmiş olduğunu göstermiştir. Bu nedenle ekonomik kalkınmanın farklı aşamalarında ortaya çıkan kutuplaşmalar ve dengesizlikler, kalkınma sürecinin motoru veya sürükleyici unsuru olarak görülmektedir.

¹³⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Ergül HAN, **Az gelişmişlik ve Kalkınma Ekonomisi**, Anadolu Üniversitesi Eskişehir İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kutahya, 1990, s. 277; Hüsnü ERKAN, **Sosyo-Ekonomik Bölgesel Gelişme Teorik ve Uygulamalı Bir Yaklaşım**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları No: 0906.87.AR.005.038, İzmir, 1987, s. 20.

Bir bölge gelişimini hızla sürdürürken, diğer bölgelerden soyutlanmış olamayacağı için diğer bölgelerin gelişimini de olumlu veya olumsuz yönde mutlaka etkileyecektir. Bu bölgenin diğer bölgelere yönelik dışsal etkilerine göre, bölgeler arası gelişmişlik farkları artacak veya azalacaktır. Bölgeler arası etkileşimin olası sonuçları konusundaki tartışmalar iki temel görüş etrafında toplanmaktadır:

Görüşlerden ilkinde göre, kalkınma kutbunu oluşturan bölgeden diğer bölgelerin de gelişmesini sağlayan olumlu yöndeki etkilerin yayılması söz konusudur. "Trickling-Down Effect" olarak ifade edilen olumlu yöndeki bu etki; gelişmiş bölgenin artan talebine karşılık vermek durumundaki diğer bölgelerin bu bölgeye satışlarının artması sonucunda uyarılan yatırım artışları ile iki bölge ekonomisinin birbirini tamamlaması şeklindedir¹³⁶. Öte yandan aynı görüşe göre, bazı olumsuz, "Polarization Effect" olarak ifade edilen etkilerin işlemesi de kaçınılmazdır. Sanayileşme ve ürünlerin pazarlanması konusunda gelişmiş bölgenin rekabet üstünlükleri, diğer bölgenin gelişimini hızlandıracak girişimleri engelleyebilmektedir. Bu görüşe göre, olumlu yöndeki etkilerin gücü zamanla artarken, olumsuz yöndeki etkilerin gücü zamanla azalmaktadır.

Bir başka görüşe göre ise gelişmiş bölgede olumlu etkiler ağırlık kazanırken, aradaki ilişkinin geri kalmış bölgeler aleyhine işlemesi sonucu olumsuz etkiler öne çıkmaktadır. İlk görüşe göre karamsar olan bu görüşün gerekçesi; piyasa güçlerinin devreye girmesiyle birlikte, bölgeler arasında artan ilişkilerin, gelişmiş bölgenin daha da gelişmesini sağlarken geri kalmış bölgenin daha

¹³⁶ Albert O. HIRSCHMAN, **The Strategy of Economic Development**, New Haven and London: Yale University Press, Fourth Printing, July 1963, p. 187

da yoksullaşmasına neden olmasıdır. "Backwash Effects" olarak ifade edilen bu olumsuz etkinin kaynağı, piyasa koşulları içinde vasıflı işgücü ve sermayenin gelişmiş bölgelere göç etmesinin, göç veren bölge için giderilmesi güç bir kayıp olmasından kaynaklanmaktadır¹³⁷. Ancak, kısa dönem koşullarında geçerli olan bu etkinin yerini uzun dönemde "Spread Effects" adı verilen etki alacaktır. Geri kalmış bölgede ortaya çıkacak işgücü verimliliği artışları, hammaddeyi işleyen sanayilerin kurulması ve ticaret merkezlerinin oluşması ile birlikte bölgeler arası dengesizlik azalacaktır.

Bir bölgede başlayan ekonomik gelişmenin diğer bölgelere yayılması ya da diğer bölgelerdeki ekonomik durumu daha da kötüye götürmesi, bu iki görüşün ileri sürdüğü koşulların ortaya çıkardığı etkilerden hangisinin daha etkili olduğuna bağlıdır. Kalkınma kutbu durumundaki bölgenin gelişme hızı oldukça yüksekse ve gelişmeyi sağlayıcı dışsal etkileri yeterli ise, bölgeler arası dengesizlik zamanla azalacaktır. Fakat bu durum, belirli bir kalkınma eşiğini aşmayı başarmış ülkeler için geçerli olmaktadır. Ekonomik gelişmenin piyasa güçlerine bırakıldığı, devletin ekonomiye müdahale etmediği azgelişmiş ülkelerde ise gelişmiş ve geri kalmış bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarının daha da arttığı görülmektedir. Bu nedenle, bölgesel dengesizlik her ülkede var olmakla beraber, dengesizliğin şiddeti azgelişmiş ülkelerde gelişmiş ülkelere göre daha fazladır. Bölgesel dengesizlik, azgelişmiş ülkelere artan yönde, gelişmiş ülkelere azalan yönde seyretmektedir¹³⁸.

¹³⁷ Gunnar MYRDAL, **Rich Lands and Poor The Road to World Prosperity**, World Perspectives Volume Sixteen, Harper and Row Publishers, New York and Evanston, 1957, p. 27-31.

¹³⁸ Zeynel DİNLER, **Bölgesel İktisat**, Uludağ Üniversitesi Yayınları Ya. No: 3-049-0133, İkinci Basım, Bursa, 1986, s. 121.

Türkiye ekonomisi de ekonomik kalkınma yolundaki her ülkenin kaçınılmaz olarak geçirmek durumunda olduğu bölgesel dengesizliği şiddetle yaşayan bir ülkedir. Ülkenin doğu ve güney doğusunda kalan bölgenin ülke genelinde az gelişmiş; batı ve kuzey batısında kalan bölgeye göre ise geri kalmış olduğu ifade edilebilir. Türkiye GSYİH'sının iller itibariyle dağılımını veren bir araştırmada, 1986 yılı için kişi başına düşen GSYİH'nın il bazında büyükten küçüğe sıralamasında en yüksek gelirli il olarak saptanan Kocaeli ile en düşük gelirli il olan Hakkari arasında 18 katlık gelir farkı olması, söz konusu illerin temsil ettikleri bölgeler arasındaki gelir eşitsizliğinin çarpıcı bir göstergesidir¹³⁹.

Söz konusu bölgesel dengesizliği ortaya koyabilmek için öncelikle bölge kavramına ortak bir tanım getirmek gereklidir. Bölge kavramı bir ülkenin yönetsel amaçları doğrultusunda tanımlanabileceği gibi; coğrafi, ekolojik, iklim koşulları veya ekonomik faaliyetlere göre farklı yönlerden tanımlanabilir. Bu çalışmada temel kaynak olarak alınan 1968, 1973 ve 1987 yılı gelir dağılımı araştırmalarında bölge kavramı, coğrafi bölge ile özdeş kabul edilmektedir. Söz konusu araştırmalarda ülke; "Ege ve Marmara Bölgesi", "İç Anadolu Bölgesi", "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi", "Akdeniz Bölgesi" ve "Karadeniz Bölgesi" olmak üzere beş coğrafi bölgeye ayrılmaktadır. 1968 ve 1973 yılı gelir dağılımı araştırmalarında, İç Anadolu bölgesinde Ankara; Ege ve Marmara bölgesinde İzmir ve İstanbul, bölgeleri dışında tutularak "Metropolitan Alanlar" olmak üzere ayrıca düzenlenmiştir. Ancak, 1987 yılı gelir dağılımı araştırmasında böyle bir ayrıma gidilmemiş, Ankara, İzmir ve İstanbul kendi bölgeleri içinde değerlendirilmiştir.

¹³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Erdoğan ÖZÖTÜN-Osman HAZİNEDAR-Bilal KAYA, **Türkiye Gayri Safi Yurt İçi Hasılasının İller İtibariyle Dağılımı 1979-1986**, İstanbul Sanayi Odası Araştırma Dairesi Yayın No: 1988/8, İstanbul, 1988.

Dönemsel karşılaştırmalara gidebilmek amacıyla -1987 yılı araştırması verilerinden hareketle söz konusu illeri bölge dışına çıkarmak olanaksız olduğu için- 1968 ve 1973 yılı gelir dağılımı araştırmalarının sonuçlarında söz konusu iller ait oldukları bölgelere dahil edilmişlerdir.

Türkiye'de hanehalkı ve hanehalkı gelirlerinin coğrafi bölgelere göre yüzde dağılımları ve coğrafi bölgelere göre ortalama hanehalkı gelirleri Tablo: 3.34 ve Tablo: 3.35'de düzenlenmiştir. 1968 yılı gelir dağılımı araştırmasının sonuçlarına göre, Ege ve Marmara Bölgesi ile İç Anadolu bölgesi dışında kalan bölgelerin hanehalkı gelir yüzdelerinin, hanehalkı yüzdelerinin altında kaldığı görülmektedir. Ege ve Marmara bölgesinin hanehalkı gelir yüzdesi, hanehalkı yüzdesinin oldukça üzerindedir.

Her bölgenin ortalama hanehalkı gelirleri genel ortalama ile kıyaslandığında, Ege ve Marmara bölgesi ile İç Anadolu bölgesinin ortalamanın üzerinde gelire sahip oldukları görülmektedir. 1973 yılı gelir dağılımı araştırması sonuçlarına göre, Akdeniz bölgesi, İç Anadolu bölgesi ve Karadeniz bölgesi hanehalkı yüzdeleri azalmış ve buna bağlı olarak sözkonusu bölgelerin ortalama gelirleri önemli ölçüde artış göstermiştir. Ege ve Marmara bölgesinin ise gerek hanehalkı yüzdesi, gerek gelir yüzdesi artmıştır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin hanehalkı yüzdesi 1968 yılı araştırmasına göre daha yüksek bulunmuş ve gelir payı da azalmıştır. Toplam hanelerin yüzde 14.7'si bu bölgede yaşadığı halde bu haneler, toplam kullanılabilir gelirin yalnızca yüzde 9.9'unu elde etmektedirler. 1968 yılı gelir dağılımı araştırmasıyla kıyaslandığında ortalama hanehalkı geliri en fazla artan bölge Karadeniz bölgesi iken, en az artış gösteren bölge Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi olmuştur.

Tablo: 3.34

Coğrafi Bölgelere Göre Hanehalkı ve Gelir Yüzdeleri

C. Bölgeler	1968		1973		1987	
	Hanehalkı	Gelir	Hanehalkı	Gelir	Hanehalkı	Gelir
Ege ve Marmara	30.7	39.3	33.7	37.7	37.0	45.0
Akdeniz	15.3	11.4	15.2	13.2	13.4	10.7
Anadolu	22.5	23.1	21.9	23.4	24.3	21.5
Karadeniz	17.7	14.7	14.5	15.8	10.6	8.9
Doğu ve Güneydoğu						
Anadolu	13.8	11.5	14.7	9.9	14.7	13.9
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

KAYNAK: 1968, 1973 ve 1987 gelir dağılımı araştırmaları sonuçlarından yararlanılarak hesaplanmıştır.

1987 yılı gelir dağılımı araştırması sonuçları daha farklı bir tablo sergilemektedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin hanehalkı yüzdesinde artış olmazken, getirilen teşvikler ve bölgeye yönelik yatırım harcamalarıyla birlikte gelir yüzdesi artmıştır. Bunun bir yansıması olarak, hanehalkı yüzdesi ile gelir yüzdeleri birbirine yaklaşmıştır. Ancak yine de hanehalkı yüzdesinin üzerinde gelir payı olan tek bölge Ege ve Marmara bölgesidir. Ortalama hanehalkı geliri düzeyinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin gösterdiği artış sonucu Ege ve Marmara bölgesi ile

birlikte genel oralamanın üzerinde hanehalkı gelirine sahip bölgeler arasına girmiş olduğu görülmektedir¹⁴⁰.

Tablo: 3.35

Coğrafi Bölgelere Göre Ortalama Hanehalkı Gelirleri

(1968 Yılı Fiyatlarıyla)

	1968	1973	1987	Yıllık Yüzde Değişim		
				1968-73	1973-87	1968-87
Ege ve Marmara	14.168	15.954	22.923	2.52	3.11	3.25
Akdeniz	8.282	12.375	14.934	9.88	1.47	4.23
İç Anadolu	11.320	15.311	16.693	7.04	0.64	2.49
Karadeniz	9.225	15.521	15.074	13.64	0.20	3.34
Doğu ve Güneydoğu						
Anadolu	9.252	9.637	17.795	0,84	6.04	4.85
Ortalama	10.449	13.759	17.484	6.32	1,81	3.55

KAYNAK: 1968, 1973 ve 1987 gelir dağılımı araştırmaları sonuçlarından yararlanılarak hesaplanmıştır.

¹⁴⁰ Gelir dağılımının hanehalkı düzeyinde ele alındığı göz ardı edilmemelidir. Oysa ki, coğrafi bölgelerin sosyolojik özellikleri düşünüldüğünde hanehalkı fert sayılarındaki büyük farklılık nedeniyle kişi başına düşen gelir düzeyinde yapılacak karşılaştırmaların daha farklı sonuçlar göstereceği açıktır.

Ege ve Marmara bölgesi ile İç Anadolu bölgesi birlikte, toplam hanehalkının yüzde 50'den fazlasını barındırması ve yine toplam gelirin yüzde 60'ından fazla gelire sahip olmaları nedeniyle ülke ekonomisinde büyük önem taşıyan bölgelerdir. Gerçekten Kocaeli, İstanbul, İzmir, Bursa, Ankara gibi gelişmişliği temsil eden büyük şehirler merkez olmak üzere gelirlerin yoğunlaşması ve gösterdikleri büyüme performansları ile birer kalkınma kutbu oluşturmaktadırlar.

Batı Anadolu ile Doğu Anadolu arasındaki gelişmişlik farkı, Türkiye'nin tarihsel gelişiminin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır¹⁴¹. Modern anlamda ekonomik kalkınma, İstanbul ve İzmir'de başlamış ve kalkınmanın ülkenin diğer bölgelerine de yayılması yönündeki çabalara karşın, bu bölgeler ile diğer bölgeler arasındaki kalkınmışlık farkı giderek açılmıştır. Bölgeler arası dengesizliklerden kaynaklanan gelir dağılımındaki eşitsizliğin azaltılması amacıyla devlet, ilk kez 1968 yılında "Kalkınmada Öncelikli İller" kavramını ortaya atmış ve bu illere yapılacak yatırımlara özel teşvikler getirmiştir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yer alan çoğu ilin kalkınmada öncelikli iller kapsamında yer almasına karşın, bu illere yapılan yatırımların çoğunlukla kamu kesimi veya iştirakleriyle gerçekleştirildiği, ancak rasyonel olmayan yatırım seçimleri sonucu kaynak savurganlığına yol açtığı görülmüştür. Bununla birlikte bugüne kadar uygulanan teşvikler ve devlet eliyle yapılan yatırımlar, bölgesel dengesizliğin hafifletilmesinde katkı sağlamıştır.

¹⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: DİNLER, s. 138.

Yapılan gelir dağılımı araştırmalarının sonuçlarına ilişkin kaygılarımız saklı kalmak kaydıyla, araştırmaların bilgilendirdiği dönem boyunca bölgeler arasında hanehalkı ortalama gelirlerinin birbirine yaklaştığı; Ege ve Marmara bölgesi dışında kalan tüm bölgelerde, hanehalkı yüzdelerinin gelir yüzdelerine yaklaştığı, bu nedenle hanehalkı gelirleri düzeyinde bölgeler arası gelir eşitsizliğinin azaldığı ifade edilebilir. Bölgeler arası gelir eşitsizliğinin değişimini somut olarak ortaya koymak üzere, bölgelerin hanehalkı yüzdeleri ile ağırlıklandırılmış değişme katsayısı gelir dağılımı eşitsizlik ölçütünden (D_B) yararlanılabilir¹⁴²:

$$D_B = \frac{\sqrt{\sum (Y_i - \bar{Y})^2 \cdot H_i}}{\bar{Y}}$$

Eşitlikte Y_i : i bölgesi ortalama hanehalkı gelirini; $\bar{Y}$: ülke ortalama hanehalkı gelirini; H_i : i bölgesinde hanehalkı yüzdesini tanımlamaktadır.

Bölgeler arası gelir dağılımındaki eşitsizliği ölçmek üzere, 1968, 1973 ve 1987 yılı gelir dağılımı araştırmalarının sonuçlarına göre hesaplanan değişme katsayısının aldığı değerler, zaman içinde bölgeler arası gelir dağılımının değişimi konusunda bilgi vermektedir. 1968 yılı araştırmasına göre hesaplanan bölgeler arası eşitsizlik katsayısı 0,226 iken; 1973 yılı araştırması sonuçlarına göre 0,291'e artış göstermiştir. Bu değişim, bölgeler arası gelir dağılımındaki eşitsizliğin dönem zarfında artmış olduğunun ifadesidir. 1987 yılı araştırmasına göre hesaplanan bölgesel eşitsizlik katsayısı 0,195 olarak bulunmuştur ve bölgeler arası gelir eşitsizliğinin azalmakta olduğunu göstermektedir. 1968-

¹⁴² Arif TUNCER, *Income Distribution in Turkey*, University of Wisconsin-Madison, 1981, p. 249.

1973 dönemi için artan, 1973-1987 dönemi için azalan bölgeler arası gelir eşitsizliği, ekonomik kalkınma ile birlikte bölgeler arası gelir eşitsizliğinin azalacağı hipotezine uygun bir gelişmedir.

Tablo: 3.36

Bölgeler Arası Gelir Eşitsizliği Ölçütü 1968-1987

	1968	1973	1987
D_B	0,226	0,291	0,195

2 - COĞRAFİ BÖLGELERDE GELİR DAĞILIMI

Türkiye ekonomisindeki yapısal değişim ile birlikte, haneler düzeyinde bölgeler arasındaki gelir dağılımının giderek dengeli hale geldiği bundan önceki başlık altında ortaya konmuştu. Bölgelere göre gelir dağılımının ne durumda olduğu ve nasıl bir eğilim gösterdiği sorusuna bulunacak yanıt ile aynı zamanda ülke genelinde gelir dağılımındaki eşitsizliğin kaynakları da analiz edilmiş olacaktır. Bu amaçla hazırlanmış olan Tablo: 3.37'de bölgeler düzeyinde hesaplanmış Gini katsayıları; Tablo: 3.38 ve Tablo: 3.39'da ise hanehalkı gelir gruplarına göre ortalama reel hanehalkı gelirlerinin dönem içindeki değişimi görülmektedir.

Bölgelere göre hesaplanmış olan Gini katsayılarına bakıldığında, hanehalkı düzeyinde gelir dağılımındaki eşitsizliğin tüm bölgeler için azaldığı görülmektedir. 1968 yılı gelir dağılımı araştırması sonuçları ile 1973 yılı gelir dağılımı araştırmasının sonuçları kıyaslandığında, Akdeniz bölgesi için hesaplanan eşitsizlik

artarken diğer tüm bölgelerde azalmış olduğu dikkat çekmektedir. 1987 yılı gelir dağılımı araştırması sonuçlarına göre, gelir dağılımındaki eşitsizliğin en yaygın olduğu bölge Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi iken, gelir dağılımı eşite en yakın olan bölge Karadeniz bölgesidir.

Tablo: 3.37
Coğrafi Bölgelere Göre Gini Katsayıları

	1968	1973	1987
Ege ve Marmara	0,54	0,47	0,43
Akdeniz	0,53	0,55	0,42
İç Anadolu	0,53	0,49	0,43
Karadeniz	0,55	0,53	0,36
Doğu ve Güneydoğu An.	0,60	0,51	0,45
Türkiye	0,56	0,51	0,43

KAYNAK: 1968, 1973 ve 1987 yılı gelir dağılımı araştırmalarının sonuçlarından yararlanılarak hesaplanmıştır.

Gelir gruplarına göre gelir dağılımının analizi için yüzde 20'lik gelir gruplarının toplam gelirden aldıkları paylara bakıldığında, tüm bölgeler için gelir dağılımındaki iyileşmenin yüksek gelirli yüzde 20'nin gelir payının azalması, buna karşılık düşük gelirli yüzde 40'ın gelir payının artmasından kaynaklandığı sonucuna varılmaktadır. Fakat yine de 1987 yılı araştırmasının sonuçlarına göre en yüksek gelirli yüzde 20'nin gelir payı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi için toplam gelirin yüzde 50'sini aşmaktadır.

Coğrafi Bölgelerde Hanehalkı Gelir Gruplarına Göre Gelir Dağılımı

	Ege ve Marmara	Akdeniz	İç Anadolu	Karadeniz	Doğu ve G.Doğu
En Düşük % 20					
1968	3.4	2.8	3.8	3.7	2.5
1973	4.3	2.5	4.3	3.1	3.4
1987	5.5	5.5	5.3	5.8	5.3
İkinci % 20					
1968	7.9	6.9	6.9	6.7	5.2
1973	9.0	6.9	8.5	7.2	7.9
1987	9.8	9.9	9.7	11.6	9.3
Üçüncü % 20					
1968	10.1	12.6	12.3	10.8	9.3
1973	13.5	11.6	13.2	12.1	13.3
1987	14.2	14.5	14.1	16.1	13.2
Dördüncü % 20					
1968	19.8	20.7	19.5	18.5	17.3
1973	23.4	19.2	20.2	20.2	21.2
1987	20.9	21.1	21.3	23.1	20.1
En Yüksek % 20					
1968	58.8	57.0	57.5	60.3	65.7
1973	49.7	59.8	53.9	57.4	54.2
1987	49.6	49.1	49.7	43.3	52.1

KAYNAK: 1968,1973 ve 1987 yılı gelir dağılımı araştırmaları sonuçlarından yararlanılarak hesaplanmıştır

Coğrafi Bölgelerde Hanehalkı Gelir Gruplarına Göre Ortalama Reel Gelirler
(1968 Yılı Fiyatlarıyla)

	Ege ve Marmara	Akdeniz	İç Anadolu	Karadeniz	Doğu ve G.Doğu
En Düşük % 20					
1968	2.394	1.159	2.145	1.706	1.156
1973	3.454	1.546	3.268	2.405	1.637
1987	6.269	4.070	4.407	4.617	4.742
İkinci % 20					
1968	5.596	2.857	3.888	3.090	2.405
1973	7.203	4.269	6.530	5.587	3.806
1987	11.209	7.378	8.063	9.170	8.230
Üçüncü % 20					
1968	7.148	5.218	6.979	4.982	4.302
1973	10.737	7.177	10.075	9.390	6.408
1987	16.287	10.842	11.744	12.780	11.718
Dördüncü % 20					
1968	14.041	8.572	11.032	8.534	8.004
1973	18.690	11.880	15.449	15.677	10.216
1987	24.024	15.726	17.771	18.332	17.893
En Yüksek % 20					
1968	41.663	23.605	32.559	27.817	30.397
1973	39.687	37.004	41.235	44.548	26.119
1987	56.827	36.657	41.485	34.280	46.392

KAYNAK: 1968, 1973 ve 1987 yılı gelir dağılımı araştırmaları sonuçlarından yararlanılarak hesaplanmıştır.

Coğrafi bölgelerin gelir gruplarına göre ortalama hanehalkı reel gelir düzeyleri arasında kıyaslamaya gidildiğinde ise tüm gelir grupları için ortalama hanehalkı gelirinin en yüksek olduğu bölge Ege ve Marmara bölgesi olarak saptanmıştır. Bu sonuçta, söz konusu bölgenin İstanbul, İzmir, Kocaeli ve Bursa gibi gelir düzeyi yüksek illeri kapsamamasının etkisi büyüktür. Genel olarak tüm gelir gruplarının reel gelirlerinin artmış olduğu, yani ekonomik büyümeden pay aldıkları görülmektedir. Ancak, düşük ve orta gelirli gruplara dahil olan hanehalkının ortalama reel gelirlerindeki artış, yüksek gelirli grupta yer alan hanehalkının ortalama reel gelirindeki artıştan daha büyüktür. Bu sonuç, bölgelerin yüksek gelirli yerleşim merkezlerinden düşük gelirli ve daha çok geri kalmış yörelerine gelirin yeniden dağılmış olduğunu göstermektedir. Bu gelişme aynı zamana, daha önce de ifade edilmiş olan, ekonomik kalkınma ile birlikte gelirin, ülkenin gelişmiş bölgelerinden geri kalmış bölgelerine doğru transfer olduğu tezini doğrular niteliktedir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi ve Ege ve Marmara bölgesi gibi birbirinden çok farklı özellikleri olan iki bölgenin gelir dağılımındaki dengesizlikleri ile ilk sıralarda yer almaları ilginçtir. Bu bölgelerden biri; gelişmişlik düzeyindeki ülkelere özgü pazar yapısı, ileri teknolojisi, gelişmiş kurum ve organizasyonları ile modern kesimi, diğeri; geri kalmışlığın tipik özelliklerinden sayılan aile ekonomisi, geri ve ilkel teknolojisi, geleneksel kurum ve organizasyonları ile geleneksel kesimi temsil eden farklı yapılara sahiptirler. Bu nedenle de her iki bölge için gelir dağılımındaki dengesizliğin kaynaklarının birbirinden farklı olması gerektiği açıktır. Gelir dağılımının gösterdiği dengesizliğin kaynaklarının bölgeler düzeyinde ortaya konabilmesi, aynı zamanda ülke genelindeki gelir eşitsizliğinin kaynaklarının anlaşılmasına da

Tablo: 3.40
Coğrafi Bölgelerde Gelirin Türlerine Göre Yüzde Dağılımı

	Maas Ücret	Tarım	Ticaret	Hizmet	Tarım dışı Üretim *	Gayri- menkul	Menkul Kıymet	Karşı- lıksız. Transfer
Ege ve Marmara	28.5	14.5	14.8	8.7	11.8	5.1	3.3	13.0
Akdeniz	28.5	22.3	15.0	9.8	7.9	3.3	1.7	11.3
İç Anadolu	25.0	28.8	14.2	7.9	8.4	2.3	1.0	12.3
Karadeniz	21.1	36.4	12.8	6.8	5.2	2.5	1.0	14.0
Doğu ve Güneydoğu	19.2	45.9	13.8	5.5	5.1	3.8	0.3	6.3

* Tarım-dışı üretim gelirleri; imalat, inşaat, enerji, madencilik vb. üretim faaliyetleri sonucu elde edilen gelirleri kapsamaktadır.

KAYNAK: Devlet İstatistik Enstitüsü, 1987 Gelir Dağılımı Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Sonuçları, Ankara, 1990.

Tablo: 3.41

Coğrafi Bölgelerde Gelir Türlerinin Dağılımı

	Maaş Ücret	Tarım	Ticaret	Hizmet	Tarım dışı Üretim *	Gayri- menkul	Menkul Kıymet	Karşı- lıksız Transfer
Ege ve Marmara								
Değişme Katsayısı	0.425	0.491	1.197	1.130	0.754	1.183	1.401	0.467
Ağırlıklı Değişme. Katsayısı	0.121	0.071	0.177	0.098	0.089	0.060	0.046	0.061
Akdeniz								
Değişme Katsayısı	0.404	0.925	1.208	1.032	1.142	0.796	1.449	0.518
Ağırlıklı Değişme. Katsayısı	0.115	0.206	0.181	0.101	0.090	0.026	0.025	0.058
İç Anadolu								
Değişme Katsayısı	0.358	0.851	1.370	1.146	1.417	1.059	1.037	0.405
Ağırlıklı Değişme. Katsayısı	0.089	0.245	0.194	0.090	0.119	0.024	0.010	0.049
Karadeniz								
Değişme Katsayısı	0.460	0.650	1.150	0.910	0.900	0.980	1.360	0.520
Ağırlıklı Değişme. Katsayısı	0.097	0.236	0.147	0.062	0.047	0.025	0.014	0.073
Doğu ve Güneydoğu								
Değişme Katsayısı	0.264	1.035	1.264	0.856	1.204	1.652	0.932	0.472
Ağırlıklı Değişme. Katsayısı	0.051	0.475	0.174	0.047	0.061	0.062	0.003	0.029

* Tarım-dışı üretim gelirleri; imalat, inşaat, enerji, madencilik vb. üretim faaliyetleri sonucu elde edilen gelirleri kapsamaktadır.

KAYNAK: Devlet İstatistik Enstitüsü, 1987 Gelir Dağılımı Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Sonuçları'ndan yararlanılarak hesaplanmıştır.

yardımcı olacaktır.

Belirtilen amaç doğrultusunda düzenlenmiş olan Tablo: 3.40, her bölge için bölge gelirinin türlerine göre yüzde dağılımını göstermektedir. Bölgelere göre yaratılan gelirin türleri incelendiğinde, maaş ve ücret gelirlerinin en yüksek pay sahibi olduğu bölge Akdeniz bölgesi iken, en düşük pay aldığı bölge Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesidir. Tarım gelirlerinin payının en yüksek olduğu bölge Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi; ticaret ve hizmet gelirleri payının en yüksek olduğu bölge Akdeniz bölgesidir. Bölgeler içinde gayrimenkul gelirlerinde en yüksek payı Ege ve Marmara bölgesi, en düşük payı ise İç Anadolu bölgesi almaktadır. Menkul kıymet gelirlerinde Ege ve Marmara bölgesi en düşük payı almaktadır. Karşılıksız gelirlere bakıldığında, en yüksek payı Karadeniz bölgesinin, en düşük payı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin aldığı görülmektedir.

Coğrafi bölgelere göre gelir türlerinin toplam bölge geliri içindeki paylarının ifade edilmesi, bölgelerin birbirinden farklı gelir dağılımlarına sahip olmalarını açıklamaya yetmeyecektir. Gerçekten de ortaya konması gereken konu, bölge gelirlerinin türlerine göre sıralanmasından çok, söz konusu gelir kaynaklarının bölge içindeki dağılımının ne olduğudur. Tablo: 3.41 coğrafi bölgelere göre gelir türlerinin dağılımındaki eşitsizlikleri, değişme katsayıları yardımıyla ortaya koymaktadır. Eşitsizlik sıralamasında; Ege ve Marmara bölgesi ile Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinde menkul kıymet gelirleri, İç Anadolu bölgesinde tarım-dışı üretim gelirleri ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde ise gayrimenkul gelirleri ilk sırada yer almaktadır.

Ticaret gelirlerinin dağılımında hesaplanan eşitsizlik değerlerinin tüm bölgelerde yüksek bulunmuş olması dikkat çekicidir. Açıktır ki söz konusu gelir türlerinin dağılımındaki eşitsizliğin bölge gelirinin dağılımına etkisi, toplam bölge geliri içindeki ağırlığına bağlı olacaktır. Gelir türlerinin toplam bölge geliri içindeki yüzdesi ile ağırlıklandırılmış eşitsizlik katsayılarına geçildiğinde ise çok daha farklı bir görünüm ortaya çıkmaktadır. Ege ve Marmara bölgesi için gelir dağılımındaki dengesizliğin kaynağı ticaret gelirlerinin dağılımındaki dengesizlik iken, diğer bölgelerde tarım gelirlerinin dağılımındaki dengesizlik, gelir dağılımındaki dengesizliğin belirleyicisi durumundadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi için, tarım gelirlerinin toplam bölge gelirinin yaklaşık yarısını meydana getirmesi nedeniyle, bu bölgede tarım gelirlerinin dağılımındaki dengesizliğin etkisi çok daha fazla hissedilmektedir. Ekonomik kalkınma ile birlikte, tarımdan tarım-dışı sektörlerle transfer edilen gelirin -özellikle Ege ve Marmara bölgesi için- ticaret sermayesine dönüşmesi ile birlikte, bölge geliri içinde ticaret gelirlerinin ağırlık kazanması, bu gelir türünü bölge içi gelir dağılımındaki dengesizliğin en önemli kaynağı haline getirmiştir.

V - YAPISAL DEĞİŞİM SÜRECİNDE KIR-KENT AYRIMINDA GELİR DAĞILIMI

Gelir dağılımının kır ve kent ayrımında analiz edilmesiyle, gelir dağılımındaki dengesizliğin kaynakları daha iyi anlaşılmış olacaktır. Böyle bir yaklaşım, gelirin kır ve kent arasındaki dağılımının yanısıra, kırsal kesimde ve kentlerde gelir dağılımındaki dengesizliklerin ortaya konmasını da gerektirmektedir. Böylece ülke genelindeki gelir dağılımı sorununun farklı mekanlarda değerlendirilme olanağı doğmuş olacaktır.

Bu başlık altında öncelikle gelirin kır ve ken arası dağılımı ele alınırken, daha sonra kır ve ketteki gelir dağılımı analiz edilmektedir.

1 - GELİRİN KIR-KENT ARASI DAĞILIMI

Kır ve kent ayrımında gelir dağılımının analizine geçmeden önce, kavramsal sorunlara açıklık getirmek yararlı olacaktır. Kır ve kent kavramlarının çeşitli kuruluşlarca farklı olarak tanımlanması sorun yaratmaktadır. Birleşmiş Milletler Teşkilatı, nüfusu 10.000'in üzerinde olan yerleşim merkezlerini kent; altında kalan yerleri kır olarak tanımlamaktadır. Aynı konuda Devlet İstatistik Enstitüsü farklı bir yaklaşım ile nüfusu 2.000'in üzerinde olan yerleşim merkezlerini kent, altında kalan yerleri kır olarak tanımlamıştır. Araştırmamızın temel veri kaynaklarından biri olan 1968 yılı gelir

dağılımı araştırması ise, 2.000'den az nüfuslu yerleri köy, 2.000-15.000 arası nüfusu olan yerleşim birimlerini kasaba, bunun üzerinde nüfusu olan yerleri kent olarak kabul etmektedir. 1973 yılı gelir dağılımı araştırmasında da benzer bir yaklaşım ile 15.000 nüfuslu yerleşim birimleri sınır kabul edilerek kırsal ve kent tanımı kriteri ortaya konmaktadır. 1987 yılı gelir dağılımı araştırmasında ise Devlet Planlama Teşkilatı'nın en son kent tanımından hareketle, yerleşim birimi nüfusu 20.000'den daha fazla olan yerleşim birimleri kent, diğerleri de kırsal olarak kabul edilmektedir. Bütün bu farklı kriterlere sahip kırsal ve kent tanımlarına karşın bu araştırmada, 1968 ve 1973 yılı gelir dağılımı araştırmaları için 15.000; 1987 yılı gelir dağılımı araştırması için ise 20.000 nüfus sınırı kabul edilmek üzere, daha fazla nüfuslu yerleşim birimleri kent, altında kalan yerler kırsal olarak kabul edilmiştir.

Kırsal ve kent ayrımında gelir dağılımının, tarım ve tarım-dışı gelirler ayrımına göre değerlendirilen gelir dağılımı olgusundan farklı olduğunu ifade etmek de konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Bu ayrım, kırsal kesimde yaşayıp da tarım-dışı gelirler elde eden haneler ile kentlerde yaşayıp, gelirlerinin önemli bir kısmı tarım gelirlerinden oluşan hanelerin varlığını ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. 1987 yılı gelir dağılımı araştırması sonuçlarına göre kırsal kesimde yerleşik hanehalkları, gelirlerinin yüzde 48'ini tarım-dışı gelirlerden elde ederlerken, kentlerde yaşayan hanehalkları ise gelirlerinin yüzde 3.12'sini tarımdan elde etmektedir¹⁴³.

¹⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Devlet İstatistik Enstitüsü, **1987 Gelir Dağılımı** ..., s. 378 ve 550.

Daha önce de ifade edilmiş olduğu gibi, ekonomik kalkınma sürecinde modern ekonomik faaliyetlerin genelde büyük kent merkezlerinde yoğunlaşması ile birlikte, bu merkezlere yönelik göç hızlanmaktadır. Ekonomik faaliyetlerin ve nüfusun bu bölgelerde toplanması aynı zamanda gelirlerin de bu bölgelerde yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Belirli merkezlerin yanı sıra, görece olarak daha küçük kent ve kasabaların gelişmesi de, merkezlere göç olgusu ile birlikte ivme kazanmaktadır. Başlangıçta Ankara, İstanbul, İzmir gibi iller büyük kent merkezleri olarak sayılırken, bugün için büyük kent kapsamına daha başka iller de girmiş bulunmaktadır. Büyük kent merkezlerine yönelik gelişmelerin sonucu olarak, gelirin bu kent merkezlerinde yoğunlaşması ile kırsal kesim nüfusunun hem sayı ve hem de gelir yönüyle geri kalacağı ifade edilebilir.

Türkiye ekonomisinde, kırsal kesim ve kentler olmak üzere gelirlerin ve hanehalkının yüzdeleri, zaman içindeki değişimleri ile birlikte Tablo: 3.42'de düzenlenmiştir. Kırsal kesim hanehalkları ve gelirlerinin toplam içindeki oransal payları giderek azalma eğilimi taşımaktadır. 1968 yılı gelir dağılımı araştırması sonuçlarına göre toplam hanehalkının yüzde 69.7'si kırsal kesimde yerleşmiş ve toplam gelirin yüzde 53.7'sini alırken; 1973 yılı araştırmasında kırsal kesim hanehalkı oranı yüzde 61.5'e, gelir oranı yüzde 53'e; 1987 yılı araştırmasında aynı oranlar sırasıyla, yüzde 47.5 ve yüzde 40.8'e düşmüştür. Ancak hanehalkı oranındaki azalma eğilimi, hanehalkı gelirleri oranındaki azalma eğiliminden daha baskındır ve kırsal kesimde hanehalkı düzeyinde ortalama gelirin arttığına bir göstergesi durumundadır.

Tablo: 3.42

Kır ve Kent Ayrımında Hanehalkı ve Gelir Yüzdeleri

	1968		1973		1987	
	Hane	Gelir	Hane	Gelir	Hane	Gelir
Kır	69.7	53.7	61.5	53.0	47.5	40.8
Kent	30.3	46.3	38.5	47.0	52.5	59.2

KAYNAK: 1968, 1973 ve 1987 yılı gelir dağılımı araştırmaları sonuçlarından yararlanılarak hesaplanmıştır.

Kentlerde yerleşmiş hanehalklarının oranı ve gelir payları ise ele alınan dönem boyunca artmıştır. 1968 yılı gelir dağılımı araştırmasına göre toplam hanehalkının yüzde 30.3'ü kentlerde yerleşmiş ve toplam gelirin yüzde 46.3'ünü alır durumda iken bu oranların sırasıyla, 1973 yılı araştırmasında yüzde 38.5 ve yüzde 47'ye ; 1987 yılı araştırmasında yüzde 52.5 ve yüzde 59.2'ye artmış olduğu saptanmıştır. Ancak bu artışlar, kırsal kesimdeki değişimin tersine hanehalkı sayısındaki artışın gerisinde kalan gelir artışları şeklinde olmuştur.

Kırsal kesim ve kenlerde, ortalama hanehalkı gelirlerinden hareketle, kır ve kent arasındaki gelir farkının giderek azaldığı görülmektedir. 1968 yılında kentlerde yaşayan hanehalkının ortalama yıllık geliri kırsal kesimdeki hanehalkının ortalama yıllık gelirinden 1.98 kez daha fazla iken. bu fark 1973 yılında 1.42 katına ve 1987 yılında 1.31 katına kadar gerilemiştir (Bkz.: Tablo: 3.45 ve Tablo: 3.46).

2 - KIR VE KENTTE GELİR DAĞILIMI

Kır ve kent hanehalkı gelirleri arasındaki dengesizliğin azalmakta olduğu sonucunun ötesinde, kır ve kentlerde gelir dağılımındaki dengesizliklerin ortaya konması ve değerlendirilmesi de yararlı olacaktır. Kırsal kesimde ve kentlerde gelir dağılımına ilişkin araştırma sonuçları, hanehalkı gelir gruplarına göre ve eşitsizlik ölçütüne göre Tablo: 3.43 ve Tablo: 3.44'de verilmiştir.

Gelir dağılımı eşitsizlik ölçütleri bu konuda temel yol göstericilerdir. Bu amaçla hesaplanmış olan Gini katsayıları, kırsal kesimde ve kentlerde gelir dağılımındaki eşitsizliğin, ideal eşitsizliğe doğru bir eğilim gösterdiğini ortaya koymaktadır. 1968 ve 1973 yılları gelir dağılımı araştırmalarının sonuçlarına göre, kırsal kesimde gelir dağılımı eşitsizliği kentlerdeki eşitsizlikten daha büyüktür. 1987 yılı gelir dağılımı araştırması sonuçlarına göre hesaplanan Gini katsayıları ise gelirin kırsal kesimlerde kentlere kıyasla daha dengeli bir dağılım gösterdiğini ortaya koymaktadır. Türkiye ekonomisinde gelir dağılımı sorunu artık kırsal kesim kaynaklı olmaktan çıkmış, kent karakterli bir yapıya dönüşmüştür.

Gelir gruplarına göre düzenlenmiş gelir dağılımı sonuçlarının, gelir dağılımı eşitsizlik ölçütlerinin ötesinde ayrıntılı analizlere olanak verdiği daha önce de ifade edilmişti. Bu amaçla, kır ve kent ayrımında yüzde 20'lik gelir gruplarına göre gelir dağılımı verilerinden yararlanılmaktadır. Gelir gruplarının yüzde paylarındaki değişimler, düşük gelirli yüzde 80 hanehalkının gelir paylarındaki artışa, en yüksek gelirli yüzde 20'nin payındaki azalışa işaret etmektedir. Aynı zamanda bu gelişmeler kırsal kesimde ve

Tablo: 3.43
Kırsal Kesimde Hanehalkı Gelir Gruplarına Göre Gelir Dağılımı

Gelir Grupları	1968	1973	1987	Yıllık Ortalama Yüzde Değişim		
				1968-1973	1973-1987	1968-1987
En Düşük % 20	3.04	3.13	5.21	0.59	4.75	3.76
İkinci % 20	6.51	7.17	10.03	2.03	2.85	2.85
Üçüncü % 20	11.04	10.84	14.98	-0.37	2.73	1.87
Dördüncü % 20	18.15	18.35	21.97	0.22	1.41	1.11
En Yüksek % 20	61.25	60.52	47.81	-0.24	-1.49	-1.15
Gini Katsayısı	0.56	0.53	0.41			

KAYNAK: 1968, 1973 ve 1987 yılı gelir dağılımı araştırmaları sonuçlarından yararlanılarak hesaplanmıştır.

Tablo: 3.44
Kentlerde Hanehalkı Gelir Gruplarına Göre Gelir Dağılımı

Gelir Grupları	1968	1973	1987	Yıllık Ortalama Yüzde Değişim		
				1968-1973	1973-1987	1968-1987
En Düşük % 20	5.06	5.19	5.43	0.52	0.33	0.38
İkinci % 20	8.06	9.15	9.33	2.70	0.14	0.83
Üçüncü % 20	12.68	12.97	13.60	0.46	0.35	0.38
Dördüncü % 20	18.51	19.90	20.71	1.50	0.29	0.63
En Yüksek % 20	55.70	52.87	50.93	-1.02	-0.26	-0.45
Gini Katsayısı	0,47	0,46	0,44			

KAYNAK: 1968, 1973 ve 1987 yılı gelir dağılımı araştırmaları sonuçlarından yararlanılarak hesaplanmıştır.

kentlerde gelir dağılımındaki eşitsizliğin azalma nedenlerine ışık tutmaktadırlar. Her iki kesim için de, yüksek gelirli gruptan düşük gelirli gruplara gelir transferi olmuştur. Ancak bu transfer, kırsal kesim için kentlere göre daha büyük oranlardadır. Yüksek gelirli gruplardan, düşük gelirli gruplara gelir transferinin en önemli sonucu yoksulluğun azalmasıdır. Dünya Bankası yaklaşımı çerçevesinde, yoksulluk sınırı olarak kabul edilen düşük gelirli yüzde 40'ın toplam gelirden aldığı payın artmış olduğu görülmektedir.

Kır ve kent ayrımında gelir gruplarına göre reel kazanç ve kayıpların ifade edilebilmesi amacıyla düzenlenmiş olan Tablo: 3.45 ve Tablo: 3.46 her iki kesimde de gelir gruplarının reel gelirlerindeki artışa işaret etmektedir. 1968, 1973 ve 1987 yılı gelir dağılımı araştırmaları sonuçlarına göre, dönem boyunca düşük gelirli yüzde 80'in ortalama hanehalkı reel gelirleri gerek kırsal kesimde ve gerek kentlerde genel ortalama hanehalkı gelir artışının üzerinde olmuştur. En yüksek gelirli yüzde 20'nin ortalama reel gelir artışı ise genel ortalama gelir artışının altında kalmıştır. En düşük gelirli yüzde 20 ile temsil edilen gelir grubunda yer alan hanehalkının ortalama reel gelir artışı; kırsal kesimde genel ortalama reel gelir artışının 2.5 katı iken, bu oran kentlerde yaşayan aynı gelir grubundaki hanehalkı için 1.4 olarak saptanmıştır.

Bu sonuçlar, ülke genelinde, yüksek gelirli gruplardan düşük gelirli gruplara gelir transferine tanıklık ederken aynı zamanda kırsal kesim için bu transferlerin daha büyük olduğunu göstermektedir. Ancak yine de tüm gelir grupları için hesaplanmış olan ortalama reel hanehalkı gelirinin kırsal kesimde kentlere göre daha düşük olduğu saptanmıştır. Buradan hareketle, yoksulluk

Tablo: 3.45**Kırsal Kesimde Hanehalkı Gelir Gruplarına Göre Ortalama Reel Gelirler
(1968 Yılı Fiyatlarıyla)**

Gelir Grupları	1968	1973	1987	Yıllık Ortalama Yüzde Değişim		
				1968-1973	1973-1987	1968-1987
En Düşük % 20	1.298	1.922	4.217	9,61	8,53	11,84
İkinci % 20	2.779	4.404	8.119	11,69	6,03	10,11
Üçüncü % 20	4.715	6.659	12.126	8,25	5,86	8,27
Dördüncü % 20	7.749	11.273	17.785	9,09	4,13	6,82
En Yüksek % 20	26.149	37.178	38.712	8,43	0,29	2,53
Ortalama Gelir	8.538	12.287	16.192	8,78	2,27	4,72

KAYNAK: 1968, 1973 ve 1987 yılı gelir dağılımı araştırmaları sonuçlarından yararlanılarak hesaplanmıştır.

Tablo: 3.46
Kentlerde Hanehalkı Gelir Gruplarına Göre Ortalama Reel Gelirler
(1968 Yılı Fiyatlarıyla)

Gelir Grupları	1968	1973	1987	Yıllık Ortalama Yüzde Değişim		
				1968-1973	1973-1987	1968-1987
En Düşük % 20	4.282	4536	5760	1.19	1.93	1.82
İkinci % 20	6.821	7385	9.897	1.65	2.43	2.37
Üçüncü % 20	10.730	11.433	14.424	1.31	1.87	1.81
Dördüncü % 20	15.564	17.392	21.970	2.21	1.88	2.12
En Yüksek % 20	47.134	46.649	54.028	-0.21	1.09	0.77
Ortalama Gelir	16.926	17.479	21.216	0.65	1.53	1.33

KAYNAK: 1968, 1973 ve 1987 yılı gelir dağılımı araştırmaları sonuçlarından yararlanılarak hesaplanmıştır.

sorununun kırsal kesimde daha yoğun olduğu ifade edilebilir. 1987 yılı için yıllık ortalama hanehalkı geliri bazında 1.357.000 TL yoksulluk sınırı kriterine göre kentlerde yaşayan hanehalkının yüzde 17'si yoksulluk sınırının altında iken, kırsal kesimde bu oran yüzde 28'e varmaktadır. Ortalama hanehalkı gelirinin yüzde 50'sinin altında gelir elde eden hanehalkını yoksulluk sınırında kabul eden kritere göre, kentlerde yoksulluk sınırının altındaki hanehalkı oranı yüzde 30 iken kırsal kesim için bu oran yüzde 40'a yaklaşmaktadır¹⁴⁴.

Kırsal kesim gelirleri ve hanehalkının oransal paylarının azalmakta ve kent gelirleri ve kentlerde yerleşik hanehalkı oranının artmakta oluşu; kır ve kent ayrımında hanehalkı gelirleri arasındaki dengesizliğin giderek azalması; 1987 yılı gelir dağılımı araştırması sonuçlarına kadar, kırsal kesimde göreceli olarak daha şiddetle yaşanan gelir dağılımındaki dengesizliğin tersine dönerek kentlerdeki gelir dağılımının kırsal kesime göre daha dengesiz hale gelmesi Türkiye ekonomisinin geçirmekte olduğu yapısal değişim ile açıklanabilir.

Yapısal değişimin ortaya çıkardığı en çarpıcı sonuç, gelir dağılımındaki dengesizliğin artık kırsal kesimden kaynaklanan bir sorun olmaktan çok, kent kökenli bir sorun haline dönüşmesidir. Kentleşme oranı ile gelir dağılımındaki eşitsizlik arasında yüksek bir korelasyon olmamakla birlikte, yapılmış çeşitli araştırmalar, belirli bir kentleşme eşiğinden itibaren gelir eşitsizliğinin artmakta olduğunu ortaya koymaktadır¹⁴⁵.

¹⁴⁴ Yoksulluk kriterleri konusunda bkz.: Bu çalışma s. 92-94.

¹⁴⁵ LECAILLON-PAUKERT, p. 67.

Gelir dağılımındaki dengesizliğin nedenlerinin saptanabilmesi, her iki kesimde elde edilen gelirlerin türlerine göre sınıflandırılması ve her bir gelir türünün dağılımındaki dengesizliğin görülmesine bağlıdır. Bu amaçla düzenlenmiş olan Tablo: 3.47'de, 1987 yılı gelir dağılımı araştırması sonuçlarından yararlanılarak, kır ve kent ayrımında gelirlerin türlerine göre dağılımı ile gelir türlerinin dağılımındaki eşitsizliği ortaya koyacak, gelir yüzdesi ile ağırlıklandırılmış değişme katsayıları görülmektedir.

Kırsal kesim gelirlerinin yarıdan fazlasını oluşturan tarım gelirleri, aynı zamanda kırsal kesim gelir dağılımındaki eşitsizliğin de kaynağı durumundadır. Kent gelirleri içinde ise en büyük payı, yüzde 33 ile maaş ve ücret gelirleri alırken, gelir dağılımındaki dengesizliğin nedeninin ticaret gelirlerinin dağılımındaki dengesizlik olduğu ortaya çıkmıştır. Ticaret gelirlerini sırasıyla; tarım-dışı üretim gelirleri, maaş ve ücret gelirleri ile hizmet gelirleri izlemektedir. Görüldüğü gibi, kentlerde yaşanan gelir dağılımındaki dengesizliğin kaynakları, girişimci gelirleri ile maaş ve ücret gelirleridir.

Büyük kent merkezlerine göç eden kırsal kesimin düşük gelirli hanehalkı, kırla bağlarını kesmekte ve küçük sermayeleri ile ticaret ve hizmetler sektörüne yönelerek marjinal gelirli kesimleri meydana getirmektedirler. Büyük ölçüde kentli kesim ücret ve maaşlıları arasına katılan bu göçmen nüfus ya düşük ücretlerle çalışmayı kabullenmiş, ya da işsizler hanesinde yer almışlardır. Bununla beraber, kırsal kesimde elde edilen gelir ile modern kent sektöründe işgücü ve sermayenin bir araya getirilmesi ile yaratılan gelir arasında fark olması kaçınılmazdır. Sermaye ve ücret gelirleri arasındaki fonksiyonel dağılım; kentlerde, kırsal kesime göre çok

Tablo: 3.47

Kır ve Kent Ayrımında Gelir Türlerinin Dağılımı ve Eşitsizlik Göstergeleri

	Kır		Kent	
	% Payı	Değişme Kats.	% Payı	Değişme Kats.
Maaş ve Ücret Geliri	15.93	0,054	33.11	0,117
Tarım Geliri	54.36	0,475	3.12	0,027
Ticaret Geliri	9.65	0,115	17.95	0,214
Hizmet Geliri	5.87	0,052	9.64	0,109
Tarım-dışı Üretim Geliri	3.83	0,039	12.98	0,175
Gayrimenkul Geliri	2.51	0,029	4.88	0,056
Menkul Kıymet Geliri	0.41	0,003	3.22	0,045
Karşılıksız Transfer Geliri	7.39	0,040	15.08	0,086

KAYNAK: Devlet İstatistik Enstitüsü, 1987 Gelir Dağılımı Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Sonuçları'ndan yararlanılarak hesaplanmıştır.

daha büyük öneme sahiptir. Sermaye gelirlerinin dağılımı, emek gelirlerinin dağılımından daha dengesiz olduğuna göre, sermaye gelirlerinin ağırlıkta olduğu kentlerde, gelir dağılımındaki dengesizliğin daha büyük olacağı açıktır.

VI - DENGELİ GELİR DAĞILIMI İÇİN POLİTİKA ÖNERİLERİ

Gelir dağılımındaki eşitsizlik planlı dönem boyunca azalma göstermesine karşın yine de Türkiye'yi dünyanın dengesiz gelir dağılımı ile tanınan geliştirmekte olan ülkeleri arasından soyutlayamamıştır. Oysa ki, gelir dağılımındaki dengesizlik uzun dönemde ele alındığında ekonomik, toplumsal ve politik boyutlarda bir dizi olumsuzluklara yol açabilecek önemli bir sorundur.

Planlı dönemin ilk yıllarından günümüze kadar, gelir dağılımının giderek iyileşmesinde temel faktör, ekonominin büyüme performansı ve büyümenin nimetlerinin ekonominin geçirdiği yapısal değişim ile birlikte yoksul kesime aktarılmış olmasıdır. Bu olumlu fakat yetersiz gelişmede ekonomi politikası karar organlarının gelir dağılımı sorununa bakış açılarını yansıtan ekonomi politikalarının çok az rol oynamış olduğunu belirtmekte yarar var. Çözüm yolu, gelirin yeniden dağılımını sağlayacak politikaların uygulanmasında değil de; hızlı ekonomik büyüme önceliğinde yürütülecek ek düzenlemelerde aranmıştır. Ancak, gelir dağılımında gelinecek durum, hızlı ekonomik büyümenin yanı sıra, müdahaleci politikalar da izlenerek, yapısal değişim ile ortaya çıkan sürecin hızlandırılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Gelir dağılımında dengesizlik sorununa çözüm olarak önerilebilecek bir çok alternatif politika seti oluşturulabilir. Ancak çözüm önerilerinin ekonomi politikasının diğer amaçları ile uyumlu ve en önemlisi, mevcut kurumsal ve bürokratik yapı içinde uygulanabilir nitelikte olmasına özen gösterilmelidir. Bu iki kısıta bağlı kalınması ile, sloganlaşmış önerilerin dışına çıkılarak bilimsel yaklaşımın gereği yerine getirilmiş olacaktır. Ayrıca, önerilecek politikaların oluşturulmasında, dengesiz gelir dağılımının kaynaklarına ilişkin bulgular yol gösterici olarak daima göz önünde bulundurulmaktadır.

1 - YOKSULLUK ÜZERİNE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Gelir dağılımını dengeleyici ekonomik politika önerileri için yoksulluğun derecesi ve yoksul grupların tanımlanması bir çıkış noktası olabilir. Araştırma sonuçları, yoksulluğun azalma eğilimine karşın çarpıcı boyutlarını da gözler önüne sermektedir.

Türkiye'de planlı dönem boyunca yoksulluk sorununun hafifletilmesi, istikrarlı ekonomik büyüme ile başarılmıştır. Büyüme hızının gerilediği yıllar, yoksulluğun daha da şiddetlendiği yıllar olmuştur. Bu nedenle de yoksulluğun hafifletilmesi ve gelir dağılımının iyileştirilmesi için ekonominin üretim gücünün ve gelir düzeyinin artırılması vazgeçilmez bir zorunluluktur. Türkiye ekonomisi ayrıca, gelişmiş ülkelerin sanayileşme düzeyine erişmek, tarım kesimini modernize etmek ve tam istihdama ulaşmak için daha yüksek bir büyüme hızını yakalamak zorundadır.

Türkiye'de yoksulluğun sosyo-ekonomik yapısına bakıldığı zaman, yoksulluğun hanehalkı reisi ücretli olan ve hanehalkı reisi kendi hesabına çalışan haneler arasında yaygın olduğu görülmektedir.

Yoksulluk sınırının altında gelir elde eden ücretli hanehalkı, genelde asgari ücret veya asgari ücret emsal alınarak saptanmış ücret ve maaşlarla geçinmektedirler. Bu nedenle ücretliler (maaşlılar) arasında yoksulluğun azaltılması ya asgari ücret düzeyinin yoksulluk sınırının üzerine çekilmesini ya da asgari ücretle geçinen hanelerin sayısının azaltılmasını gerektirmektedir. Asgari ücret değişik kesimlerde, emeği ile geçinenlere eşdeğer satınalma gücü sağlayacak bir politika aracı olarak görülmekle beraber, işsizliğin yaygınlığı nedeniyle asgari ücretin altında dahi çalışmaya hazır işsizlerin varlığı da göz önüne alınmalıdır.

Asgari ücretle geçinen hanehalkının alım gücünü artırabilmek için öncelikle asgari ücretten vergi alınmasından vazgeçilmelidir. Bu uygulama, asgari ücret kavramıyla bağdaşmayan çelişik bir durumu sergilemektedir. Ücret geliri ile geçinen hanehalkının yoksullaşmasında en büyük etmen, ücret artışlarının fiyat artışlarının gerisinde kalmasıdır. En azından yıllık enflasyon oranında ücret artışları sağlanabilmelidir.

Asgari ücret düzeyinde bir gelire geçinmek durumunda olan hanehalkının sayıca azaltılması, insana yönelik yatırımların artırılmasıyla başarılabilir. Bu politika ile, ekonominin gereksinimine uygun vasıflı işgücü arzını sağlayacak uygulamalara geçilmelidir. Beşeri kaynakların geliştirilmesi ile işgücünün verimliliğinde ve ekonominin üretim gücünde pozitif etkiler

sağlanabilecektir. Bu tür yatırımlardan tüm bireylerin fırsat eşitliği ölçüsünde yararlandırılması politikanın etkinliğini artıracaktır. Sabit gelirlilerin eğitim, sağlık ve mesleki gelişimine yönelik harcamalarının yükü, vergi sistemine getirilecek harcamaların beyanı ve mahsubu yöntemi ile hafifletilmelidir.

Ücretlerle ilgili olarak üzerinde durulması gereken bir konu da çalışanlar arası ücret farklılıklarıdır. Ücret farklılıklarının nedenini üretim teknolojisinde aramak yerinde olur. Genellikle ileri teknoloji kullanan büyük işletmelerde göreceli olarak daha yüksek ücret ödenebilmektedir. Bunda gerek işgücünün teknolojiye uyumu ile ilişkili olarak nitelik farkı, gerek ücretlerin saptanmasında yönlendirici olan işgücünün örgütlenme düzeyi belirleyici olmaktadır. Dünya ekonomilerinin küreselleşme sürecinde olduğu günümüzde, ülkelerin rekabet avantajının yüksek verimde işgücü ile üretimin yapıldığı yüksek ücretli faaliyetlerde olduğu göz önüne alınarak, düşük ücretin bir rekabet avantajı olduğu yargısı da artık yıkılmalıdır.

Ücretli ve işveren arasındaki bölüşüm ilişkisi, ücretlilerin grevli, toplu sözleşmeli sendikalaşma hakkına sahip olup olmadıklarına ve bu haklarının ne kadarını kullanabildiklerine göre şekillenmektedir. Nitekim, gelir dağılımının ücretliler lehine iyileşme gösterdiği yıllar, işçilerin sendikal haklarını kullanabildikleri yıllar olmuştur. Bunun yanı sıra devlet memurları, kamu iktisadi teşebbüslerinde ve genel olarak devlet dairelerinde çalışan sözleşmeli personel, mevsimlik işçiler ve özel güvenlik görevlilerinden oluşan geniş bir çalışan kitlesinin sendikalaşma hakkının bulunmayışı, çalışanlar arasında dengesizlik yaratmaktadır. Hakkını toplu pazarlık yoluyla arayan örgütlü

kesim ile örgütlenme ve pazarlık hakkı olmadığı için periyodik maaş artışlarını bekleyen kesim arasında da kazanç eşitsizlikleri açık biçimde hissedilmektedir. Sendikal özgürlüğün tüm çalışanlar arasında yaygınlaştırılması ve çalışanların verimliliğini artırmaya yönelik politikalar ile yoksul kesimi oluşturan ücretlilerin gelirleri yukarı çekilirken, aynı zamanda aralarındaki kazanç farklılıkları da giderilmiş olacaktır.

Türkiye'de yoksulluğu yoğun biçimde yaşayan diğer bir grup, kendi hesabına çalışanlardır. Kendi hesabına çalışanlar, tarımla uğraşan küçük üreticiler ile kendisinin patronu olan küçük esnaf ve zanaatkarları tanımlamaktadır. Kendi hesabına çalışanlar, piyasa ilişkileri içine girdikçe bölüşümde kayba uğrayan kesimlerdir. Ekonomik yetersizlikleri nedeniyle ürününü pazara taşıyacak ulaşım aracından ve mali güçten yoksun olan küçük üretici, ürününü henüz tarla ya da bahçesinden toplamadan belirli bir avans karşılığında düşük bir bedelle tüccara satmaktadır. Küçük üretici, eline geçen fiyat ile daha sonra oluşan piyasa fiyatı arasındaki fark kadar kayba uğramış demektir. Tarım dışında kendi hesabına çalışanların bir kısmı da, ürettikleri malın alım satımı sırasında yarattıkları değerin önemli bir kısmını tüccara ve sanayiciye aktarmaktadırlar. Küçük esnaf ise iş hacminin ve sermayesinin yetersizliği nedeniyle yoksullaşma sürecine girmektedir.

Tarımla uğraşan küçük üreticilerin yoksulluğu, toprak ve sermayenin kullanılabilirliğine bağlı olarak açıklanabilir. Daha önce de ifade edilmiş olduğu gibi, toprak dağılımı ve modernizasyonundaki dengesizlikler sorunun kaynağını oluşturmaktadır. Sorunun çözümüne yönelik ilk politika önerisi toprak reformu olabilir. Toprak reformundan yalnızca büyük

arazilerin paylaşılması anlaşılmamalıdır. Çok küçük ve parçalanmış olan arazilerin birleştirilmesine de gerek vardır. Büyük ve tek elde toplanmış tarımsal arazilerin parçalanmasına dönük bir reform paketi, zorlu politik tartışmaları gündeme getirecektir ve bu nedenle uygulanabilir nitelikte görülmemektedir. Bu koşullar altında tarımsal arazilerin kollektifleştirilmesinden daha çok, küçük mülk sahiplerinin birleştirilerek verimliliklerinin artırılmaya çalışılması daha uygun bir yaklaşım olacaktır. Birleşmiş küçük toprak sahiplerinin modernize olmasını sağlayacak yeni teknoloji olanakları, kredi yardımları ve sübvansiyonlarla çok daha hızlı ve etkili sonuçlar alınabilecektir.

Tarım dışında kendi hesabına çalışan kesimin yoksulluğu ucuz kredi olanaklarının yaratılması ile geçici olarak giderilebilir. Köklü çözüm ise geleneksel zanaatları sürdüren bu kesimin modern sanayinin uzantıları olarak gelişen küçük yan sanayilere yönltilmesi veya sanayi sektörü bünyesine işgücü olarak transferinin tamamlanmasındadır. Bu da ekonomik büyümenin hızla sürdürülmesi ve sanayileşmenin yaygınlaştırılması sonucu modern sektörde iş olanakları yaratılması ile başarılabilir.

2 - FONKSİYONEL GELİR DAĞILIMI ÜZERİNE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Gelirin üretim faktörleri arasında dağılımı, ücret-maaş ve tarım gelirleri aleyhine, sermaye gelirleri lehine bir gelişme içindedir. Sermaye gelirlerinin dağılımında ise, faiz ve rant gelirlerinin payı artarken, kar gelirlerinin payı azalmıştır. Spekülatif ögeleri ön plana çıkaran bu gelişme, pek çok sorununu sanayileşmek yoluyla çözmeyi hedefleyen Türkiye ekonomisi için bir engel olarak değerlendirilmelidir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, yüksek faiz uygulaması bu sürecin oluşumunda belirleyici öge olmuştur. Nitekim, işgücü maliyetlerinin giderek azaldığı bir dönemde sanayici karlarının artması beklenirken, kredi faizlerine giden payın yüksekliği nedeniyle beklenenin tam tersi gerçekleşmiştir. Bu nedenle yüksek faiz uygulaması, yatırım maliyetlerini yükselterek yatırımcıları caydıran bir unsur olmuştur.

Yüksek faiz uygulaması ile orta gelir grubundakilerin gelir düzeylerini yükselterek gelir dağılımının iyileştirilmesi beklenebilir. Ancak, Türkiye'de 1989 yılı itibariyle tasarruf mevduatın yüzde 98'i orta gelir grubuna ait olmakla beraber, bu tasarruf hesaplarının büyüklüğü 3 milyon TL'nin altındaki küçük miktartlı hesaplardan oluşmaktadır¹⁴⁶. Dolayısıyla çok küçük miktartlı bu tasarruf hesapları reel faiz geliri elde etse bile bunun gelir dağılımını düzeltici etkisi son derece önemsiz olacaktır. Ayrıca tasarrufların daha çok gayrimenkul, altın ve diğer spekülative alanlara kayması da reel faiz uygulamasının gelir dağılımını iyileştirici bir politika olmadığını göstermektedir.

Belirtilen nedenlerle, ekonomide faiz oranlarını baskı altına alacak ve düşürecek politikaların uygulanması bir zorunluluk halini almıştır. Faiz oranlarının ekonominin sağlık durumunu gösteren bir ölçüt olması nedeniyle, müdahaleci bir yaklaşımda bulunulması ekonomik dengeleri bozacaktır. Bu nedenle ekonominin sağlıklı bir yapıya kavuşturulması öncelikli bir hedef olarak alınıp faiz oranlarının düşürülmesine çalışılmalıdır. Bu amaç doğrultusunda, öncelikle devletin yüksek faizlerle piyasadan borçlanmasına neden

¹⁴⁶ Mustafa SÖNMEZ, **Türkiye'de Gelir Eşitsizliği**, Cep Üniversitesi, İletişim Yayınları, İstanbul, Kasım 1990, s. 37.

olan bütçe açıkları makul ölçülere getirilmelidir. Faiz oranlarının düşürülebilmesi, sermaye piyasasının geliştirilmesi ile başarılabilir. Sermaye piyasasının gelişiminin desteklenmesi ile sağlıklı bir finansman yapısı oluşturulurken aynı zamanda gelir dağılımı da olumlu yönde etkilenmiş olacaktır. Sabit ve dar gelirli olanların kendi olanakları çerçevesinde hisse senedi satın alarak, tasarrufunun az olması nedeniyle üretken biçimde değerlendiremeyeceği miktarı sermaye piyasasında değerlendirme olanağı bulması ile sabit gelirine ek bir gelir elde edebilecektir.

Türkiye'de gelir dağılımının bozuk olmasına yol açan önemli bir faktör de hızlı kentleşme sonucu artan gayrimenkul rantlarıdır. Hızlı nüfus artışı ve köyden kente göç olgusu, kentlerde arsa spekülasyonunu başlatarak gelir dağılımını olumsuz yönde etkilemiştir. Gayrimenkul üzerinden elde edilen rantların yükselmesi sonucunda marjinal arsaların bile değeri hızla artarken, dar gelirli vatandaşların konut sahibi olma olanakları da giderek azalmıştır. Öte yandan, gayrimenkul rantı sağlamak amacıyla çok sayıda girişimci üretken alanlardan çekilmiştir.

Kentleşme sonucu artan rant gelirlerinin gelir dağılımı üzerindeki olumsuz etkisinin giderilmesi için, gayrimenkul kıymet artışlarının vergilendirilmesi önerilebilir. Ayrıca spekülasyon kazançlarının yaratıcısı olan enflasyon sorununa da kısa sürede çözüm bulunması gerekmektedir.

Fonksiyonel gelir dağılımını ücret-maaş gelirleri aleyhine çeviren maliye politikaları da gelir dağılımı üzerinde olumsuz etkiler bırakmaktadır. 1980 sonrası dönemde kamu gelirlerinin en önemli kalemi olan vergilerin GSMH içindeki payı giderek

azalmıştır. Söz konusu gelir kaybı ise, iç borçlanma ile ikame edilmeye çalışılmaktadır. Devletin izlediği borçlanma politikası ile gelir dağılımı alt ve orta gelir düzeyindeki gruplar aleyhine etkilenmiştir. Devlet tahvili ve hazine bonosu faiz ödemelerine bütçeden ayrılan pay artarken, faiz ve ana paraların geri ödenmesi vergi gereğini artıran bir kısır döngü yaratmaktadır.

Vergi yükü ise ücret ve maaşların üzerinde kalmıştır. Vergi sisteminde otokontrol sağlayan servet beyanının kaldırılması, hazine bonosu ve devlet tahvillerinin -1984-1989 yılları arasında- gelir vergisinden muaf tutulması, şirketlerden alınan temettü gelirleri için de aynı uygulamalara gidilmesi ile sermaye gelirleri üzerindeki vergi yükü hafifletilmiştir. Kurumlar vergisi oranının artırılması yoluyla vergi adaletindeki çarpıklığın giderilmesi uygulaması da belirtilen istisna ve indirimlerle etkinliğini yitirmektedir. Ücret ve maaş gelirleri ve hatta asgari ücret dahi daha kaynakta vergilenirken, sermaye gelirlerine tanınan bu ayrıcalıklar gelir dağılımını olumsuz yönde etkilemektedir. Öyle ki, 1980'li yılların sonlarına doğru gelir vergisinin yüzde 60'ından fazlasını ücretli-maaşlı kesim öder duruma gelmiştir¹⁴⁷.

Vergi sisteminin gelir dağılımını bozan etkisi, vergi gelirleri içinde dolaylı vergilerin payının artmasıyla daha da şiddetlenmiştir. Yüksek gelirli kesimlerin kamu harcamalarının finansmanına daha fazla katılması esasına dayalı dolaysız vergi uygulamasının yerini dolaylı vergilere bırakması ile dar gelirliilerin vergi yükü artırılarak vergi sonrası gelirlerin dağılımı eşitsizlik yönünde etkilenmektedir.

¹⁴⁷ KAZGAN, s. 12.

Sorunun çözümü, öncelikle kamu harcamalarının en sağlıklı kamu finansman aracı olan vergiler ile karşılanmasında yatmaktadır. Vergi tahsilatında, büyük bir oranı yoksulluk sınırının altında olan ücret ve maaşlıların yükünün hafifletilmesi ve izlenen politikalarla gelir içindeki yüzdeleri giderek artan faiz ve rant gelirlerinin vergilendirilmesine ağırlık verilmelidir. Ayrıca, vergi ödemenin külfetini tüm gelir grupları arasında dengeleyecek vergi adaleti sağlanmalıdır. Dolaylı vergilerin, gelir düzeyi düştükçe yükünün ağırlaştırılması gibi olumsuz etkileri nedeniyle, yerini dolaysız vergilere bırakması daha dengeli bir gelir dağılımı için gereklidir.

3 - SEKTÖREL GELİR DAĞILIMI ÜZERİNE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Türkiye'de dengesiz gelir dağılımının temel bir nedeni de sektörler arası verimlilik farklılığıdır. Tarım ve tarım-dışı sektörler arasındaki verimlilik farkından hareketle, gelir dağılımındaki dengesizliğin azaltılmasına yönelik öneriler getirilebilir.

Tarım ve tarım-dışı sektörler arasındaki verimlilik farkı, tarım-dışı sektörde reel üretimin tarım sektörüne göre daha büyük oranlarda artmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca, ticaret hadlerinin de tarım sektörü aleyhine gelişiyor olması, verimlilik farkını daha da şiddetlendirmektedir. Sektörler arası verimlilik farkını tarım sektörü lehinde ve gelir eşitliği yönünde etkileyen temel faktör, tarım sektöründen tarım-dışı sektöre işgücü transferidir.

Bu bulgulardan hareketle, Türkiye'de gelir dağılımındaki dengesizliğin giderilebilmesi için tarım sektöründe verimlilik artışı sağlayacak uygulamaların devreye sokulması gerektiği görülmektedir. Bu amaçla, öncelikle tarım sektöründe teknolojik gelişmeyi sağlayarak tarımın doğal koşullara bağımlılığının azaltılması ve tarımsal alanların ve kaynakların etkin kullanımının sağlanması gereklidir. Tarımda verimliliğin artırılması, modern girdi kullanımının teşviki, sulama ve diğer altyapı çalışmalarıyla tarımsal üretimin desteklenmesine bağlıdır. Tarımda girdi kullanımının yaygınlaştırılması ve ucuz girdi sağlanması amacıyla, tarımsal girdilere getirilecek sübvansiyonlarla toplam üretimin miktarı, niteliği ve çeşitliliği üzerinde olumlu etkiler yaratılabilecektir.

Tarım ve tarım-dışı sektörde verimlilik farkının bir nedeni de ticaret hadlerinin tarım sektörü aleyhine gelişiyor olmasıdır. Ticaret hadlerinin tarım sektörü aleyhine olması, aynı zamanda tarımda gelir ve refah kaybına işaret etmektedir. Bir anlamda tarım sektöründen tarım-dışı sektöre kaynak aktarım aracı olan fiyatların tarım sektörü üzerindeki etkisi; üreticilerin üretimi artırma konusundaki çaba ve arzularının azalması, tarımsal üretimin düşmesi, tarım alanlarının amaç dışı kullanımının ve mülkiyetinin dengesiz dağılımının artması şeklinde ortaya çıkabilmektedir¹⁴⁸. Tarımda ticaret hadlerinden kaynaklanan bu olumsuz gelişmeler, taban fiyatları ve destekleme alım politikalarının üreticiyi koruyacak yönde uygulanması ve tarımsal girdilerin sübvansiyonu ile giderilebilecektir.

¹⁴⁸ BARAY-ERGUN, s. 93.

Reel üretim ve fiyat artış oranlarındaki farklılıktan kaynaklanan sektörler arası gelir eşitsizliği, ekonomik gelişme sürecinde tarım sektöründen tarım-dışı sektöre işgücü transferi ile bir ölçüde dengelenebilmiştir. Bununla beraber tarım-dışı sektör istihdam kapasitesi, tarım sektöründen gelen işgücü fazlasını karşılayacak düzeyde artırılamamıştır. Bu nedenle tarım sektöründen göçen düşük gelirli haneler, tarım-dışı sektörün işsiz veya marjinal işlerde çalışan yoksul kesimlerini meydana getirmiştir. Sorunun çözümü için bir yandan tarım-dışı sektörde ek istihdam kapasiteleri yaratılması ve aynı zamanda, tarım sektöründe çalışma olanağı sağlayacak iş olanaklarının yaratılması ile kente göçün önlenmesi gereklidir.

4 - BÖLGESEL GELİR DAĞILIMI ÜZERİNE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Türkiye'de dengesiz gelir dağılımının bir nedeni de bölgeler arası gelişmişlik farklılığıdır. Özellikle ülkenin doğu ve güneydoğusundaki bölgenin, batı ve kuzeybatısındaki bölgeye göre geri kalmışlığı ciddi bir kalkınma sorunudur.

Bölgesel dengesizliklerin giderilmesine yönelik yıllardır izlenmekte olan bölgesel kalkınma politikaları sonucunda hanehalkı ortalama gelirleri düzeyinde bölgeler arası eşitsizliğin azaltılması yönünde bir başarı da sağlanmış görünmektedir. Bu oluşumda, ülkenin az gelişmiş bölgelerinden gelişmiş bölgelerine doğru yaşanan göçün etkisi büyüktür. Gelişmiş bölgelere göç eden az gelişmiş bölgenin yoksul halkı, gelişmiş bölgelerin ortalama gelirini düşürürken, göç veren bölgenin ortalama gelirini de yükseltmiştir.

Türkiye'de bölgeler arası dengesizlikten kaynaklanan gelir eşitsizliklerinin azaltılması amacıyla 1968 yılı kalkınma programında "Kalkınmada Öncelikli İller" kavramı getirilerek, bu tanım kapsamında yer alan illere yapılacak yatırımlara özel teşvikler verilmiştir. Günümüze kadar kapsamı genişletilerek gelen bu uygulama ile, özel sektör için çekici olmayan bölgelerde ticari karlılığı artırarak, riski azaltarak ve bu bölgelere uygun miktar ve nitelikte yatırıma yönelik kaynak aktarımı sağlanarak, piyasa sistemi içinde ekonomik faaliyetlerin bu bölgelere yönelmesine olanak sağlanması amaçlanmıştır¹⁴⁹.

İşletmelere önemli dışsal ekonomiler sağlayan gelişmiş yörelerde bile, girişimcilerin zorlukla yatırıma yöneldikleri düşünüldüğünde, mevcut avantajların biraz daha iyileştirilmesiyle yatırımları az gelişmiş bölgelere çekecek potansiyeli oluşturmaın güçlüğü ortadadır. Nitekim, teşvikli yatırımların çok az bir bölümü geri kalmış bölgelere yönelirken genel ağırlık gelişmiş bölgelerin tercihi yönünde olmuştur.

Son yıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesine yönelik yatırımlarda canlanma olmakla beraber, marjinal avantajlar sağlanarak özel sektörün bu bölgelere rasyonel yatırımlarıyla girmesini beklemek uzun zaman alabilecektir. Oysa ki, geri kalmış bölgelerin belirli merkezlerinde devlet öncülüğünde kalkınma kutupları yaratılması ve buraya gelecek girişimcilerin çekimserliğini kırabilecek ve üretim maliyetini düşürebilecek boyutlarda özendirme önlemleri verilmesi ile dengelenme süreci daha da hızlandırılabilir.

¹⁴⁹ DİNLER, s. 214.

Kalkınmada öncelikli yörelere verilen teşvikler, hangi düzeyde olursa olsun, üretim maliyetlerini büyük ölçüde düşüren altyapı yatırımlarından bağımsız olarak düşünülemez. Teşvik uygulamalarının etkinliğini, bölgeye devlet eliyle yapılacak altyapı yatırımları belirleyecektir. Bu nedenle enerji, ulaştırma ve güvenlik gibi altyapı yatırımları ile nitelikli işgücü potansiyeli oluşturacak eğitim ve sağlık yatırımları başta olmak üzere diğer tüm kamu yatırımlarının bu bölgelere ivedilikle yönlendirilmesi gerekmektedir.

Türkiye'de bölgeler arası gelir eşitsizliğinin yanısıra her bölgenin kendine özgü gelir eşitsizliği de dengesiz gelir dağılımının bir açıklayıcısıdır. Bunda, bölgelerin gelir yaratılması yönüyle birbirinden farklı özellikler taşıyor olmasının önemi büyüktür. Örneğin Ege ve Marmara bölgesi ile Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinde menkul kıymet gelirleri; İç Anadolu bölgesinde tarım-dışı üretim gelirleri ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde tarım-dışı üretim gelirleri diğer gelir türlerine göre daha dengesiz bir dağılım göstermektedir. Gelir türlerinin bölge geliri içindeki yüzdesi dikkate alındığında ise Türkiye'de gelir eşitsizliğinin kaynağının Ege ve Marmara bölgesi için ticaret gelirleri, diğer tüm bölgeler için tarım gelirleri olduğu saptanmıştır.

Gelir dağılımındaki dengesizliğin coğrafi bölgeler düzeyinde değerlendirilmesi ile eşitsizliğin iki kaynağına işaret edilmektedir: İlk olarak, az gelişmiş bölgeler tarımsal yapılarından çıkamadıkları için bu bölgelerde tarım gelirleri gelir dağılımındaki dengesizliğin kaynağı durumundadır. İkincisi, gelişmiş bölgelerde tarımdan tarım-dışı sektöre transfer edilen kaynaklar, üretken olmayan sektörde, ticaret sektöründe yoğunlaşmıştır ve bu sektörde

gelirler eşitsiz bir dağılım göstermektedir. Bu nedenle, dengesiz gelir dağılımının iyileştirilmesi, üretken sektör olan sanayi sektörünün her bölgede yaygınlaştırılması ile olası görülmektedir. Ayrıca, her bölgede dengesiz gelir dağılımının kaynaklarının farklı olması nedeniyle izlenecek politikaların bölgelere göre belirlenmesi gerekmektedir.

5 - KIR-KENT AYRIMINDA GELİR DAĞILIMI ÜZERİNE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Gelir dağılımının kır ve kent ayrımında analizi ile gelir eşitsizliğinin kaynakları daha iyi görülebilmektedir. Böyle bir yaklaşım, kentte oturup da tarım geliri de elde edenler ile kırdaki oturup tarım-dışı gelirler elde edenleri kapsamaması nedeniyle tarım ve tarım-dışı gelirler ayrımına göre konuya daha sağlıklı bir yaklaşım getirmektedir. Kırsal kesimde yerleşik hanehalkının önemli bir yüzdesi tarım-dışı gelirler ile kazancını desteklerken, kentlerde yaşayan hanehalkının tarımdan gelen geliri çok daha küçük bir yüzdede kalmaktadır. Araştırma sonuçları ayrıca, kent gelirleri dağılımının kırsal kesim gelirlerine göre daha dengesiz olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla beraber, kırsal kesimde ortalama hanehalkı gelirleri kente göre daha düşük ve bunun yansıması olarak yoksulluk sınırının altında hanelerin oranı daha fazladır.

Varılan sonuçlar, gelir dağılımındaki dengesizliğin artık kırsal kesim kaynaklı bir sorun olmaktan çok, kent kökenli bir sorun halini aldığını göstermektedir. Üstelik kentleşmenin ilk yıllarında kırla bağlarını koparmamış olan göçmen kesimin, zaman içinde kırla bağları iyice zayıflamıştır. Kentte marjinal kazançlarla

geçinmeye katlanıp, kırdan gelen ek gelirlerle yaşamını sürdüren büyük bir kesim, artık kentteki kazançlarıyla geçinmek durumundadır.

Kentlerde dengesiz gelir dağılımı ve yoksulluk sorunu, yaşam koşullarının kolaylaştırılması ile bir ölçüde hafifletilebilir. Buradan hareketle; eğitim, sağlık, konut ve ulaşım hizmetlerinin dar gelirliiler üzerindeki maliyetlerinin hafifletilmesi önerilebilir. Ayrıca, kente göçen nüfusun, gecekondulaşma ile sonuçlanan konut sorunu toplu konut projeleri ile çözülebilir.

SONUÇ

Ekonomik kalkınma ve gelir dağılımı ilişkisini kurmayı amaçlayan görgül araştırmalar, gelir dağılımının gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere göre daha dengesiz olduğunu ve gelir dağılımındaki dengesizliğin, ekonomik kalkınmanın ilerleyen aşamalarında giderek azalacağını ileri sürmektedir.

Bu çalışma ile, gelir dağılımının ekonomik kalkınma ile birlikte giderek iyileşeceği hipotezi, gelişmekte olan bir ülke, Türkiye için test edilmiştir. Farklı yıllara ait istatistiki veriler yardımıyla hesaplanan tüm gelir dağılımı eşitsizlik ölçütlerine ve gelir gruplarına göre yapılan analizlerle, bu hipotezin Türkiye ekonomisi için de geçerli olduğu kanıtlanmıştır.

Planlı dönem boyunca farklı gelir gruplarının göreceli gelir paylarındaki gelişme eğilimi, en düşük gelirli gruptan başlayan ve giderek azalan artışlara işaret ederken, en yüksek gelirli grubun göreceli gelir payının kayba uğradığını ortaya koymuştur. Düşük ve orta gelirli grupların göreceli gelir paylarında ortaya çıkan artışların yanı sıra, bu gelir grubunda yer alan hanehalkının ortalama reel gelirleri de artmıştır. Bu nedenle, planlı dönem boyunca gelir dağılımında gözlenen iyileşmenin, yüksek gelirli gruplardan düşük ve orta gelirli gruplara gelir transferi ile gerçekleştiği sonucuna varılmıştır.

Ekonomik kalkınma ile birlikte, düşük ve orta gelirli grupların gösterdikleri refah artışları, yoksulluk sorununun giderek hafiflediğinin bir işaretidir. Yoksulluğun planlı dönem süresince hafiflediği, göreceli ve mutlak yoksulluk tanımlarının getirdiği kriterler yardımıyla doğrulanmıştır. Yoksulluğun sosyo-ekonomik yapısal analizi, Türkiye'de yoksulluğun büyük ölçüde ücret ve maaş geliri ile geçinen haneler ile hanehalkı reisi kendi hesabına çalışan haneler arasında yaygın olduğunu göstermiştir.

Gelir dağılımındaki dengesizliğin iyileştirilmesinde ve yoksulluğun hafifletilmesinde, bu amaçlar doğrultusunda izlenmiş ekonomi politikalarının etkili olduğu ifade edilemez. Türkiye'de gelir dağılımındaki dengesizlik, ekonomik kalkınmanın itici gücü olarak alınmış ve gelir dağılımı sorununun çözümü, hızlı ekonomik büyüme öncülüğünde yürütülecek ek düzenlemelerle uzun döneme bırakılmıştır.

Türkiye ekonomisinin, gelir dağılımındaki dengesizliğin iyileştirilmesi ve yoksulluğun hafifletilmesi konusunda geçmiş yıllara göre gösterdiği performansa bakarak bir değerlendirme yapmak hatalı sonuçlara götürebilir. Sağlıklı sonuçlara ancak, diğer ülkelere göre yapılacak bir değerlendirme ile ulaşılabileceği görüşünü benimseyerek, farklı gelişmişlik düzeyindeki 30 ülke arasında gelir dağılımındaki eşitsizlikler yönüyle yapılan karşılaştırmalar sonucunda, Türkiye'nin içinde bulunduğu durumun hiç de iyi olmadığı saptanmıştır. Türkiye, ekstrem gelir eşitsizlikleriyle temsil edilen Peru, Kenya, Malezya, Brezilya gibi azınlıkta kalmış ülkeler grubunun dışında, dengesiz gelir dağılımı sorununu ciddi boyutlarda yaşayan bir ülkedir.

Nüfusun cinsiyet yapısı, yaş yapısı ve çalışanların eğitim düzeyi gibi faal nüfusa özgü karakteristiklerin her birinin gelir dağılımındaki dengesizlikleri açıklayan faktörler olduğu saptanmıştır. Bir başka faktör, istihdam düzeyi ve istihdam edilenlerin meslek gruplarıdır. İşsizlik oranı ve noksan istihdamdaki artış, düşük gelirliilerin artmasıyla birlikte yaşam standardının düşmesine ve gelir eşitsizliklerinin artmasına neden olmaktadır. Türkiye'de yapısal değişim sürecinde tarım sektöründen ayrılan işgücüne yeterli istihdam olanakları yaratılamaması sonucu bir yandan işsizlik artmış, öte yandan da aynı işe daha fazla kişi daha düşük ücretlerle yerleştirilmek durumunda kalmıştır. Meslek gruplarına göre gelir dağılımına bakıldığında ise ekonominin düşük gelirli hanelerinin geçimlerini genellikle tarım, hayvancılık, ormancılık, balıkçılık ve avcılık gibi mesleklerle, hizmet işlerinden sağladıkları görülmüştür. Bunun yanısıra yeterli sermaye, iyi eğitim gibi vasıflar gerektiren mesleklerde çalışanlar, ekonominin yüksek gelirli elit grubunu meydana getirmektedir.

Faal nüfusa özgü karakteristiklerin yanında, üretim araçlarının sahipliği de gelir dağılımını doğrudan etkilemektedir. Servet dağılımındaki dengesizlikler, servetin aynı zamanda gelir getirme fonksiyonu nedeniyle gelir eşitsizliklerine, gelir eşitsizlikleri de servet dengesizliklerine neden olmaktadır. Tarımsal geliri belirleyen temel faktör olan toprağın mülkiyet dağılımındaki dengesizlikler, gelir dağılımındaki dengesizliğin kaynağı durumundadır. Topraksız köylülerin giderek artması, toprak mülkiyetinin belirli ellerde yoğunlaştığına işaret etmektedir.

Türkiye'de gelir dağılımındaki dengesizlik, ekonomik yapıdan kaynaklanan bir sorundur ve ekonomik kalkınma sürecinde ortaya çıkan ekonomik yapıdaki değişim gelir dağılımını olumlu yönde etkilemiştir.

Türkiye ekonomisi planlı dönem boyunca geleneksel tarım ülkesi olma özelliğinden sıyrılarak sanayi ülkesi olma yolunda önemli adımlar atmıştır. GSYİH içinde tarım sektörünün payı gerilerken, hizmetler ve sanayi sektörlerinin payı artmıştır. Ekonomi içinde sektör ağırlıklarının değişmesiyle birlikte, sanayi ve hizmetler sektörlerinin toplam istihdam içindeki payı artarken tarım sektörü istihdamının payı azalmıştır. Tarım sektörünün GSYİH ve istihdam içindeki oransal önemini kaybetmesine karşın, mutlak anlamda büyümesini sürdürdüğü görülmektedir. Yetersiz de olsa teknolojik yeniliklerin tarım sektöründe uygulanması, tarımda modernizasyona önem verilmesi ve modern tarım yöntemlerinin benimsenmesi ile tarım sektörü, bir yandan tarım-dışı sektöre işgücü fazlası yaratırken, bir yandan da önemli bir yapısal değişim içine girmiştir.

Yapısal değişim içindeki Türkiye ekonomisinde gelirin fonksiyonel, sektörel, bölgesel ve kır-kent ayrımında dağılımının analiz edilmesi, hem gelir dağılımındaki dengesizliğin nedenlerinin daha iyi anlaşılabilmesine, hem de gelir dağılımında ortaya çıkan gelişmelerin kaynaklarının açıklıkla görülebilmesine yardımcı olmuştur.

Türkiye'de gelirin fonksiyonel dağılımındaki eğilimler; ekonomik kalkınma ile birlikte toplam gelir içinde ücret ve maaş

gelirlerinin payının artacağı hipotezini doğrulamaktadır. Ancak, 1980'li yıllardan itibaren izlenen ekonomik politikalar sonucunda gelir dağılımı, sermaye gelirleri lehine sonuçlanmıştır.

Ücret ve maaş geliri ile geçimini sürdüren hanelerin sürekli artış içinde olduğu bir dönemde, toplam faktör gelirleri içindeki payı 1980'li yıllardan itibaren giderek azalan ücret ve maaş gelirleri, ücret ve maaşlı hanehalkının yoksullaştığına işaret etmektedir. Ancak, ücret ve maaş gelirleri ile heçinen hanehalkı, fazla mesai, çalışan birey sayısının artırılması, ek işler yaratılması, mevcut birikimlerin tükenmesi gibi yollara başvuru ile içinde bulunduğu durumu telafi etmeye çalışmaktadır.

Tarım gelirlerinin toplam faktör gelirleri içindeki payının azalmış olmasına karşın, tarım-dışı sektöre transfer olan hanehalkı ve tarımda verimlilik artışı gibi nedenlerle tarım geliri ile geçinen hanelerin refah artışı sağladıkları görülmüştür.

Sermaye gelirlerinin faktör gelirleri içindeki payı artarken kar gelirlerinin beklenen artışı gösteremediği görülmüştür. Sermaye gelirlerindeki artış büyük ölçüde faiz ve rant gelirlerindeki artış nedeniyledir.

Ekonomik kalkınma sürecinde, sektörlerin göreceli ağırlıklarında ortaya çıkan değişim ile birlikte sektörler arası gelir dağılımındaki dengesizliğin azalacağı hipotezi Türkiye ekonomisi için geçerli değildir. Planlı dönem süresince sektörler arası gelir dağılımı, eşitsizliğin artması yönünde gelişmiştir. Tarım sektöründen tarım-dışı sektöre işgücü transferinin gerek tarım sektöründeki, gerek tarım-dışı sektördeki bileşke etkisi sektörler

arası gelir eşitliğinin sağlanması yönündedir. Fakat, sektörlerin toplam üretim artışlarındaki fark ve ticaret hadlerindeki değişimin baskın etkisi sektörler arası gelir eşitsizliğini artırmıştır.

Sektörler arasında gelir ve nüfus transferi şeklinde yaşanan yapısal değişim sonucunda tarım ve tarım-dışı sektörde gelir dağılımının nasıl etkilendiği sorusuna, her iki sektör için hesaplanan gelir dağılımı eşitsizlik ölçütleri yardımıyla yanıt aranmıştır. Ekonomik kalkınmanın başlangıcında tarım sektöründe daha şiddetli olarak yaşanan gelir dağılımındaki dengesizlik sorununun tarım-dışı sektöre devredilmiş olduğu saptanmıştır. Bu gelişmede, tarım-dışı sektörde giderek çeşitlenen gelir türlerinin yarattığı dengesizliğin yanı sıra, tarım sektöründeki düşük gelirli grubu oluşturan topraksız köylülerin tarım-dışı sektöre transfer olmalarının etkisi büyük olmuştur.

Coğrafi bölgeler arasında gelir dağılımına bakıldığında ise ekonomik kalkınmanın başlangıç yıllarında ortaya çıkan kalkınma kutupları nedeniyle artan bölgesel dengesizliğin, ekonomik kalkınmanın ileri aşamalarında azalacağı hipotezinin Türkiye ekonomisi için geçerli olduğu görülmüştür.

Coğrafi bölgelere göre hanehalkı ortalama gelirinden hareketle hesaplanan gelir dağılımı eşitsizlik ölçütleri, planlı dönem içinde önce artan eşitsizliğin daha sonra azalmış olduğunu ortaya koymuştur. Bölgeler arası gelir dağılımındaki dengesizliğin azalmasında, ülkenin azgelişmiş bölgelerinden gelişmiş bölgelerine doğru yaşanan göç etkili olmuştur. Gelişmiş bölgelere göç eden azgelişmiş bölgelerin yoksul halkı, gelişmiş bölgelerin ortalama gelirini düşürürken, göç veren bölgenin ortalama gelirini

yükseltmiştir. Ayrıca, az gelişmiş bölgelere yönelik teşvikler ve devlet eliyle yapılan yatırımlar bölge gelirini artırırken, hanehalkı düzeyinde bölgeler arası gelir eşitsizliğini dengeleyen bir faktör olmuştur.

Gelir dağılımının coğrafi bölgeler düzeyinde analizi, her bölgenin farklı bir gelir eşitsizliği ile temsil edildiğini ve bu eşitsizliğin kaynaklarının bölgelere göre değişebildiğini ortaya koymuştur. Örneğin Ege ve Marmara bölgesi ile Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinde menkul kıymet gelirleri; İç Anadolu bölgesinde tarım-dışı üretim gelirleri; Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde ise gayrimenkul gelirleri diğer gelir türlerine göre daha dengesiz bir dağılım göstermektedir. Gelir türlerinin bölge geliri içindeki ağırlığı dikkate alındığında ise, gelir eşitsizliğinin kaynağının Ege ve Marmara bölgesi için ticaret gelirleri, diğer tüm bölgeler için tarım gelirleri olduğu saptanmıştır.

Gelirin kır ve kent ayrımında dağılımının analizi de, ekonomik kalkınma ile birlikte, kır ve kent arasında ortalama hanehalkı gelirindeki farkın giderek azaldığını ortaya koymuştur. Ancak yine de kentte yaşayan hanehalkının ortalama geliri, kırsal kesimde yerleşik hanehalkının ortalama gelirinden daha fazladır. Nitekim, yoksulluk kriterlerine göre, yoksulluğun kırsal kesimde daha yaygın olduğu ortaya çıkmış bulunmaktadır. Çalışmanın bulguları ayrıca, kırsal kesimde kente göre daha dengesiz olan gelir dağılımının artık tersine dönmüş olduğunu göstermiştir. Kent gelirlerinin dağılımındaki dengesizlik kırsal kesim gelirlerine göre daha büyüktür. Kırsal kesimde yaşayan hanehalkının önemli bir yüzdesi tarım-dışı gelirler elde ederken, kentlerde yaşayan hanehalkının tarımdan gelen gelirinin çok küçük bir yüzde ile

temsil edildiği görülmüştür. Kentte marjinal kazançlarla yaşamaya katlanıp, kırdan gelen ek gelirlerle yaşamını sürdüren büyük bir kesim, artık kentteki kazancıyla geçimini sürdürmek durumundadır.

Türkiye'de gelir dağılımı sorununun boyutlarını ve eğilimlerini saptamayı amaçlayan bu çalışmada, bugüne kadar yapılmış olan gelir dağılımı araştırmalarından yararlanılmış ve planlı dönem süresince olumlu gelişmelere işaret edilmiştir. Ekonomik yapıdaki değişim sonucu ortaya çıkan olumlu ya da olumsuz pek çok faktör gelir dağılımını etkilemektedir. Bu aşamada, araştırmamızın gelir dağılımındaki dengesizliğin nedenleri konusundaki değerlendirmeleri altında ileri sürülmüş olan, gelir dağılımındaki dengesizliği gidermeye yönelik politika önerileri önem kazanmaktadır. Daha dengeli bir gelir dağılımı için, çalışmamızın ortaya koyduğu politika önerileri şöyle sıralanabilir:

Türkiye'de gelir dağılımındaki dengesizliğin bir göstergesi olan yoksulluk sorununun hafifletilebilmesi istikrarlı ekonomik büyüme ile başarılabilir. Bu nedenle ekonominin üretim gücünün ve gelir düzeyinin artırılması vazgeçilmez bir amaç olmalıdır.

Yoksulluk sorununun sosyo-ekonomik yapısı, yoksulluğun daha çok ücretli ve maaşlılar ile kendi hesabına çalışanlar arasında yaygın olduğunu göstermiştir. Ücretli ve maaşlı kesim arasında yoksulluğun hafifletilmesi, asgari ücretin yoksulluk sınırının üzerinde belirlenmesi ile başarılabilir.

Gelir dağılımında dengesizlik yaratan en önemli faktör işsizlik sorunudur. Potansiyel işsizliğin varlığı bir yandan ücret ve maaşları geri çeker ve bu kesimi yoksullaştırırken, hanehalkı gelirinin daha fazla kişi arasında bölüşülmesine neden olmaktadır. Bu nedenle ek istihdam olanakları yaratacak, istikrarlı ekonomik büyüme ile birlikte ekonominin gereksinimine uygun vasıflı işgücü arzını sağlayacak beşeri yatırımlara ağırlık verilmelidir.

Sermaye gelirleri lehinde gelişen fonksiyonel gelir dağılımı, ancak ücretlilerin grevli, toplu sözleşmeli sendikalaşma hakkına sahip olabildikleri ve bu hakları kullanabildikleri ölçüde dengelenebilir. Ayrıca, hakkını pazarlık yoluyla arayan örgütlü kesim ile örgütlenme ve pazarlık hakkı olmadığı için periyodik maaş artışlarını bekleyen geniş bir memur kesimi arasında ortaya çıkan kazanç eşitsizliklerinin, çalışma disiplinine daha fazla zarar vermeden giderilebilmesi için, sendikal özgürlükler tüm çalışanlar arasında yaygınlaştırılmalıdır.

Kendi hesabına çalışan yoksul çiftçilerin gelir düzeylerinin yükseltilmesi, çok küçük ve parçalanmış olan tarımsal arazilerin birleştirilmesini hedefleyen bir toprak reformu ile çözülmelidir. Birleşmiş küçük toprak sahiplerinin modern tarıma geçebilmelerini sağlayacak yeni teknoloji olanakları, kredi yardımları ve sübvansiyonlarla desteklenmelidir.

Tarım dışında kendi hesabına çalışan kesimin yoksulluğu, bu kesime sanayi sektöründe iş olanakları yaratılması ile sağlanabilecektir. Ucuz kredi olanakları ile bu kesime verilecek desteğin etkileri, soruna kalıcı bir çözüm getirmeye yetmeyecektir

Fonksiyonel gelir dağılımı içinde sermaye gelirlerinin payı artarken bu artıştan; kar gelirlerinden çok faiz ve rant gelirlerinin yararlandığı görülmüştür. Bu oluşumda yüksek faiz uygulamaları etkili olmuştur. Sanayi karlarının artmasının beklendiği bir dönemde kredi faizlerinin yüksekliği nedeniyle tam tersi bir durumla karşılaşmıştır. Ayrıca yüksek faiz, üretken yatırımları caydıran olumsuz bir faktördür. Bu nedenle faiz oranlarını düşürecek önlemler alınmalı ve en sağlıklı finansman kaynağı olarak sermaye piyasası geliştirilmelidir.

Hızlı kentleşme sonucu artan gayrimenkul rantlarının gelir dağılımı üzerindeki olumsuz etkilerini hafifletmek üzere, gayrimenkul kıymet artışları vergilendirilmelidir.

Devletin maliye politikaları gelir dağılımını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle kamu harcamalarının finansmanında borçlanmadan kaçınılmalı, kamu harcamalarının doğal finansman kaynağı olan vergi gelirleri artırılmalıdır. İzlenen vergi politikaları sonucunda, sermaye gelirleri üzerindeki vergi yükü hafifletilirken, vergi yükü ücret ve maaş geliri ile geçinen dar gelirli kesim üzerinde kalmıştır. Bu nedenle vergi tahsilatında, büyük bir oranı yoksulluk sınırının altında bulunan ücret ve maaşlıların yükünün hafifletilmesi ve fonksiyonel dağılımdaki yüzdeleri giderek artan faiz ve rant gelirlerinin vergilendirilmesine ağırlık verilmelidir. Toplam vergi gelirleri içinde dolaylı vergilerin payı giderek artmıştır. Dolaylı vergilerin, gelir düzeyi düştükçe yükünün ağırlaşması gibi sonuçları nedeniyle, dolaysız vergilere ağırlık verilmelidir. Vergi yapısındaki bu çarpıklık ancak köklü bir vergi reformu ile düzeltilebilecektir.

Türkiye'de gelir dağılımındaki dengesizliğin bir nedeni de sektörler arası verimlilik farklılığıdır. Sektörler arası verimlilik farkı, öncelikle tarım sektörünün iklim koşullarına bağımlılığını azaltacak modernizasyon içine girmesi ile aşılabilecektir. Bir diğer faktör, iç ticaret hadlerinin tarım sektörü aleyhine gelişiyor olmasıdır. Ticaret hadlerinden kaynaklanan olumsuzlukların tarım sektörü üzerindeki etkileri, taban fiyatları ve destekleme alım politikalarının üreticiyi koruyacak yönde uygulanmasını ve tarımsal girdilerin sübvansiyonunu gerektirmektedir.

Ekonomik kalkınma sürecinde tarım sektöründen tarım-dışı sektöre yaşanan göç, gelir dağılımını olumsuz yönde etkileyen bir başka faktördür. Tarım sektöründen gelen işgücü fazlasına ek iş olanakları yaratılması yanında, tarım sektöründe çalışma olanağı bulamayan bu göçmen kesime, kendi yöresinde çalışmasını sağlayacak iş olanakları yaratılarak bu göç önlenmelidir.

Bölgeler arasında gelir eşitsizlikleri de gelir dağılımındaki dengesizliğin bir başka yönünü ve nedenini ortaya koymaktadır. Ülkenin geri kalmış bölgelerinin belirli merkezlerinde devlet öncülüğünde kalkınma kutupları yaratılması ve bu bölgelere yatırım yapacak girişimcilerin çekimserliğini giderebilecek ve üretim maliyetlerini düşürebilecek buyutlarda, özendirmeye yönelik teşviklerin verilmesi gerekmektedir. Teşvik uygulamalarının etkinliğini, bölgeye devlet eliyle yapılacak altyapı yatırımları belirleyecektir. Bu nedenle enerji, ulaştırma ve güvenlik gibi altyapı yatırımları ile nitelikli işgücü potansiyeli sağlayacak eğitim ve sağlık harcamaları başta olmak üzere diğer tüm kamu yatırımları bu bölgelere ivedilikle yönlendirilmelidir.

Araştırmamızın sonuçları, gelir dağılımındaki dengesizliğin kaynakları arasında; az gelişmiş bölgelerde tarım gelirlerine, gelişmiş bölgelerde ise ticaret gelirlerine işaret etmektedir. Tarımdan tarım-dışı sektöre transfer edilen kaynakların üretken olmayan sektörde, ticaret sektöründe yoğunlaşması olumsuz bir gelişme olarak değerlendirilmeli ve bu kaynakların sanayi sektörüne transferi sağlanmalıdır. Ayrıca, her bölgenin gelir dağılımı sorununun kendine özgü kaynakları olması nedeniyle, soruna bölgesel politikalar düzeyinde yaklaşılmalıdır.

Gelir dağılımı sorunu artık kırsal kesime özgü bir sorun olmaktan çıkmış, kent kökenli bir sorun haline gelmiştir. Kentlerde yaşanan dengesiz gelir dağılımı ve yoksulluk sorunu eğitim, sağlık, konut ve taşımacılık gibi hizmetlerin kentte yaşayan dargelirli kesim üzerindeki yükünün azaltılması ile bir ölçüde hafifletilebilir.

Gelecekte gelir eşitsizliği yönündeki eğilimlerin mi, yoksa gelir eşitliği yönündeki eğilimlerin mi hakim olacağı konusunda öngöründe bulunmak oldukça zor görünmektedir. Bu nedenle de zaman içinde gelir dağılımında ortaya çıkacak eğilimleri saptamak üzere, ortak standartları olan periyodik gelir dağılımı araştırmalarına gereksinim duyulmakta ve bu araştırmaların bir an önce başlatılması gerekmektedir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- ADELMAN, Irma-
ROBINSON, Sherman : **Income Distribution Policy in Developing Countries: A Case Study of Korea**, Stanford University Press, Stanford, California, 1978. ✓
- AHLUWALIA, MONTEK-
CARTER, Nicholas G.-
CHENERY, Hollis B. : **"Growth and Poverty in Developing Countries"**, JOURNAL OF DEVELOPMENT ECONOMICS, Vol.: 6, 1979. ✓
- AHLUWALIA, Montek : **"Income Inequality: Some Dimensions of The Problem"**, FINANCE AND DEVELOPMENT, Number: 3, September 1974. ✓
- ALKIN, Erdogan : **Gelir ve Büyüme Teorisi**, İstanbul Üniversitesi Ya. No: 2751, İktisat Fakültesi Ya. No: 466, İstanbul, 1981. ✓
- ASIMOKOPULOS, Athanasios : **"Post Keynesian Theories of Distribution"**, THEORIES OF INCOME DISTRIBUTION, Editor: Athanasios ASIMOKOPULOS, Kluwer Academic Publishers, Michigan, 1988. ✓
- ATALAY, İbrahim : **Türkiye Coğrafyası**, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara, 1991. ✓

- ATKINSON, A. B. : **"On The Measurement of Inequality", WEALTH, INCOME AND INEQUALITY**, Editor: A. B. ATKINSON, Second Edition, Oxford University Press, 1980.
- ATKINSON, A. B. : **The Economics Of Inequality**, Clarendon Press, Oxford, 1975.
- BALOĞLU, Zekai : **Türkiye'de Eğitim-Sorunlar ve Değişime Yapısal Uyum Önerileri**, TUSİAD, 1990.
- BARAY, İlkin-
ERGUN, Temel : **1980 Sonrası Dönemde Türkiye'nin Tarımsal Yapısında Ortaya Çıkan Değişmeler**, Friedrich Ebert Vakfı Araştırma Sonuçları, İstanbul, 1990.
- BERKSOY, Taner : **Enflasyonun Hanehalkı Üzerindeki Etkileri**, İstanbul Ticaret Odası Ya. No: 1989-23, İstanbul, 1990.
- BLEJER, Mario-
GUERRERO, Isabel : **"The Impact of Macroeconomic Policies on Income Distribution: An Ampirical Study of Philippinnes"**, REVIEW OF ECONOMIC-STATISTICS, Vol: 72, Number: 3, August 1980.
- BORATAV, Korkut : **1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, Gerçek Yayınevi, Birinci Baskı, İstanbul, 1991.
- BRAFF, Allan J. : **"Distribution: Neo-Classical"**, THEORIES OF INCOME DISTRIBUTION, Editor: Athanasios ASIMOKOPULOS, Kluwer Academic Publishers, Michigan, 1988.
- BRONFENBRENNER, Martin : **Income Distribution Theory**, Chicago and New York, 1971.

- BULUTAY, Tuncer : **Genel Denge Kuramı**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Ya. No: 434, Ankara, 1979. ✓
- BULUTAY, Tuncer-
ERSEL, Hasan-
TIMUR, Serim : **Türkiye'de Gelir Dağılımı 1968**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Ya. No: 325, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971. ✓
- CELASUN, Merih : **"Income Distribution and Domestic Terms of Trade in Turkey 1978-1983: Estimated Measures of Inequality and Poverty"**, ODTÜ GELİŞME DERGİSİ, Cilt: 13, Sayı: 1-2, 1986. ✓
- CHENERY, Hollis-
AHLUWALIA, Montek-
BELL, C.L.G-DULOY, John H.-
JOLLY, Richard : **Redistribution With Growth**, Oxford University Press, London, 1974. ✓
- CLINE, W. R. : **"Distribution and Development"**, JOURNAL OF DEVELOPMENT ECONOMICS, February 1975. ✓
- ÇAVUŞOĞLU, Tolgay-
HAMURDAN, Yusuf : **Gelir Dağılımı Araştırması 1963**, Devlet Planlama Teşkilatı Sosyal Planlama Dairesi Araştırma Şubesi, Ankara, Eylül 1966. ✓
- DERVİŞ, Kemal-
ROBOINSON, Sherman : **"The Structure of Income Inequality in Turkey 1950 1973"**, THE POLITICAL ECONOMY OF INCOME DISTRIBUTION IN TURKEY, Holmas And Meier Publishers Inc. New York, London, 1980. ✓

- DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ : **1987 Gelir Dağılımı Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Sonuçları**, Ankara, Aralık 1990.
- DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ : **Kentsel Yerler Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anket Sonuçları 1978-1979**, Ankara, 1982.
- DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ : **Kırsal Kesim Gelir Dağılımı ve Tüketim Harcamaları 1973-1974**, Ankara, 1979.
- DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ : **Yıllık İmalat Sanayii İstatistikleri, Değişik Yıllar**.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI : **Gelir Dağılımı Araştırması 1973**, Sosyal Planlama Dairesi Araştırma Şubesi, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Ya.No: DPT: 1495-SPD:290, Ankara, Eylül 1976.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI : **Kalkınma Planı Birinci Beş Yıl 1963-1967**, Ankara, 1963.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI : **Kalkınma Planı İkinci Beş Yıl 1968-1972**, Ankara, 1967.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI : **Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıl 1973-1977**, Ankara, 1973.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI : **Kalkınma Planı Dördüncü Beş Yıl 1979-1983**, Ankara, 1985.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI : **Kalkınma Planı Beşinci Beş Yıl 1985-1989**, Ankara, 1985.
- DİLİK, Sait : **Servetin Geniş Kitlelere Yayılması** ✓
Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 391, Ankara, 1976.
- DİNLER, Zeynel : **Bölgesel İktisat**, Uludağ Üniversitesi Yayınları Ya. No: 3-049-0133, İkinci Basım, Bursa, 1986. ✓

- DIVİTÇİOĞLU, Sencer : **Değer ve Bölüşüm Marxist İktisat ve Cambridge Okulu**, İstanbul Üniversitesi Ya. No: 2168, İktisat Fakültesi Ya. No: 375, İstanbul, 1976. ✓
- DORNBUSH, Rudiger-
FISCHER, Stanley : **Macroeconomics**, Mc. Graw Hill Publishing Company, 5th. Edition New York, 1990. ✓
- DREWNOWSKI, Jan : **"Poverty: It's Meaning and Measurement"**, DEVELOPMENT AND CHANGE, Vol: 8, Number: 2, April 1977. ✓
- DÜĞER, Hakkı : **Ticaret Hadleri Türkiye: 1971-1985**, Yayınlanmamış Araştırma, Kutahya, 1988. ✓
- ELTETO, Ö.-FRIGYES E. : **"New Income Inequality Measures As Efficient Tools For Causal Analysis And Planning"**, ECONOMETRICA, Vol.: 36, Number: 2, April 1968. ✓
- ENSARİ, Sıddık : **Türkiye Kırsal Yerler Gerçek Geliri**, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, 1986. ✓
- ERDOĞAN, Alptekin : **Ücretlilerin Milli Gelirden Aldıkları Payların Gelişimi**, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, 1984. ✓
- ERKAN, Husnu : **Sosyo-Ekonomik Bölgesel Gelişme Teorik ve Uygulamalı Bir Yaklaşım**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları No: 0906.87.AR.005.038, İzmir, 1987. ✓
- ESER, Ugur : **Türkiye İmalat Sanayiinde Yapısal Değişme**, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara, 1991. ✓

ESMER, Yılmaz-FİŞEK, Hamit-
KALAYCIOĞLU, Ersin

Türkiye'de Sosyo-Ekonomik Öncelikler, Hane Gelirleri Harcamalar ve Sosyo-Ekonomik İhtiyaçlar Üzerine Araştırma Dizisi, Cilt: II, TÜSİAD, 1986.

FEI, John C.H.-RANIS, Gustav-
KUO, Shirley W.Y.

"Growth and The Family Distribution of Income by Factor Components", THE QUARTERLY JOURNAL OF ECONOMICS, Vol. XCII, February 1978.

FRIEDMAN, Milton

"Choice, Chance and The Personal Distribution of Income", JOURNAL OF POLITICAL ECONOMY, September 1953.

GALBRAITH, John Kenneth-
MENSIKOV, Stanislav

Kapitalizm, Kominizm ve Birarada Yaşamak, Afa Yayınları, 21. Yüzyıla Doğru Dizisi: 10, İstanbul, 1990.

GALENSON, W.-
LEIBENSTEIN,

"Investment Criteria Productivity and Economic Development", QUARTERLY JOURNAL ECONOMICS, Vol.: LXIX, August 1955.

GRIFFIN, Keith B.-
ENOS John L.

Planning Development, Addison-Wesley Publishing Company, Development Economic Series, London, 1970.

HAN, Ergül

Az gelişmişlik ve Kalkınma Ekonomisi, Anadolu Üniversitesi Eskişehir İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kutahya, 1990.

HAN, Ergül

Türkiye'de Sanayileşme Süreci ve Stratejisi, E.İ.T.İ.A.Ya. No: 205/1344, Eskişehir, 1978.

- HIRSCHMAN, Albert O. : **The Strategy of Economic Development**, Yale University Press, Fourth Printing, New Haven and London, July 1963.
- HOPKINS, M. J. D.-RODGERS, G. B-WERY, R. : **"Evaluating a Basic Needs Strategy and Population Policies: The Bachue Approach"**, INTERNATIONAL LABOR REVIEW, Vol.: 114, Number: 3, 1976.
- HOWARD, Michael C. : **Modern Theories of Income Distribution**, St. Martin Press, New York, 1979.
- HOWARD, Michael C. : **"The General Equilibrium Theory of Distribution"**, THEORIES OF INCOME DISTRIBUTION, Editor: Athanasios ASIMOKOPULOS, Kluwer Academic Publishers, Michigan, 1988.
- KARAMAN, İsmail : **Gelir Dağılımı ve Türkiye'de Yapılan Gelir Dağılımı Çalışmaları 1959-1986**, Sosyal Planlama Başkanlığı Ya.No: DPT:2076-SPB:401, Şubat 1987.
- KAZGAN, Gülten : **İktisadi Düşünce**, Remzi Kitabevi İstanbul, 1984.
- KAZGAN, Gülten : **Türkiye'de Gelir Bölüşümü: Dün Bugün (Bölüşüm ve Bunu Belirleyen Ekonomik-Politik Süreçler)**, Ekonomi ve Toplum, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul, 1990.
- KEPENEK, Yakup : **Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi**, Verso Yayıncılık, Beşinci Baskı, Ankara, 1990.

- KRAVIS, Irving : **"International Differences in The Distribution of Income"**, REVIEW OF ECONOMICS AND STATISTICS, November 1960. ✓
- KUZNETS, Simon : **"Economic Growth and Income Inequality"**, AMERICAN ECONOMIC REVIEW, March 1955. ✓
- KUZNETS, Simon : **Modern Economic Growth-Rate, Structure and Spread**, Studies in Comparative Economics Number: 7, New Haven and London Yale University Press, 1966. ✓
- KUZNETS, Simon : **"Quantitative Aspects of Economic Growth of Nations: IV. Distribution of National Income by Factor Shares"**, ECONOMIC DEVELOPMENT AND CULTURAL CHANGE, Number: 7, Part: II, April 1959. ✓
- KUZNETS, Simon : **"Quantitative Aspects of The Economic Growth of Nations: Distribution of Income by Size"**, ECONOMIC DEVELOPMENT AND CULTURAL CHANGE, Volume: XI, Number: 2, Part:II, January 1963. ✓
- LECAILLON, Jacques-PAUKERT, Felix-MORRISSON, Christian-GERMIDIS, Dimitri : **Income Distribution and Economic Development: An Analytical Survey**, International Labour Office, Geneva, 1984. ✓
- LEWIS, W. Arthur
(Çev. Metin BERK) : **"Sınırsız Emek Arzı ile İktisadi Kalkınma"**, İKTİSADİ KALKINMA SEÇME YAZILAR, ODTÜ Ya. No: 6, Ankara, 1966. ✓

- MAHON, Gary Mc. : **"Tariff Policy, Income Distribution and Long Run Structural Adjustment in A Dual Economy"**, JOURNAL OF DEVELOPMENT ECONOMICS, 1990. ✓
- MARGLIN, Stephen A. : **"Monopoly and Degree of Monopoly Teory"**, GROWTH DISTRIBUTION AND PRICES, Harward University Press, England, 1984.
- MARX, Karl
(Çev. Alaaddin BİLGİ) : **Kapital**, Birinci Cilt, Sol Yayınları, Ankara, 1986. ✓
- MARX, Karl
(Çev. Alaaddin BİLGİ) : **Kapital**, Üçüncü Cilt, Sol Yayınları, Ankara, 1990, ?. ✓
- MARX, Karl
(Çev. Sevim BELLİ) : **Ücretli Emek ve Sermaye-Ücret Fiyat ve Kar**, Sol Yayınları, Ankara. ✓
- MYRDAL, Gunnar : **Rich Lands and Poor The Road to World Prosperity**, World Perspectives Volume Sixteen, Harper and Row Publishers, New York and Evanston, 1957. ✓
- NEGREPONTI, Maria-DELIVANIS: **"The Distribution of National Income in Underdeveloped Countries"**, THE DISTRIBUTION OF NATIONAL INCOME, Editor: Jean MARSHALL-Bernard DUCROS, Mac Millan, St. Martin's Press, New York, 1968. ✓
- OLGUN, Hasan-TOGAN, Subidey : **Türk Ekonomisi'nin DünyaEkonomisi'ne Entegrasyonu**, Enka Spor Eğitim ve Sosyal Yardım Vakfı İstanbul, ?. ✓

- OSHIMA, Harry : **"The International Comparison of Size Distribution of Family Incomes with Special Reference to Asia"**, REVIEW ECONOMICS AND STATISTICS, November 1962.
- ÖZMUCUR, Suleyman : **Milli Gelirin Üç Aylık Dönemleri İtibariyle Tahmini, Dolarla İfadesi ve Gelir Yoluyla Hesaplanması**, İstanbul Ticaret Odası Ya. No:1987-1, İstanbul, 1987.
- ÖZÖTÜN, Erdoğan-HAZİNEDAR, Osman-KAYA, Bilal : **Türkiye Gayri Safi Yurt İçi Hasılasının İller İtibariyle Dağılımı 1979-1986**, İstanbul Sanayi Odası Araştırma Dairesi Ya. No: 1988/8, İstanbul, 1988.
- PAUKERT, Felix : **"Income Distribution of Different Levels of Development: A Survey of Evidence"**, INTERNATIONAL LABOR REVIEW, Vol.:108, Number: 2-3, August-September 1970.
- PEN, Jan : **Income Distribution**, Allen Lane The Penquin Press, London, 1971.
- PETERSON, Wallace C. (Çev. Servet MUTLU) : **Gelir İstihdam ve Ekonomik Büyüme**, E.İ.T.İ.A. Ya.No: 145, Eskişehir, 1976.
- PETROL-İŞ : **Yıllık Rapor**, 1989. ✓
- PINDYCK, Robert S.-RUBINFELD, Daniel L. : **Econometric Models and Economic Forecasts**, Second Edition, Mc Graw Hill Book Company, New York, 1984.

PIRİMOĞLU, Baki-
DAĞDEMİR, Özcan

"Türkiye'de Planlı Dönemin Başlangıcından Günümüze Kadar Gelir Dağılımındaki Gelişmeler", ANADOLU ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ, Cilt: VI, Sayı: 2, Kasım 1988.

RASMUSSEN, P. Norregaard

"On The Relations Between Growth and The Distribution of Income", THE DISTRIBUTION OF NATIONAL INCOME, Editor: Jean MARSHALL-Bernard DUCROS, Mac Millan St. Martins' Press, New York, 1968.

SAHOTA, Gian Singh

"Theories of Personal Income Distribution: A Survey", JOURNAL OF ECONOMIC LITERATURE, Vol. XVI, March 1978.

SARC, Ömer Celal

Gelir Dağılımı -Dışarıda ve Türkiye'de-, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul, 1970.

SEN, Amartya

On Economic Inequality, Claredon Press, Oxford, 1973.

SÖNMEZ, Mustafa

Türkiye'de Gelir Eşitsizliği, Cep Üniversitesi, İletişim Yayınları, İstanbul, Kasım 1990.

S.S.K

İstatistik Yıllığı, Değişik Yıllar.

THE WORLD BANK

Development Report, Değişik Yıllar.

T.O.B.B.

Planlı Dönemde Rakamlarla Türkiye Ekonomisi, Ankara, 1990.

TÖRÜNER, Mete

Çalışanlar ve Gelir Farklılıkları, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ya. No:6, Ankara, ?.

- TUNCER, Arif : **Income Distribution in Turkey**, University of Wisconsin, Madison, 1981. ✓
- ULGENER, Sabri : **Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme**, Altıncı Baskı, Der Yayınevi, İstanbul, 1980. ✓
- VARLIER, Oktay : **"Kişisel Gelir Dağılımına Farklı Yaklaşımlar"**, ODTÜ GELİŞME DERGİSİ, Cilt:9, S.:3/4, 1982. ✓
- VARLIER, Oktay : **Türkiye'de Kazanç Eşitsizliklerinin Nedenleri**, Gazi Üniversitesi Yayınları Ya.No:13, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ya. No:11, Ankara, 1982. ✓
- VENIERIS, Yiannis P.-GUPTA, Dipak K. : **"Income Distribution and Sociopolitical Instability as Determinants of Savings: A Cross-Sectional Model"**, JOURNAL OF POLITICAL ECONOMY, Vol.:94, Number:4, 1986. ✓
- WELDON, J.C. : **"The Classical Theory of Distribution"**, THEORIES OF INCOMEDISTRIBUTION, Editor: Athanasios ASIMOKOPULOS, Kluwer Academic Publishers, Michigan, 1988. ✓